

VIGILIA

2025 május

ERDŐ PÉTER *A II. Nikaiai zsinat (787) kánonjai*

A FILIOQUE KÉRDÉSE

THOMAS WEINANDY OFM Cap. *A Filioque-vita kialakulása és kérdései*

SZEGVÁRI ZOLTÁN *Filioque-reprezentációk a késő bizánci episztolográfiában*

ANDRÁS SZABOLCS *A Filioque értelmezése a kortárs teológiai vitában*

Beszélgetés GIULIO MASPERÓVAL

FALCSIK MARI, GYŐRI LÁSZLÓ, JUHÁSZ ANIKÓ,

LACKFI JÁNOS, LEHÓCZKY ÁGNES és VASAS TAMÁS *versei*

CHRISTIAN BOBIN és BENDL VERA *prózái*

PALÁGYI TIVADAR *Az egyház Annie Ernaux és Michel Houellebecq műveiben*

SULYOK VALENTINA *Beney Zsuzsa: A látomás*

FERENCZ GYÖZŐ *Villányi László: gödröt ások*

FÖLDES GYÖRGY *Ladik Katalin: Egyik álomból a másikba támolýgok*

GÖMÖRI GYÖRGY *Beszélgetések Weissmahr Bélával*

VIGILIA 2025 május

Görföl Tibor: A FILIOQUE PROBLÉMÁJA. RÖVID BEVEZETÉS
A KÉRDÉSKÖRBE 385

A FILIOQUE KÉRDÉSE

Thomas Weinandy OFM Cap.: A FILIOQUE-VITA KIALAKULÁSA ÉS MEGOLDATLAN
KÉRDÉSEI 388

Szegvári Zoltán: EXITUS ACTA PROBAT? SZÁNDÉKOSAN TÉVES
FILIOQUE-REPREZENTÁCIÓK A KÉSŐ BIZÁNCI
EPISZTOLOGRÁFIÁBAN 393

András Szabolcs: A FILIOQUE-TÉTEL TARTALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE A KORTÁRS
TEOLÓGIAI VITÁBAN 400

TANULMÁNY

Erdő Péter: FOLYAMATOSSÁG VAGY VÁLTOZATLANSÁG? A II. NIKAIAI
ZSINAT (787) KÁNONJAI 407

SZÉP/ÍRÁS

Christian Bobin: A HÉT NYOLCADIK NAPJA (részlet); A HÁZALÓ
(részlet) 419

Falcsik Mari: 2025. MÁRCIUS; TERVEK; HA VAN OLYAN; A VERSRŐL; ÉLET
(versek) 424

Lackfi János: TRÜKKÖK; KAR (versek) 426
Palágyi Tivadar: A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A SZEKULARIZÁCIÓ ANNIE
ERNAUX ÉS MICHEL HOUELLECQ NÉHÁNY MŰVÉBEN
(tanulmány) 427

Győri László: KORA HAJNAL; AZ ANYAG LÁTSZATA (versek) 434
Lehóczky Ágnes: [ILLUMINÁCIÓK I–III] (prózaversek) 435

Juhász Anikó: CSÖMÖR (vers) 439

Vasas Tamás: BEFIZETNI A SZÁMLÁKAT (vers) 440

Bendl Vera: SZÉPEN ÚSZOL (novella) 441

KORTÁRS VERSEK KORTÁRS SZEMMEL

Sulyok Valentina: A FELÁLDOZOTT MÁSODIK SZÓ.
Beney Zsuzsa: A LÁTOMÁS 449

Ferencz Győző: AZ ÉLETRAJZSZÉDELGŐ.
Villányi László: GÖDRÖT ÁSOK 454

Földes Györgyi: Ladik Katalin: EGYIK ÁLOMBÓL A MÁSIKBA
TÁMOLYGOK 458

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Görföl Tibor: GIULIO MASPERÓVAL 461

MÚLTUNK ÉS JELENÜNK

Gömöri György: BESZÉLGETÉSEK WEISSMAHR BÉLÁVAL 471

KRITIKA

Maczák Ibolya: Visky András: A TEST TÖRTÉNETEI 475

SZEMLE

részletes tartalom a hátsó borítón 478

A FILIOQUE PROBLÉMÁJA RÖVID BEVEZETÉS A KÉRDÉSKÖRBE

Görföl Tibor

A kereszténységet kívülről figyelő szemlélő számára könnyen elvontnak vagy szórszálhasogatónak tűnhet az a kérdés, hogy a Szentháromságon belül a Szentlélek vajon kizárólag az Atyától vagy az Atyától és a Fiútól (Filioque) származik. A kérdés azonban oly sok vetületét érinti a keresztény tanításnak, a kereszténység történetének és a keresztény önazonosságnak, hogy lehetetlen mellékesnek ítélni, már csak azért is, mert az egyik legkorábbi olyan vitakérdésnek számít, amely a mai napig nem veszített aktualitásából: ha a vita történetét Hitvalló Szent Maximosztól, vagyis a 7. századtól számítjuk, akkor szűk másfél évezredet ölel fel, noha természetesen igaz, hogy a Filioque problémájára nem minden korban irányult azonos mértékű figyelem ezen az időszakon belül. Ráadásul az elmúlt másfél évszázadban valamennyi keresztény egyház körében terítékre került a kérdés, és rendkívül intenzív ökumenikus erőfeszítések történtek liturgikus, jogi, teológiai és történelmi dimenzióinak megvilágítására.

A liturgikus problematika elsődlegesen abból adódik, hogy a Filioquet elfogadó és elutasító egyházak nem tudják a Nikaia-Konstantinápolyi hitvallás azonos szövegét imádkozni istentiszteleteik keretében (és a jelenség azon egyházak számára sem lehet közömbös, amelyek istentiszteleti struktúrájának nem képezi részét a hitvallás recitálása).

A jogi kérdés elsősorban ahhoz kötődik, hogy az Efezusi zsinat⁽⁴³¹⁾ hetedik kánonja kifejezetten megtiltotta olyan újfajta hitvallás készítését, amely szembe helyezkedik a Nikaiai zsinat hitvallásával, s ezért nem egyértelmű, hogy a hitvallás szövegébe beillesztett Filioque szó legitim vagy jogtalan eljárás révén kapott-e helyet.

A teológiai kérdések igen sokrétűek, s részben szentírási szakaszok értelmezéséhez, részben dogmatikai tételekhez kapcsolódnak: ha az Újszövetség azt állítja, hogy a Lélek az Atyától származik (Jn 15,26), vajon miként értendő ez a látszólagos kizárólagosság? Ha másutt arról olvasunk, hogy Krisztus adja át a Szentlelket (Jn 20,22), s ha azt állítja magáról, hogy az Atya mindent átadott neki (Mt 11,27), vajon nincs-e belső kapcsolata a Lélekkel, s nem kapja-e meg az Atyától a Lélek lehelésének képességét? Ugyanilyen teológiai kérdés, hogy milyen összefüggést kell feltételeznünk a Szentháromság önmagában vett élete (az immanens Szentháromság) és a Szentháromság történelmi megnyilvánulása (az üdvtörténeti Szentháromság) között. Ha a történelemben a Lélek Krisztus Lelkeként jelenik meg, vajon milyen következményekkel jár ez a három isteni személy belső viszonyrendszerére nézve? Mindez rendkívül élénken foglalkoztatta a 20. századi teológiai gondolkodást, és korunkban is eleven erővel van jelen a teológiai reflexióban.

Ami a történelmi problematikát illeti, a Filioque több hullámban bukkant fel a teológiai viták területén. Hitvalló Maximosz után főként a 9. században irányult rá az érdeklődés mind a nyugati frank teológusok körében, mind a bizánci kereszténységben. A bizánci teológiában a Szentlélekről szóló művében (*Peri tész tou hagiou Pneumatosz műsztagógiasz*) Phótiosz konstantinápolyi patriarcha dolgozta ki azokat az ér-

veket a Filioque ellen, amelyek a későbbi bizánci századokban meghatározták a nyugatellenes szentháromságtani érvelést. Phótiosznál (és az e szempontból meghatározó jelentőségű 879/880. évi konstantinápolyi zsinaton) a jogi és a teológiai problematika nem különült el egymástól, és olyan filozófiai háttérre támaszkodott, amelynek tükrében abszurditásnak tűnt két forrást, eredetet, princípiumot feltételezni a Lélek származásával kapcsolatban¹ (nem véletlen, hogy Aquinói Szent Tamás majd kifejezetten hangsúlyozza, hogy a Lélek lehelésében az Atya és a Fiú egyetlen okot alkot, s egyetlen lehelőnek tekintendő). Phótiosz után Bizáncban javarészt megfeledeztek a kérdéskörről,² s csak bő másfél évszázaddal később, a végzetes következményekkel járó 1054. év környékén került elő ismét, amikor Mikhaél Kerullariosz a keleti és a nyugati egyházat megosztó döntő tényezők közé sorolta. Nyugaton Canterburyi Szent Anzelm és Aquinói Szent Tamás, Keleten az egyházak egységének helyreállítását célzó próbálkozásokban érintett teológusok részletesen és behatóan elemezték a problémát, Konstantinápoly eleste után azonban négyszáz éven át nem sok szó esett róla, egészen 1874-ig, amikor Ignaz von Döllinger az ókatolikus egyház nevében teológiai párbeszédet kezdeményezett az ortodoxiával, s főként a Filioque kérdését helyezte középpontba. Az ókatolikus-ortodox párbeszéd³ eredményeként az ókatolikusok hivatalosan kijelentették, hogy a Filioque jogtalanul került be a hitvallás szövegébe, s ezért nem alkalmazható többé. Hasonló következtetésre jutott az anglikán-ortodox párbeszédfolyamat, amelynek *Moszkvai nyilatkozata* (1976) szintén egyházjogi érvekre hivatkozva javasolta, hogy az anglikán közösség valamennyi tag egyháza vegye fontolóra a Filioque kiiktatását. A legjelentősebb történelmi fejleménynek ugyanakkor egyrészt az Egyházak Világtanácsa Hit és Egyházszervezet (Faith and Order) Bizottságának 1979-ben kiadott úgynevezett *Klingenthal* memorandumja tekinthető, amely kiemelte, hogy az első évezredben a szentháromságtani eltérések nem eredményezték „a hit egységének és az eucharisztikus közösségnek” a megbomlását Kelet és Nyugat között, s miközben elismerte az Atya monarchiáját (a Kelet fő szempontját), megfeleléseket igyekezett keresni az immanens és az üdvtörténeti Szentháromság között (a nyugati teológia nyomdokain).⁴ A másik jelentős történelmi fejlemény, amely „módszertani és tartalmi szempontból mérföldkőnek számít a Filioquéval kapcsolatos gondolkodásban”,⁵ a Keresztény Egység Tanács 1995-ben kiadott dokumentumában jelölhető meg, amely nemcsak a patrisztikus teológia számos tényezőjét mutatja be egészen világosan, de azt is egyértelművé teszi, hogy azok a katolikus egyházak, amelyek liturgiájukban a hitvallás görög szövegét használják, nincsenek kötelezve a Filioque kimondására,

1 Theodoros Alexopoulos: *Photios' von Konstantinopel „Mystagogie des heiligen Geistes“*. Walter de Gruyter, Berlin-Boston, 2023, 37–133.

2 Lásd erről A. Edward Siecienski: *The Filioque. History of a Doctrinal Controversy*. Oxford University Press, Oxford–New York, 2010.

3 Lásd erről Berndt Oberdorfer: *Filioque. Geschichte und Theologie eines ökumenischen Problems*. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2001, 296–349.

4 Lukas Vischer (ed.): *Spirit of God, Spirit of Christ. Ecumenical Reflections on the Filioque Controversy*. SPCK-WCC, London–Geneva, 1981.

5 Peter Gemeinhardt: *Die Filioque-Kontroverse zwischen Ost- und Westkirche im Frühmittelalter*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2002, 16.

mert „az eredeti [vagyis a Filioquét nem tartalmazó] szövegnek a liturgi-
használata mindig legitim marad a katolikus egyházban”.⁶

Az ökumenikus törekvésekkel párhuzamosan a teológusok körében is számos reflexió és konkrét javaslat született a Filioque értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatban. Az ortodox teológia legjelentősebb alakjait a 20. század első felében az éles szembehelyezkedés jellemezte; Szerгий Bulgakov az isteni személyeket viszonyulással (relációval) azonosító egész nyugati szentháromságtant képtelenségnek minősítve utasította el az Atyát és a Fiút egyetlen okként felfogó skolasztikus Filioque-tant, Vladimir Lossky pedig a Kelet és a Nyugat elkülönülésének egyetlen okaként említette a Filioquét, miután – ahogyan sokszor emlegetik – az előző században Alekszej Homjakov egyenesen „erkölcsi testvérgyilkosságnak” minősítette a hitvallásba való beillesztését. A 20. század második felében és a 21. században a Nyugaton alkotó ortodox teológusok gyakran már másféle hangot ütnek meg, például Boris Bobrinskoy, aki kész elismerni a Filioque pozitív vonzatait (annak kiemelését, hogy a Lélek az Atya és a Fiú közös ajándéka, vagy annak kidomborítását, hogy a Fiú nem maradhat érintetlen a Lélek származásában).⁷ A katolikus teológusok közül „valószínűleg senki nem foglalkozott annyit a Filioque-vita történetével és teológiájával, mint Yves Congar”,⁸ aki a Szentlélekről írt nagyszabású munkájában konkrét javaslatokat is megfogalmazott: ha eddig a nyugati teológia a görög szentháromságtan hiteles értelmezésének tekintette a Filioquét (azt állítva, hogy az „és a Fiútól” kitétel hitelesen adja vissza annak a görög tételnek az értelmét, mely szerint a Lélek „a Fiú által” származik az Atyától), ideje lenne megfordítani a keleti-nyugati viszonyt; új zsinatot kellene összehívni a kérdések megvitatására; és végül Rómának a testvériség és az alázat jeleként el kellene távolítania a Filioquét a hitvallásból.⁹ A legújabb ökumenikus javaslat szerint a 4. századi görög teológia pontos megértése lehetőséget biztosítana egy közös keleti és nyugati szentháromságtan kidolgozásához (lásd erről a lapszámunkban közölt beszélgetést).¹⁰

A Filioque elutasítása ugyanakkor még mindig számos ortodox egyházban az identitás sarokkövének számít, amelynek feladása egyenértékűnek számít az önkioztással. Ez a teológiai kérdéseket a nemzeti és politikai identitás problematikájával összekapcsoló értelmezés különösen élessé teszi az egész problémakört, és olyan viszonyulást igényel, amely a teológián kívül történelmi-társadalmi dimenziókra is érzékeny.¹¹ A Filioque jelentősége nem merül ki ebben, de mára elválaszthatatlan lett az ortodoxia bizonyos formáitól, s ezért ökumenikus súlya is vitathatatlan.

6 A Szentlélek származására vonatkozó görög és latin hagyomány. (Ford. Orosz László.) *Teológia* 30 (1996/1–2), 66–73., 71.

7 Boris Bobrinskoy: *Le mystère de la Trinité*. Cerf, Paris, 1996.

8 A. Edward Siecienski: *The Filioque. History of a Doctrinal Controversy*, 203.

9 Yves Congar: *Je crois en l'Esprit Saint*. Cerf, Paris, 1979–1980 (a mű egész harmadik kötete lényegében a Filioqueről szól).

10 Giulio Maspero: *Rethinking the Filioque with the Greek Fathers*. Eerdmans, Grand Rapids, 2023.

11 András Szabolcs: *A Filioque mint a teológia és politika konfrontációja. Megoldási kísérletek az ökumené szolgálatában*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2020.

A FILIOQUE-VITA KIALAKULÁSA ÉS MEGOLDATLAN KÉRDÉSEI

Thomas
Weinandy
OFM Cap.

1946-ban született
Ohio államban,
kapucinus szerzetes;
számos egyetemen
tanított, 1991
és 2005 között
például Oxfordban.
Fő szakterülete
a krisztológia és a
szentháromságtan.
2005 és 2023 között
az amerikai püspöki
konferencia hittani
bizottságának
elnöke volt. 2017-ben
nagy visszhangot
váltott ki Ferenc
pápához címzett,
az egyházfőt bíráló
levele. Legismertebb
könyvei: *Does God
Suffer?* (Notre Dame,
2000); *Jesus Becoming
Jesus*, 3 kötet (The
Catholic University of
America, 2018–2022).
– Alábbi szövegének
forrása: Daniel
Castelo – Kenneth
M. Loyer (eds.):
The T&T Handbook
of Pneumatology.
Bloomsbury, London,
2020, 176–180.
Görföl Tibor fordítása

Hitvalló Szent Maximosz (580–662) az egész keleti hagyománnyal összhangban úgy vélte, hogy a Lélek a Fiú által származik (*ekporeuetai*) az Atyától, s közösségben van velük. Úgy magyarázta a Filioqueről alkotott nyugati felfogást, hogy békés megoldásra törekedett; a következő megjegyzést tette a nyugati egyházatyákkal kapcsolatban: „Egyértelmű jelét adták annak, hogy a Fiút nem tekintik a Lélek okának, mivel tudják, hogy az Atya a Fiú és a Lélek egyetlen oka, az egyiknek nemzés, a másiknak származás útján, de azt állítják, hogy a Lélek a Fiú által származik, s így kiemelik az isteni lényeg egységét.”¹ Maximosz szerint tehát a nyugati hagyomány nem sérti az Atya elsőségét, és a Kelethez hasonlóan ismeri, hogy a Lélek a Fiú által származik az Atyától, ily módon pedig részesedik a Fiú istenségében. Maximosz után a Lélek származásának kérdése javarészt háttérbe szorult, egészen a 700-as évek végéig, amikor fellángolt a vita a Filioque körül.

A vizigótok arianizmusára reagálva a III. Toledói zsinat (589) azt követelte, hogy Rekkared király fogadja el a Konstantinápolyi zsinat hitvallását (pontosabban azt, amit mindenki a zsinat hitvallásának tartott). A szövegváltozat, amely mellett Rekkared hitet tett, a következőképpen fogalmazott: „hasonló mértékben a Szentlélek is meg kell vallanunk, és azt kell hirdetnünk, hogy az Atyától és a Fiútól (*a Patre et a Filio*) származik, s egylényegű az Atyával és a Fiúval”.² A zsinat biztosítani akarta, hogy a Fiú és a Lélek valóban Isten, s azzal, hogy kiemelte, a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik, mind a Fiú, mind a Lélek istenségét szavatolni tudta. Noha nem tudjuk, mikor illesztették hozzá a hitvalláshoz az idézett szakaszt, a nyugati egyházban általánosan elterjedt. Maga a Filioque kifejezés ebben az időszakban került be a Nikaia-Konstantinápolyi hitvallás szövegébe. 782-ben Alkuin angol közvetítéssel honosította meg ezt a hispániai hagyományt Nagy Károly udvarában, azzal a szokással együtt, hogy a hitvallás elmondására a szentmisében is sor került. 787-ben a II. Nikaiai zsinat jóváhagyta az ikontiszteltet, és azt is megvallotta, hogy a Szentlélek az Atyától származik a Fiú által. Miután Nagy Károly megismerte a zsinat döntéseit, tiltakozásának adott hangot I. Adorján pápánál, aki azt válaszolta, hogy a hitvallás összhangban van az egyházi hagyománnyal. 794-ben Nagy Károly zsinatot hívott össze Frankfurtban, amely előírta a Filioque megvallását. III. Leó pápa kiállt a Nikaiai zsinat mellett, és elítélte a Frankfurti zsinatot. Ugyan ebben az időszakban frank szerzetesek a Filioquéval együtt imádkozták a hitvallást Jeruzsálemben, az Olajfák hegyén. Görög szomszédok elítélték és eretnekségnek minősítették ezt a gyakorlatot. Nagy Károly védelmébe vette a szerzeteseket, és újabb zsinatot hívott össze Aix-la-Chapelle-ben (809), amely kinyilvánította, hogy a Filioque az egyház hiteles tanítását alkotja, és helyet kell kapnia a szentmisében recitált hitvallásban. III. Leó elfogadta, hogy a Filioque tana szilárd talajon áll, de nem volt hajlandó változtatni a hitvalláson, s kőbe vésett latin és görög szövegét elhelyezte a Szent Pé-

1 Hitvalló Szent Maximosz: *Epistula ad Marinum, Opusculum 10* (a fordítás forrása A. Edward Siecienski: *The Filioque. History of a Doctrinal Controversy*. Oxford University Press, Oxford–New York, 2010, 80–81.)

2 A fordítás forrása J. N. D. Kelly: *Early Christian Creeds*. Longmans, Green and Co., London, 1950, 361.

ter-bazilikában. Ezek az események ugyanakkor felgyorsították azokat a folyamatokat, amelyek az úgynevezett phótioszi skizmába torkolltak.

Konstantinápolyi Phótiosz (810–895) arra hivatkozva indított támadást a Filioque nyugati teológiája ellen, hogy ha a Szentlélek éppúgy ered a Fiútól, mint az Atyától, megszűnne az Atya monarchiája. A Lélek csakis az Atyától származhat, ha ugyanis a Fiú is szerepet játszik az eredésében, akkor nemcsak az Atya egyéni sajátossága tűnne el, hanem a Fiú megkülönböztető jegye is. A Fiú részesedne az atyaság tulajdonságában, ami pedig mind az Atya, mind a Fiú önállóságát aláásná.³ Ezek az érvek (azzal a szemponttal együtt, hogy a Nyugatnak nincs joga bármit hozzátenni egy zsinati hitvalláshoz, ily módon megváltoztatva) lettek a legfontosabb meggyőződések a Filioque nyugati hagyománya ellen intézett keleti bírálatokban. A vita 1054-ben hágott tetőpontra, amikor Humbertus bíboros a Filioque kiiktatása miatt elmarasztalta a görögöket, és eretnekséggel vádolta őket. Az ortodox egyházak és a római katolikus egyház között a Filioque kérdésében kialakult szakadás a mai napig fennáll.

A következő századokban (egészen napjainkig) többféle kísérlet történt arra, hogy a Kelet és a Nyugat megbékéljen egymással a Filioque kérdésében. E helyütt csupán röviden tudok kitérni a legfontosabb ilyen eseményekre. A II. Lyoni zsinaton (1274) történt az első jelentősebb kísérlet Kelet és Nyugat egységének helyreállítására. A zsinat előtt éveken át különböző pápák leveleket váltottak VIII. Mikhaél bizánci császárral. A zsinat elején, még mielőtt a görög küldöttség megérkezett volna, a latin püspökök már elfogadtak egy olyan hitvallást, amely szerint a Filioquét hittételnek kell tekinteni. A megérkező császár és küldöttsége beleegyeztek abba, hogy letesznek egy ilyen hitvallást, de azt kérték, hogy a keleti egyház ne legyen kötelezve a Filioque beillesztésére, mivel tudták, hogy a hozzátételt határozottan elutasítaná mind a klérus, mind a hívő közösség. Bár kérésüket nem hagyták jóvá, a görög küldöttség ígéretet tett a tanbeli kitétel elfogadására, s ezzel együtt a Kelet és a Nyugat egységének helyreállítására, ami, úgy tűnt, véget vethet a skizmának. Miközben a szakadás végét ünnepelték Konstantinápolyban, a liturgián elmondott hitvallás nem tartalmazta a Filioquét – a szakadás tehát valójában változatlanul megmaradt.

Újabb megbékélési erőfeszítésre került sor a Ferrara-Firenzei zsinaton (1438–1439), amelyen beható teológiai viták folytak a Kelet és a Nyugat között (a keleti teológiát főként Markosz Eugenikosz képviselte). Hosszas és emberpróbáló tárgyalások után közösen elfogadott nyilatkozat született: „A Szentlélek az Atyától és a Fiútól öröktől fogva van, és lényegét és szubzisztens létét az Atyától és vele együtt a Fiútól kapja, hogy mindkettőtől mint egyetlen kezdettől egyetlen lehelés által származik öröktől fogva (vö. II. Lyoni zsinat, DH 850). Kijelentjük továbbá, hogy a szent egyháztanítók és egyházatyák megfogalmazása, miszerint a Szentlélek az Atyától a Fiú által származik, azt az értelmet akarja kifejezni, hogy a Fiú egyúttal az is, amit a görögök a Szentlélek szubzisztenciája okának, a latinok pedig eredetének neveznek.” Ez a nyilatkozat összhangban van azzal a szentháromságtani alapelvvel, mely szerint a Fiút nemzve az Atya mindent átadott a Fiúnak, s ezért a Szentlélek a Fiútól is származik. A zsinat továbbá azt is kijelentet-

3 Lásd Phótiosz: Körlevél a keleti püspököknek. In Jaroslav Pelikan – Valerie Hotchkiss (eds.): *Credo and Confessions of Faith in the Christian Tradition*. 1. kötet. Yale University Press, New Haven, 2003, 298–308.

te, hogy „a Filioque szó az igazság világos kifejezése céljából és az akkor fenyegető szükség miatt megengedhetően és észszerűen lett hozzáillesztve a hitvalláshoz”.⁴ Markosz Eugenikosz nem volt jelen e határozat kinyilvánításánál, amely, ahogyan a szövegből világosan kitűnik, a Nyugat teljes győzelmét jelentette. A görögök végül úgy érezték, hogy elárulták saját hagyományukat és hitüket, s mire visszaértek Konstantinápolyba, már teljesen elutasították a Ferrara-Firenzei zsinatot. Az egység helyreállítása nem történt meg, és a Filioque körüli viták nem csillapodtak.

Jóllehet a breszti unió⁽¹⁵⁹⁶⁾ megbékítette a rutén (vagy ukrán) egyházat a katolikus egyházzal, s később más egyházak is közösségre léptek a katolikus egyházzal (1662-ben a szír egyház, 1724-ben az antiochiai egyház, 1742-ben pedig az örmény egyház), a fejlemények hatására az ortodox egyházak összességében csak még jobban kiélezték a katolikusokkal fennálló szembenállásukat. Ennek következtében Kelet és Nyugat között megmaradt a távolság, egészen a II. Vatikáni zsinatot követő évekig. A zsinat után valamennyi pápa megpróbálta előmozdítani a testvéri kapcsolatokat az ortodoxokkal. Ebben az időszakban a *Filioquét* elhagyták a hitvallásból, amikor közösen recitálta a pápa és valamely keleti patriarcha. II. János Pál pápa kezdeményezésére 1995-ben a Keresztény Egység Tanács az ortodoxokkal is egyeztetve *A Szentlélek származására vonatkozó görög és latin hagyomány* címmel nyilatkozatot adott ki a kérdésről. A dokumentum kiemelte, hogy minden kereszténynek el kell fogadnia: a latin tanításban „a Filioque az Atyától mint a Háromság forrásától eredő Léleknek nem az *ekporeuszis*zára vonatkozik, hanem az Atya és a Fiú egylényegű közösségében való eredetét (*proienai*) teszi nyilvánvalóvá”. A Kelet úgy fejezi ki ezt a meggyőződést, hogy „a Léleknek az Atyától kiinduló lehelése a Fiú nemzése által történik”. A szöveg tehát elismeri, hogy a keleti és a nyugati hagyományok kiegészítik egymást.⁵ Összességében a katolikusok és az ortodoxok egyaránt elégedettek voltak ezzel az ökumenikus nyilatkozattal, mivel pontosan megvilágította a két teológiai hagyomány történetét, s megpróbált rámutatni közös és eltérő vonásaikra. Ezután a közös vatikáni és ortodox kísérlet után 1999-ben az észak-amerikai ortodox-katolikus teológiai párbeszédbizottság eszmecserét kezdeményezett a Filioqueről, s 2003-ban *A Filioque: az egyházakat megosztó kérdés? Közös nyilatkozat* címmel adott ki dokumentumot. Akárcsak az 1995-ben megjelent szöveg, ez a nyilatkozat is összefoglalja a keleti és a nyugati teológia fejlődését, s áttekinti a vonatkozó vitákat. A két fél egyetértett abban, hogy „az Atya az isteni lényeg elsődleges forrása és végső oka [...] és az Istenben létező három személy személyes létét kizárólag eredési viszonyaik alkotják, s kizárólag eredési viszonyaik különböztetik meg őket egymástól”.⁶ A két fél elismerte, hogy az *ekporeuetai* kifejezés kizárólag a Szentlélek származására vonatkoztatható, s a latin eredés (*processus*) kifejezés ennél tágabb értelmű. Ugyanakkor azt is belátták, hogy nem tudnak egyetértésre jutni a Filioque kérdésében. Arra a problémára sem tudtak megoldással szolgálni, hogy a latin egyház beillesztette a Filioquét a hitvallás szövegébe.

4 DH 1300–1302 (a magyar fordítás csekély mértékű módosításával).

5 A Szentlélek származására vonatkozó görög és latin hagyomány. (Ford. Orosz László.) *Teológia* 30 (1996/1–2), 66–73.

6 Online elérhető a usccb.org/beliefs-and-teachings oldalon.

Az újabb nyilatkozatokból és párbeszéd folyamatokból mindenesetre kitűnik, hogy az ortodox egyházak és a római katolikus egyház összességében egyaránt készek fontolóra venni a teológiai kérdéseket, és nem adják fel azt a reményt, hogy békés megoldást találnak rájuk.⁷ Ezzel együtt természetesen a megoldatlan kérdéseket sem érdemes elhallgatni.

Először is, az újabb ökumenikus nyilatkozatokból kitűnik, az ortodoxok és a katolikusok egyetértenek abban, hogy az *ekporeuetai* kifejezés kizárólag és egyedül a Szentlélek származására vonatkoztatható (Jn 15,26), s ezért más, mint a Fiú születése. Ugyanakkor e negatív elhatárolástól függetlenül már egyáltalán nem egyértelmű, hogy pozitívan mi a pontos tartalma a fogalomnak, és különösen Keleten jelentkezik ez a bizonytalanság. A latin hagyomány úgy különbözteti meg a származást a születéstől, hogy a szeretet ajándékának tartja a Szentlelket, aki az Atyától a Fiú felé tart, majd a Fiútól az Atyához. A Keletnek nincs efféle alternatív elgondolása.

Másodsorban a két fél egyetért abban, hogy joggal állítható: a Szentlélek a Fiú által származik az Atyától. Ez az értelmezés az üdvtörténeten alapul, ahol az látható, hogy a Lélek az Atyától származik, és a Fiú által jut el a hívőkhöz. Ugyanakkor a következő kérdés merül fel, ha ezeket a szentháromsági folyamatokat a Szentháromságon belül is megpróbáljuk érvényesíteni: milyen hatással van a Lélekre és a Fiúra az, hogy a Lélek a Fiú által származik? A Fiú nem lehet pusztán olyan csatorna, amelyen áthalad a Lélek, úgy, hogy az sem a Lelket, sem a Fiút nem érinti lényegi módon. A Lélek származásának valamiképpen egészen alapvetően meg kell határoznia mind a Lelket, mind a Fiút.

Harmadsorban a keleti hagyományon belül az Atya alapvetően azért Atya, mert ő az egyedüli oka a Fiúnak és a Szentléleknek. Ugyanakkor annak ellenére, hogy az üdvtörténetben mind a Fiú, mind a Lélek tevékeny szerepet játszik, nem határozza meg őket olyan belső szentháromsági cselekvés, amelynek révén pontosan a Fiú és a Lélek lennének a Szentháromságban – a Szentháromságon belül mindkettő passzív. A nyugati hagyományban az Atyát és a Fiút olyan sajátos cselekvés határozza meg, amely azzá teszi őket, akik. Az Atya azért az Atya, mert nemzi a Fiút és leheli a Lelket. Jóllehet a Fiú nemzett (vagy született), részt vesz abban, hogy a Lélek tőle is származik mint az Atya iránti fiúi szeretete. Ugyanakkor a nyugati hagyományban a Lélek teljességgel passzív, egyszerűen csak az Atya és a Fiú közös és kölcsönös szeretete. Ha a Lélek tevékeny cselekvést folytat az üdvtörténetben, abból annak kellene következnie, hogy a Szentháromságon belül is aktív.

Negyedsorban Keleten és Nyugaton egyaránt sorrendiség érvényesül. A Kelet szerint az Atya nemzi a Fiút, és a Lélek *azután* származik az Atyától a Fiú által. A Nyugat szerint az Atya nemzi a Fiút, és *azután* az Atya és a Fiú közösen leheli a Lelket mint kölcsönös és köteléket teremtő szeretetüket. Bár nem időbeli, hanem logikai folyamatról van szó, a sorrendiség mégiscsak aláássa a Fiút nemző Atya és a Szentlelket lehelő Atya és Fiú cselekvésének örök egyidejűségét.

A magam részéről már megpróbáltam kifejtetni a véleményemet ezekről a megoldatlan kérdésekről. Közel kerülünk az említett nehézségek megol-

⁷ Az ökumenikus párbeszéd újabb fejleményeiről lásd Myk Habets (ed.): *Ecumenical Perspectives on the Filioque for the 21st Century*. Bloomsbury, London, 2014.

dásához, ha egyszerűen belátjuk, hogy az Atya a Szentlélek szeretetében nemzi a Fiút, a Fiú pedig ugyanazzal a Lélektől telített szeretettel szereti az Atyát, amelyben született.⁸ Az tehát, hogy a Lélek a Fiú által származik az Atyától, azt jelenti, hogy az Atyától való származásával a Lélek Fia szerető Atyjává teszi az Atyát, és miközben egyúttal a Fiútól is származik, Atyja szerető Fiává teszi a Fiút.⁹ Ennek értelmében tehát a Szentléleknek is van olyan cselekvése, amely sajátosan önmagává teszi. Miközben az Atyától és a Fiútól származik, úgy ered tőlük, hogy mind az Atyát, mind a Fiút szeretettel itatja át, s ezért kölcsönösen szeretik egymást. Nemcsak arról van szó, hogy a Szentléleknek az a sajátossága, hogy az Atyától és a Fiútól származik, hanem arról is, hogy a Szentlélek származása szintén meghatározó szerepet játszik abban, hogy az Atya a Fiú szereteteli Atyja és a Fiú az Atya szereteteli Fia. A Szentlélek, a szeretet Lelke úgy cselekszik, hogy atyai szeretettel itatja át az Atyát, és fiúi szeretettel a Fiút. Ily módon a Szentháromságban mind a három személy (logikai és ontológiai szempontból) egyetlen egyidejű, nem sorrendszerű, örök aktussal nyeri el a létét, amelyben mind a három személy szubszisztensen meghatározza a többi személyt, és szubszisztensen meg van határozva a többi személy által. Ezért állítható, hogy mindenestől aktív szubszisztens relációk. Teljességgel aktívak egymáshoz viszonyulva, mivel mindegyik személy csak úgy önmaga, hogy teljességgel átadja magát a másik két személynek. Az Atya mindenestől átadja magát, amikor a Szentlélek szeretetében nemzi a Fiút. A Fiú mindenestől átadja magát Atyjának a Szentlélek szeretetében. A Szentlélek mindenestől átadja magát mind abban, ahogyan az Atya szeretetből mindenestől átadja magát Fiának, mind abban, hogy a Fiú szeretetből mindenestől átadja magát Atyjának. A Szentlélek tehát a szeretet közvetlen és tevékeny megcselekvője az Atya és a Fiú között.

A Szentháromságnak ez az új felfogása a Kelettel összhangban kidomborítja az Atya monarchiáját, mivel ennek értelmében a Fiú és a Szentlélek egyidejűleg ered tőle mint mindkettőjük elsődleges és tevékeny forrásából. A vázolt felfogás az *ekporeuetai* sajátos értelmét is érvényre juttatja, mivel a Lélek elsődlegesen az Atyától ered mint az Atya Fia iránti atya és nemző szeretete. Ezzel egyidejűleg újszerű és megfelelő módon érvényesíti azt a nyugati elgondolást, mely szerint a Lélek az Atyától és a Fiútól származik, hiszen a Fiú Atya iránti, Lélek által meghatározott fiúi szereteteként ered. Mindkét hagyomány gyenge pontjai is ki tudja iktatni, mivel sajátos, nem sorrendiségben létező, aktív és meghatározó szerepet tulajdonít a Szentléleknek a Szentháromságon belül.¹⁰

8 Ez a felfogás összhangban van azzal, ahogyan a Lélek az üdvörtörténetben cselekszik. Az Atya a Szentlélek által teszi hasonlóvá a hívőket a Fiúhoz (vö. Róm 8,14–16; Gal 4,6–7). Az Atya a világba küldi a Fiút, aki a Szentlélek erejéből fogant meg mint a megtestesült Fiú. Az Atya úgy nyilvánítja szeretett messiási Fiának, hogy megkeresztelkedésének alkalmával kiárasztja rá a Szentlelket. Az Atya úgy teszi dicsőséges megtestesült Fiává, hogy a Szentlélek erejéből feltámasztja a halálból. Teljesen elfogadható tehát, hogy az Atya a Szentlélek szeretetében nemzi örök Fiát.

9 Hasonló figyelhető meg abban, ahogyan egy férfi szeretetből fiút nemz: szeretetből fakadó aktusa szeretetteljes apává teszi. Hasonlóképpen, amikor a fiú szeretni kezdi apját, szeretete szeretetteljes fiúvá alakítja. Jóllehet az apa és a fia kezdeményezi ezt a szeretetet, szeretetük aktívan szeretetteljessé teszi őket. A Szentháromságban ez a személyeket valamilyenéné tevő szeretet maga a Szentlélek személye.

10 Álláspontom részletesebb kifejtése megtalálható a következő szövegeimben: *The Father's Spirit of Sonship. Reconceiving the Trinity*. T&T Clark, Edinburgh, 1995; *Clarifying the filioque*. The Catholic-Orthodox Dialogue. *Communio* 23 (1996/2), 355–367; *The Filioque*. Beyond Athanasius and Thomas Aquinas. In Habets (ed.): *Ecumenical Perspectives on the Filioque for the 21st Century*, 185–197.

EXITUS ACTA PROBAT? SZÁNDÉKOSAN TÉVES FILIOQUE-REPREZENTÁCIÓK A KÉSŐ BIZÁNCI EPISZTOLOGRÁFIÁBAN

Szegvári Zoltán

1989-ben született.

A Szent Atanáz

Görögkatolikus

Hittudományi Főiskola

oktatója.

A katolikus és az ortodox egyházak között napjainkig talán a legnagyobb teológiai konfliktus-forrás a Filioque kérdése. A Nikaiai hitvallás kimondta, hogy a Szentlélek az Atyától származik. Azonban 589-ben, a III. Toledói zsinaton az Ibériai-félsziget egyházai elfogadtak egy kiegészítést, amelynek értelmében a *credo* immár az Atyától és a Fiútól (Filioque) származtatta a Szentlelket. A keresztény Nyugaton általánosan elfogadottá vált ez a szóhasználat és felfogás, ám a keleti rítusú egyházak megőrizték a hitvallás eredeti változatát, kizárólag az Atyától származtatva a Szentlelket. Az eltérés a 9. századi Bulgáriában torkollott először nyílt konfrontációba, amikor frank misszionáriusok a hitvallás Filioquét is tartalmazó változatát kezdték el használni térítő munkájuk során. A vita az elkövetkező évszázadok során fokozatosan elmérgesedett, az 1054-es szkizmában is kulcsszerepet játszott, és ma is tart.¹

Mindemellett érdemes szólni a műfaj, a bizánci episztolográfia néhány sajátosságáról és az ezekre visszavezethető problémákról. A bizánci levél fejlődésére legnagyobb hatást gyakorló szerző Nazianzoszi Szent Gergely (329–390), a késő ókori levélelmélet egyik jelentős alakja volt. Mint azt dédunokaöccsének, Nikoboulosznak írt tanító célú levelében megfogalmazta, a levélírónak három alapvető szabályhoz kell tartania magát: *szüntomia* (συντομία – rövidség/tömörség), *szaphéneia* (σαφήνεια – világosság/érthetőség) és *kharisz* (χάρις – kellem/esztétikum).² Nazianzoszi Szent Gergely ezen irányelvei egészen a birodalom bukásáig meghatározták a bizánci episztolográfia műfaji normáit.³

Mivel a bizánci levél a lehető legritkább esetben szólt kizárólag a nevesített címzett(ek)nek, hanem az volt a célja, hogy a címzett megmutathassa/felolvashassa arra érdemesnek tartott más személyeknek is, tehát közönséget feltételezve íródott, a szónoklattani áthallások aligha véletlenek. Ugyanakkor ez arra is int, hogy a műfaj meglehetősen nyilvánossága miatt az egyes levelek értelmezésekor mindig számolni kell a leírtak reprezentatív funkciójával.⁴

1 John Meyendorff: Filioque. In Alexander Kazhdan – Alice-Mary Talbot (eds.): *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford University Press, 1991, 785–786.

2 Paul Gallay (ed.): *Saint Grégoire de Nazianze. Lettres*. 2 vols. Budé, Paris, 1964–1967; lásd még Herbert Hunger: *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I. *Philosophie – Rhetorik – Epistolographie – Geschichtsschreibung – Geographie*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1978, 199–200.

3 George T. Dennis: The Byzantines as Revealed in Their Letters. In John Duffy – John Peradotto (eds.): *Gonimos. Neoplatonic and Byzantine Studies Presented to Leendert G. Westerink at 75*. Arethousa, Buffalo, 1988, 155–165, különösen 156–159.; Andreas Rhoby: Aspekte des Fortlebens von Gregory von Nazianz in byzantinischer und postbyzantinischer Zeit. In Michael Grünbart (ed.): *Theatron. Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter Rhetorical Culture in Late Antiquity and the Middle Ages*. De Gruyter, Berlin–New York, 2007, 409–418.

4 A nyilvánosság szerepét a műfaj szempontjából jól tükrözi, hogy az egyik legjelentősebb bizánci episztolográfus, Démétriosz Küdónész még életében összeállította az utókorra hagyományozni kívánt levélgyűjteményét, méghozzá háromszor is! Mindhárom redakció ránk maradt, és igen jelentős eltéréseket mutatnak egymáshoz képest. A problémát illetően lásd Peter Hatlie: Life and Artistry in the 'Publication' of Demetrios Kydonios' Letter Collection. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 37 (1996/1), 75–102.

A következőekben öt válogatott, a 14–15. századból származó késő bizánci levél Filioque-reprezentációit vizsgálom. Mindegyik levél a korszak jelentős bizánci teológusainak tollából született, akik egyúttal a katolikus és az ortodox egyház közötti viszonyról, illetve esetleges uniójukról folytatott viták fontos szereplői is voltak. Az elemzésbe katolikusbarát (korabeli bizánci terminológiával „latinbarát”) és katolikusellenes (avagy „latinellenes”) szerzőket is bevontam. Közös vonása a szóban forgó levélrészleteknek, hogy mindegyik a Filioquét tárgyalja, annak reprezentációja ugyanakkor félrevezető bennük, mégpedig szándékoltan az.

Leplezés

A 14. század első felében a katolikus és az ortodox egyházak közötti megbékélés egyik vezető alakja volt Kalabriai Barlaam (1300–1348), aki katolizációját követően végül szülőföldjére, a kalabriai Gerace püspökeként fejezte be életét. Ortodox részről legnagyobb teológiai ellenfele maga Palamasz Szent Gergely (1296–1359) volt. Egy hozzá írt levelében Barlaam leszögezi, hogy „a latinok közül senki sem merészel a Szentlélek két *princípiumáról* beszélni”.⁵

Barlaam levelének idézett részletében a katolikusokkal történő megbékélést és az egyházak unióját szorgalmazó teológusok egyik jellegzetes érvének egyik elemével él, amelyet kifejezetten a Filioque védelmére alkalmaztak. Leegyszerűsítve ezen érv a Filioque szó mögötti hittétel szándékos félreértelmezésén alapult. Úgy állítja be a vonatkozó katolikus tanítást, mintha az nem vallaná, hogy a Szentléleknek két princípiuma, tehát eredője van, az Atya és a Fiú, hanem pusztán azt a nézetet képviselné, miszerint a Szentlélek az Atyától származik, a Fiún keresztül.

Ez a megtévesztő érvelés a latinbarát ortodox teológusok részéről lényegesen érthetőbbé válik a bizánci episztolográfia műfajának meglehetősen nyilvános jellegéről fentebb leírtak ismeretében, valamint annak fényében, hogy a keleti egyház számos képviselőjének részéről milyen csekély megértésre számíthatott a Szentlélek eredetéről szóló tényleges római katolikus tanítás. Mindemellett célszerű szem előtt tartani, hogy néhány, mindkét egyház által nagy becsben tartott keresztény gondolkodó, köztük Csodatévő Szent Gergely, Nüsszai Szent Gergely, vagy Nagy Szent Baszileiosz egyes szöveghelyei alkalmasak voltak a Szentlélek származásának a fenti érv szerinti magyarázatára.⁶ Mivel azonban ez az érvelés végső soron mégis a vonatkozó katolikus tanítás valós értelmének tudatos félreértelmezésére támaszkodott, csak korlátozott sikerrel járhatott, különösen a katolikus tanításokban jártas, és azokat elutasító ortodox teológusokkal szemben.

Hasonló beállítással találkozunk Manuél Kalekasz (1360–1410) egyik levelében, amelyet Itáliából küldött a Ciprus szigetén tartózkodó Manuél Raoulnak Metokhitésznek (fl. ca. 1355–69). Kalekasz szomorúan jegyzi meg, hogy „ezeket [a Ciprus szigetén fennálló, már említett negatívumokat] még meg kell toldani a nép gonoszaival, akik azt parancsolják, hogy azo-

5 οὐδεὶς λατίνων ἡ δύο ἀρχὰς τοῦ ἁγίου πνεύματος τοῖμα αὐτόθεν λέγειν ἢ «πρώτην καὶ δευτέραν ἀρχὴν» ἢ «μὴν ἐκ δύο συνιοῦσαν ἀρχὴν». In Giuseppe Schirò (ed.): Barlaam Calabro: *Epistole Greche*. „Testi e Monumenti” 1, Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neogreci, Palermo, 1954, 233.

6 Michael Böhne – Elias Kattan Assaad – Bernd Oberndorfer (eds.): *Die Filioque-Kontroverse: historische, ökumenische und dogmatische Perspektiven 1200 Jahre nach der Aachener Synode*. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 2011, 306–307.

kat, akik úgy tisztelik a Fiút, mint az Atyát, még csak ne is tekintsék keresztényeknek”.⁷

Ez nyilvánvalóan utalás a Filioquéra és a katolikusok elleni ortodox előítéletekre, amelyeknek Cipruson ez a tanítás volt a forrása. Kalekasz a Filioque ciprusi ellenfeleit egy szélsőséges csoportjukkal azonosítja, akiket „a nép gonoszai” (τοῖς τοῦ γένους κακοῖς) megbélyegző kifejezéssel illet, míg a katolikusok csakis áldozatokként jelennek meg. A vallási különbséget is pusztán az Atya és a Fiú katolikusok általi egyenlő mértékű tiszteleteként állítja be. Az efféle érvelés fő problémája – a két felekezeti csoport erősen tendenciózus beállítása, és a Filioque lényegének elkenődzése mellett – abban állt, hogy azon állítás, miszerint a Filioque csupán az Atya és a Fiú egyforma tiszteletét jelentené katolikus részről, ortodox részről könnyen megkérdőjelezhető volt a János evangéliumának egyik szöveghelye alapján: „Az Atya nagyobb nálam.”⁸

A Filioque kérelmelhetetlen ellenfeleinek táborához tartozott Barlaam levelének címzettje, Palamasz Szent Gergely is, aki viszont a Filioque katolikusellenes éllel történő kiforgatására szolgál tanulságos példával Barlaamhoz címzett egyik levelében. Mint megállapítja, ha a latinok előadják tanaikat a Szentlélek eredetét illetően, akkor „meg fogjuk cáfolni őket, és az isteni ihletésűekként felhozott írásaitak is, emellett pedig még be fogjuk mutatni, hogy ők két Szentlelket feltételeznek”.⁹

A fenti idézet leginkább figyelemre méltó, és egyben legmeglepőbb részlete az a kitétel, miszerint be lesz bizonyítva, hogy a latinok két Szentlelket feltételeznek. Mivel Palamasz imént idézett soraiban éppen a Szentlélek származásának katolikus tanítását támadja, ezért logikusan adódik a következtetés, hogy egyrészt az Atyától, másrészt a Fiútól származó Szentlelket feltételező tan követésével vádolja a katolikusokat. Ez egyértelműen a Filioque abszurd kiforgatása, Palamasz teológiai műveltségének ismeretében pedig a lépés tudatos is kellett, hogy legyen. Ugyanakkor érdemes szem előtt tartani, hogy vitapartnere, Barlaam is tendenciózus belemagyarázással igyekezett védeni a katolikus álláspontot, ahogy azt is, hogy ennek a levélnek az esetében is tágabb nyilvánossággal számolhatunk, és a rájuk gyakorolt hatás is releváns szerzői szempont lehetett.

A Barlaam érvelési technikája által szült felháborodott viszontválaszt látni Palamasz Szent Gergely soraiban már csak azért sem légből kapott feltevés, mert Antonio Fyrigos elemzése bebizonyította: számos levélváltáson átívelő teológiai vitájuk során Palamasz Kalabriad Barlaam őszinte igyekezetét a katolikus és az ortodox tanok összhangjának kimutatására egyre inkább csalárd megtévesztésként kezdte értékelni, amellyel az ortodox hittételekhez való hűség színlelése közben lopva a katolikus dogmák igazát akarja propagálni.¹⁰

Elítélés

7 δεῖ γὰρ καὶ ταῦτα τοῖς τοῦ γένους κακοῖς προσηζῆσθαι, τοὺς δὲ μὴδὲ χριστιανοὺς τοὺς καὶ τὸν Υἱὸν ὡς περ τὸν Πατέρα τιμῶντας κελεύειν οἰεσθαι. In Raymond-Joseph Loenertz (ed.): *Correspondance de Manuel Calcas. Epistolae*. Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 1950, 274.

8 Jn 14,28.

9 ἡμεῖς ἀπελέγχομεν αὐτοὺς, τὰς τε θεοπνευστοὺς προβαλλόμενοι γραφὰς καὶ προσετι δύο πνεύματα δεικνύντες ἐντεῦθεν δοξάζοντας αὐτοὺς... In Jean Meyendorff (ed.): „Επιστολαὶ πρὸς Ἀκίνδινον καὶ Βαρλαάμ”. In Panagiotēs K. Chrestou (ed.): Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ συγγράμματα, vol. 1. Thessalonike, 1962, 203–312, 236.

10 Antonio Fyrigos: *Dalla controversia palamitica alla polemica esicastica (con un' edizione critica delle Epistole greche di Barlaam)*. Antonianum, Roma, 2005, 70.

Thesszaloníkéi Szent Szimeon ^(1381–1429) egyik levelében egy másfajta váddal élt a katolikusok és a Filioque ellen. Azzal vádolta a latinokat, hogy „azt hiszik, hogy mi [ti. az ortodoxok] a Szentlélek megszemélyesítettnek tekintjük. Az istenkáromlás netovábbja azt mondani, hogy mi a teremtetlen és végtelen természetet megszemélyesítettnek tartjuk, és ebből kifolyólag a Szentlélek megtestesüléséről fecsegünk.”¹¹

A katolikusok ilyen vádjai, ha valóban léteztek, minden valószínűség szerint Palamasz Szent Gergely egyik lényeges tanításának félreértelmezésére voltak visszavezethetők. A hészüchasza teológus tételei közé tartozott az, hogy az isteni élet „enhüposztatikosz” (ἐνυποστατικός, azaz „megszemélyesített”), de nem azért, mert maga is „hüposztaszisz” (ὑπόστασις, azaz „személy”), hanem azért, mert a Szentlélek hordozza a Szentháromság személyei között. Kalabriai Barlaam végül azzal vádolta meg Palamasz Szent Gergelyt, hogy egy negyedik személyt feltételezett a Szentháromságon belül, a Szentlélek által hordozott isteni életet, amely vádat a megtámadott Palamasz hevesen visszautasított.¹²

Az előbbi megnyilvánulásnál is sokkalta elítélőbb és indulatosabb ugyanakkor Markosz Eugenikosz, vagyis Epheszoszi Szent Márk ^(1392–1444) egyik, *Epistula encyclica contra Graeco-Latinos et decretum synodi Florentinae* című körlevelében tett kijelentése. „Ezek bizony félállat emberek, a mítoszok hippokentaurjainak módjára: a latinokkal értenek egyet a Szentléleknek a Fiútól való kiáramlását illetően és abban, hogy létének eredete a Fiú, és velünk abban, hogy az Atyától való kiáramlását állítják.”¹³

Markosz Eugenikosz a fentiekben nyilvánvalóan kiforgatja a katolikus szentháromságtant és az egyházak unióját pártoló ortodoxok álláspontját. Mivel a metropolita a Ferrarai-firenzei zsinat egyik vezető ortodox teológusa volt, ezért minden kétséget kizáróan tisztában volt a valós helyzettel. Torz narratívája a Filioque tanát úgy mutatja be, mint a Szentléleknek a Fiútól való kiáramlását hirdető dogmát, amellyel a megbélyegzés és a levél befogadó közönsége indulatjainak felkorbácsolása a célja. A hatást erősíti, hogy az ortodox tanítást viszont helyesen ábrázolja, továbbá saját maga és közönsége közös álláspontjaként utal rá („velünk”).

Invectivájának fő célpontja egyértelműen az unionista ortodox közösség, mivel markánsan dehumanizálja őket, egyenesen félállati lényeknek (μιζόθηρες) nevezve, és a hippokentaurokhoz, vagy röviden kentaurokhoz, az ókori görög mitológia félig ember, félig ló teremtményeihez hasonlítva őket. Az idézett szöveg jól tükrözi Epheszoszi Szent Márk azon tendenci-

11 ...ἐνυποστάτως δοξάζουσιν ἡμᾶς λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὅπερ βλασφημία ἐστὶν ἐσχάτης, τὴν ἁκτιστον καὶ ἄπειρον φύσιν δέχεσθαι λέγειν ἡμᾶς ὑποστατικῶς, καὶ ἐκ τούτου σάρκωσιν τοῦ Πνεύματος ληρωδεῖν. In David Balfour (ed.): Ἀγίου Συμεὼν Θεσσαλονίκης 1416/1417–1429 ἔργα θεολογικά. „Analecta Vlatadon” 34. Patriarchal Institute for Patristic Studies, Thessalonike, 1981, 84–184, 199–246, 225.

12 John Meyendorff: The Holy Trinity in Palamite Theology. In Michael A. Fahey – John Meyendorff (eds.): *Trinitarian Theology East and West. St. Thomas Aquinas – St. Gregory Palamas*. Holy Cross Orthodox Press, Brookline, 1979, 25–43, 32–33.

13 Οὗτοι τοίνυν οἱ μισόθηρες ἄνθρωποι κατὰ τοὺς ἐν μύθοις ἱποκентаύρους μετὰ τῶν Λατίνων μὲν ὁμολογοῦσι τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίον ἔχειν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως (οὗτω γὰρ καὶ ὁ αὐτῶν ὅρος διαλαμβάνει), μεθ’ ἡμῶν δὲ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγουσι. In Louis Petit (ed.): *Documents relatifs au concile de Florence. II. Oeuvres anticonciliaire de Marc d’Ephese. Documents VII–XXIV*. Patrologia Orientalis, Tome XVII, Fascicule 2, Nr. 83. Brepols, Paris, 1923 (Reprint: Turnhout, 1974), 450.

áját, hogy álláspontjukat kiforgatva, durva sértésekkel támadja teológiai ellenfeleit.¹⁴

A *mesazon*, vagyis császári főminiszter Loukasz Nótarasznak (1402–1453) írt egyik, 1452-re keltezhető levelében, Geórgiosz-Gennadiosz Szkholariosz (1400–1472) egy konfabulált, áltörténeti epizódba illesztve támadja a Filioquét. Szkholariosz állítása szerint „merthogy kis híja volt, hogy a legnagyobb szerűbb császár és a szenátus egésze megvetéssel elutasították a latin kiegészítést, mivel atyáik eskü alatt lehetetlennek tekintették azt, amit az a szép firenzei eskü szentesített...”¹⁵

Szkholariosz állítása szerint VIII. Ióánnész Palaiologosz (1425–1448) császár és a bizánci szenátus egésze majdnem elutasították a Filioquét, mégpedig megvetéssel, mivel atyáik eskü alatt lehetetlennek nyilvánították. A mondat kifejezetten erős szembenállást sugall a birodalom legfelső elitjének részéről. Ezt őseik hagyományával magyarázza, akiknek merev elutasítását nyomatékosítja, hogy szerinte ők a tan elfogadására teendő esküt egyenesen lehetetlennek gondolták.

Mindez éles ellentétben áll a Firenzei zsinaton tett eskü tényleges megtörténtével, amit Szkholariosz maró gúnnyal említ („az a szép firenzei eskü”). A leírás alapján a néhai császár és a szenátus többsége olyan embereknek mutatkoznak, akik megtagadták elődjek szellemi örökségét, jóllehet az helyes volt, és ezzel ők is tisztában voltak. A kis híján történő elutasítás pedig ingadozást sugall, ami tovább erősíti azt a benyomást, miszerint tudatos normasértés történt részükről.

Egy ilyen negatív ítélet a regnáló császár, XI. Kónsztantínosz Palaiologosz (1448–1453) néhai elődjéről és egyben testvérbátyjáról, valamint a szenátusról a korabeli bizánci normák szerint vakmerő felségsértésnek minősült. Még inkább ezzé tette az, hogy az előadott epizód nagyrészt nem volt több pusztá fikciónál, ahogy a címzett Nótarasz alapos tudása is az unió elfogadásának tényleges körülményeiről. VIII. Ióánnész határozottan pártolta az egyházuniót, és – jóllehet lehetetlen rekonstruálni valamennyi korabeli bizánci szenátor vonatkozó nézeteit – jórészüik semmiféle vonakodást nem mutatott az unió elfogadásával szemben.¹⁶

Nótarasz, aki a zsinat idején is a bizánci kormányzat tagja volt, tisztában kellett, hogy legyen ezekkel a körülményekkel, akárcsak maga Szkholariosz, aki a zsinatra érkező bizánci küldöttség egyik vezető teológusának számított. Mi több, a szerző elhallgatja azt a tényt is, hogy a zsinat idején még saját maga is kifejezetten uniópárti nézeteket vallott, s a Filioquét pusztán a két egyház hagyományaiban mutatkozó kisebb eltérésnek igye-

14 Joseph Gill: *Le concile de Florence*. Desclée & Co., Tournai, 1964, 318–319. (eredeti angol kiadás: *The Council of Florence*. Cambridge University Press, 1959).

15 ...τοῦ μεγίστου βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου πάσης σχεδὸν τὴν λατινικὴν ἀνανομένων προσθήκην, ὡς οἱ πατέρες ταῦτην αὐτὸν ἀπόμνητον ἤγγητο, ἣν ὁ καλὸς ἐκεῖνος τῆς Φλωρεντίας ἐκύρωσεν ὁρος... In Martin Jugie – Louis Petit – Xénophon A. Sideridès (eds.): *Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios*. Maison de la Bonne Presse, Paris, 1928–1936, 1930: 117–165, 148.

16 Joseph Gill: John VIII Palaeologus. A Character Study. In uő: *Personalities of the Council of Florence*. Basil Blackwell, Oxford, 1964, 104–124, 122–123.

kezett beállítani.¹⁷ Ugyanígy hallgat egykori barátságáról is a néhai VIII. Ióannész császárral.¹⁸

Szkholariosz történelemhamisító és felségsértő meséje, kiváltképpen Nótarsz *meszaszón*nak címezve, súlyos következményeket vont volna maga után 1452-ben, különösen VIII. Ióannész és XI Kónsztantínosz hűséges hívének,¹⁹ Loukasz Nótarszsnak címezve. Ugyanakkor a levelet Nótarsz bizonyosan nem ebben a formájában olvasta. Mint arról fentebb már szó volt, a bizánci episztolográfusok levélgyűjteményeit gyakran maguk a szerzők állították össze, és nem volt idegen tőlük korábbi leveleik szövegének megmásítása, az utókor ítéletét tartva szem előtt.²⁰ Szkholarioszsnak Konstantinápoly első, török uralom alatti pátriárkájaként (1454–1456; 1463-ban másodszor, 1464–1465-ben pedig harmadszor is konstantinápolyi pátriárka) ellenben már semmi félnivalója nem volt a néhai XI: Kónsztantínosz Palaiologosztól és Loukasz Nótarsztól, akik a város 1453-as elestekor lelték halálukat.

Védelem

Találni példát ugyanakkor a Filioquét támogató megnyilvánulásokra is a késő bizánci episztolográfia alkotásaiban. Tanulságos egy Démétriosz Küdónész (1324–1398) által írt levél, amelyet 1384–1385 telén vagy 1385 tavaszán küldött Konstantinápolyból Thesszaloníkébe, egy ismeretlen címzettnek. Küdónész ironikusan bírálta jó barátja, II. Manuél Palaiologosz (1391–1425) császár azon döntését, hogy a VI. Orbán pápához (1378–1389) küldött követsége vezetőjének a thesszaloníkai teológust és szerzetest, Euthümioszt, a későbbi, II. Euthümiosz (1410–1416) konstantinápolyi pátriárkát²¹ jelölte ki, mivel Euthümiosz határozottan katolikusellenes nézeteket vallott.

Elmondása szerint „én pedig félek, nehogy [Euthümiosz] sokat beszélgetve azokkal az férfakkal [a katolikus tárgyalópartnerekkel], és kudarcot vallva a cáfolatok tekintetében, azon érje magát, hogy mivel már ugyanúgy tiszteli a Fiút, mint az Atyát, és egyetért azzal, hogy közös számukra a Szentlélek, sokat dicsérje nekünk azokat, akik ezt tartják, dicsőítő beszédekkel mondva.”²²

Küdónész szavai nyilvánvalóan ironikusan értendők, tekintve, hogy Euthümioszsnak a katolikus teológusokkal folytatott gyakori beszélgetések révén a Szentlélek származásának katolikus értelmezésére való esetleges megtérése, és e nézetek híveinek dicsőítőjeként történő hazatérése aligha volt reális végkifejlet, tekintettel Euthümiosz jól ismert, megroggyott kato-

17 Marie-Hélène Blanchet: George-Gennadios Scholarios et la question de l'addition au symbole. In Antonio Rigo – Pavel Ermilov (eds.): *Byzantine Theologians. The Systematization of Their Own Doctrine and Their Perception of Foreign Doctrines*. Università degli Studi di Roma “Tor Vergata”, 2009, 181–192, 186.

18 Joseph Gill: George Scholarius. In uő: *Personalities of the Council of Florence*, 79–94, 81.

19 Klaus-Peter Matschke: The Notaras Family and Its Italian Connections. *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1992), 59–72, 66–67.

20 Lásd a negyedik lábjegyzetben említett tanulmányt: Hatlie: *Life and Artistry in the 'Publication' of Demetrios Kydonēs' Letter Collection*, 75–102, különösen 78–79.

21 Erich Trapp – Walther Rainer – Hans-Veit Beyer (eds.): *Prosopographisches Lexikon Der Palaiologenzeit*. CD-ROM Version. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2001, 6268.

22 ἐγὼ δὲ φοβοῦμαι μὴ πικνὰ τοῖς ἀνδράσιν ἐκείνοις διαλεγόμενος καὶ πρὸς τοὺς ἐλέγχους ἀπαγορεύον λάθῃ καὶ τὸν Υἱὸν ὥσπερ τὸν Πατέρα τιμῆσας, καὶ κοινὸν αὐτοῖς ὁμολογήσας τὸ Πνεῦμα ἡμῖν ἐναντίῃ πολλὰ τῶν τοῦτο φρονούντων λέγων ἐγκώμια. In Raymond-Joseph Loenertz (ed.): *Démétrius Cydonès: Correspondance*. „Studi e Testi” 208, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatican, 1960, 1–417, 241.

likusellenes nézeteire. A követség vezetőjévé történt kinevezése is éppen világnézetéből kifolyólag volt problematikus lépés a császár részéről.

Érdemes azonban megjegyezni, hogy nézetei dacára Euthümiosz egyben a katolikus hitre áttért Küdónész jó barátja is volt.²³ Továbbá a bizánci episztolográfia rendkívül nyilvános jellege miatt, valamint amiatt, hogy mind Euthümiosz, mind az ismeretlen címzett a thesszaloníkai művelt elithez tartoztak (másképp a címzett nem értette volna Küdónész ógörög nyelvű levelét), nagyon nehéz lett volna biztosítani Küdónész tréfájának titkosságát. Ezek a részletek arra utalnak, a szerző korántsem aggódott amiatt, hogy Euthümiosz sértésnek veszi a tréfáját.

Még ha iróniába csomagolva is, a szöveg pozitív szemléletet sugall a Filioqueról és ezen keresztül a katolicizmusról is. Az Atya és a Fiú egyforma tiszteletéről szóló kitétel Kalekasz megoldásához hasonló elkendőzésnek tűnik, viszont az a megállapítás, miszerint „közös számukra Szentlélek” a teológiai téren valamelyest is tájékozott korabeli befogadók számára nem jelenthetett mást, mint a Filioquét. Küdónész pedig a katolikus tanítás saját nemzedékén belüli egyik legfőbb ellenfelét figurázza ki, elmondása szerint kételkedve abban, hogy a képzett ortodox teológus Euthümiosz, meg tudná cáfolni azt, kevés kétséget hagyva saját álláspontja felől.

Az elemzett levelekben a Filioque kérdésének szándékosan téves reprezentációt három célkitűzés egyike vezérli: a tanítás valós értelmének leplezéséé, a dogma hatásosabb elítéléséé, illetve a hittétel védelméé. A Filioque körüli vita teológiai jelentősége jól magyarázza az erős motivációkat, amelyek e források gyakran kifejezetten félrevezető és vakmerő állításai mögött állnak. Mivel a Szentlélek származásáról szóló katolikus tanítás az ortodox teológusok többségének részéről rendkívül heves, durva és gyakran jelentését meghamisító támadásokban részesült, így érthető, hogy a „latinbarát” kisebbség által ránk hagyott szövegek nem egyszer még a Filioque valós jelentésének kiforgatásáig is elmerészkednek. Viszont a hittétel valós értelmének védelmét is felvállalták bizánci teológusok, olykor meglehetősen szellemesen, mint ahogy tette azt például Démétriosz Küdónész, jóbarátja, a későbbi II. Euthümiosz pátriárka rovására elsütött tréfába ágyazva hite melletti kiállását. E kútfők egyedi betekintést kínálnak a korszak talán legkényesebb teológiai problémája körüli viták világába.

Összegzés

23 George T. Dennis: *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonike*, 1382–1387. Pontificale Institutum Orientalium Studiorum, Rome, 1960, 137.

András Szabolcs

1978-ban született.

Teológus, a

Babeş-Bolyai

Tudományegyetem

Római Katolikus

Teológia Karának

dékanhelyettese.

Legutóbbi írását

2023. 11. számunkban

közöltük.

A FILIOQUE-TÉTEL TARTALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE A KORTÁRS TEOLÓGIAI VITÁBAN

A Szentlélek származásáról szóló teológiai diskurzus sokrétű, és a különböző szerzők eltérő szempontokat hangsúlyoznak a téma elemzése során. Egyesek számára a Szentlélek egylényegűsége a központi kérdés, míg mások az Atya és a Fiú közötti viszonyt emelik ki. Ez a pluralitás a kortárs teológiában is megfigyelhető, tehát a tantétel nem kizárólag önmagára reflektál, hanem számos aspektust érint. Szergej Bulgakov szerint a legtöbben a Filioque-vitára asszociálnak a Szentlélek származásának említésekor, holott a kérdés jóval gazdagabb; így fogalmaz: „Ki kell emelni, hogy a Filioque-vita megölte a teológiai érdeklődést a Szentlélek iránt. [...] Amit kapunk, az egy dogmatikai erő nélküli furcsa dogma.”¹ A tan immanens isteni valóságokra mutat, amelyek nehezen megragadhatók, de a hagyomány szerint az eredések az isteni személyek közötti kapcsolatokat, relációkat és a belső szeretetközösséget jelenítik meg.

A személy fogalma különösen problematikus ebben a kérdéskörben. Karl Rahner teológiai szemlélete szerint nincs ontikus különbség a „személy” és a „lényeg” fogalmak között, hiszen mindkettő ugyanazt az Istent írja le más szempontból.² Ezért ezen fogalmak nem abszolútak, hanem az emberi tapasztalat és kifejezés eszközei. Rahner teológiájának alapvető axiómája szerint nincs különbség az immanens és az üdvörténeti Szentháromság között,³ mivel a Szentháromság elsősorban az istentapasztalat révén válik ismertté. Joánnisz Ziziúlasz kritikája szerint a nyugati teológia túlságosan a lényegre (*ouszia*) koncentrál, elhanyagolva a személy (*hüposztaszisz*) jelentőségét. Bár Rahner maga is elutasítja a két fogalom ontikus megkülönböztetését, Ziziúlasz szerint Ágoston hatása miatt a nyugati teológia mégis háttérbe szorította a személyt. Ezzel szemben a keleti teológia a személyt hangsúlyozza, és az isteni lényeg értelmezését a személyek megnyilvánulásán keresztül közelíti meg.⁴

Jean Meyendorff Ziziúlaszhoz hasonlóan úgy véli, hogy a nyugati teológia a személyes dimenzió rovására hangsúlyozza az egységet.⁵ Thomas F. Torrance szerint viszont ez nem kizárólag katolikus probléma, hanem az egész dogmafejlődésre jellemző kérdés: az Atya mint minden *hüposztaszisz* forrása azonosítható-e az isteni lényeggel? Ez a felvetés újra előtérbe helyezi az *ouszia* és *hüposztaszisz* viszonyának értelmezését.⁶

1 Sergius Bulgakov: *The Comforter*. (Transl. Boris Jakim.) William B. Eerdmans, Cambridge, 2004, 130–131.

2 Karl Rahner: *A Szentháromság. Az üdvörténet eredendő, transzcendens alapja*. (Ford. Görföl Tibor.) L'Harmattan, Budapest, 2007, 65.

3 „Az üdvörténeti Szentháromság maga az immanens Szentháromság” – hangzik Rahner axiómája, amely sajnálatos módon mindeddig csak mérsékelt visszhangot váltott ki az ortodox teológiában (Rahner: *A Szentháromság*, 27.).

4 John D. Zizioulas: *Communion and Otherness. Further Studies in Personhood and the Church*. T&T Clark, London–New York, 2009, 196.

5 John Meyendorff: *Teologia bizantină. Tendențe istorice și teme doctrinare*. (Trad. Alexandru Stan.) Nemira, București, 2011, 139.

6 Thomas F. Torrance: *The Trinitarian Faith. The Evangelical Theology of the Ancient Catholic Church*. T&T Clark, London–New York, 2006, 241.

Pavel Florenszkij már a 20. század elején bírálta a nyugati Szentlélek-felfogást, amely szerint elszemélyteleníti a Lelket. A Filioque következtében szerint a Lélek származása értelmetlenné válik, és „semmi a semmiből” lesz. Ennek alternatívájaként új fogalmakat javasol, ilyen például a „Lélek mint az eszkatologikus Királyság megtestesülése”.⁷ Bár fogalomrendszere nem vált elterjedtté, a Szophiáról szóló tanítása az energetikán előfutáraként értelmezhető.

Yves Congar megfigyelése szerint a keleti egyház teológiája a személyek elsődlegességéből indul ki, míg a latin hagyomány inkább a származások (eredések) sorrendjét emeli ki. A *taxisz* fogalma – az isteni személyek megnyilvánulási rendje – központi szerepet játszik az ortodox teológiában, és ez az isteni energiák rendjével kapcsolódik össze: az Atyától, a Fiú által, a Szentlélekben. A *taxisz* lehetőséget ad az isteni szeretet dinamikájának értelmezésére is.⁸ Karl Barth kiemeli, hogy a *taxisz* lehet pusztán üdvtörténeti rend, de lehet az immanens Szentháromságra való utalás is. A kapcsolatok oksági sorrendjében a személyek közötti reláció másodlagossá válhat, de nem zárja ki az eredési kapcsolat lehetőségét.⁹ Dumitru Stăniloae a *taxiszt* teljesen a szeretet fogalmával helyettesíti, amellyel lehetővé válik a származástan szótérológiai értelmezése. Ezzel egyidejűleg megőrzi a megkülönböztetést az immanens és üdvtörténeti Szentháromság között. Az isteni szeretet az Atya és a Fiú közötti kölcsönösségből fakad, a Lélek pedig ennek a szeretetnek a megnyilvánulása.¹⁰

A szeretetmodell a teológia empirikus jellegét is kiemeli. Florenszkij szerint ez lehetővé teszi, hogy tudományként kezeljük a teológiát. A Filioque viszont szerint spekulatív, és nem vezet megragadható eredményre. Ezzel szemben a szeretet mint univerzális kapcsolat és kommunikációs forma képes áthidalni a teológiai különbségeket. A nyugati gondolkodók is élnek a szeretet képével.¹¹ Barth például a „kommunió” (*koinónia*) fogalmát használja, amely a három isteni személy közötti kapcsolat lényegként jelenik meg, és egyben alapja az ember és Isten közösségének is. A Lélek feltárja Isten szeretetét, amely örök és elválaszthatatlan kapcsolatban áll a Fiúval. Ennek következményeként a Lélek nem lehet teremtmény, hanem teljes isteni valóság.

A származástan nem pusztán spekuláció, hanem szótérológiai jelentőséggel bír. A szentháromságtan és megváltástan összekapcsolása alapvető a keresztény hit szempontjából, hiszen Isten szeretetének ismerete a megváltás tapasztalatán keresztül válik lehetővé.¹² A személyi szabadság kérdése is összefügg az eredésekről való elmélkedéssel, mivel az isteni szeretet mindig pozitív választ ad, és a Lélek az isteni szabadság beteljesülése. Nem hagyható figyelmen kívül a tantétel dogmatikai jellege sem. A Nikaia-Konstantinápolyi hitvallás és a fogalmi fejlődés etimológiai

7 Pavel Florensky: *The Pillar and Ground of the Truth. An Essay in Orthodox Theodicy in Twelve Letters*. (Transl. Boris Jakim.) Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2004, 91.

8 Yves Congar: *Credo nello Spirito Santo*. (Trad. Pietro Crespi.) Queriniana, Brescia, 1998, 639.

9 Karl Barth: *Church Dogmatics*. I. kötet, 1. rész. (Transl. Geoffrey W. Bromiley.) T&T Clark, Edinburgh, 1975, 490.

10 Dumitru Stăniloae: *Sfânta Treime sau la început a fost Iubirea*. Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2012, 77.

11 Florensky: *The Pillar and Ground of the True*, 89.

12 Rahner: *A Szentháromság*, 26.

vizsgálata segíthet megérteni a doktrína történetét.¹³ A görög és a latin fogalmak közötti fordítási nehézségek továbbra is fontos kérdések.

A Filioque-vita középpontjában a Szentléleknek az Atyától és a Fiútól való származása áll, amely a katolikus egyház számára dogma, a protestáns felekezetek is rendszerint elfogadják tartalmi érvényességét, ám az ortodoxia továbbra is vitatja. A vita egyik gyökere a Jn 15,26 vers (a Lélek, „akit az Atyától küldök”, aki „az Atyától származik”), amelyet Nyugaton a Filioque igazolására használtak. Congar a Jn 20,22 alapján inkább a Szentlélek Fiúhoz fűződő kapcsolatát hangsúlyozza üdvtörténeti és immanens értelemben.¹⁴

A probléma abban is rejlik, hogy a Filioque hitvallási és nyelvi síkon is nehezen illeszthető be a keleti hagyományba. A görög „ekporeueszthai” (immanens eredés) és „proienai” (időbeli küldés) kifejezések a latin „procedere” szóra fordítva homályossá váltak. A vita nemcsak dogmatikai, hanem liturgikus és egyháztani jellegű is, hiszen a kérdés az, hogy a hitvallásnak minden tantételt tartalmaznia kell-e. Ziziúlasz szerint a Szentírás és a hitvallás együtt értelmezendő, és hangsúlyozza, hogy a Filioque nem csupán a Fiúra, hanem az Atyára is vonatkozik.

A történeti kontextusban kiemelkedő a Nikaiai és Konstantinápolyi zsinat közti időszak, amikor a kappadókiai atyák hatására a Lélek származását kizárólag az Atyához kötötték. A Filioque azonban később a nyugati teológiában dogmatizálódott, különösen Szent Ágoston nyomán, aki pszichológiai szentháromságtanával a Szentlelket az Atya és Fiú szeretetkapcsolataként értelmezte. Ez a modell sok kritikus szerint redukálta a Szentlélek személyét, sőt akár alárendelt státuszba is helyezte. Joánnisz S. Romanídisz ezért módszertani szempontból teljesen elutasítja Ágostont. Mások, mint Bulgakov, árnyaltabban látják: Ágoston nem kívánt dogmát alkotni, csupán teológiai reflexiót nyújtott, amely a Firenzei zsinaton nyert végleges formát. A nyugati teológusok, például Rahner és Pannenberg is újraértelmezik Ágostont, miközben hangsúlyozzák a Szentlélek egylényegűségét az Atyával és a Fiúval. Pannenberg azonban figyelmeztet: az Atya-Fiú kapcsolatból fakadó Lélek-származtatás nem redukálható pusztán eredetviszonyra – mert kölcsönösségen alapuló, komplex reláció.¹⁵

A másik kulcsfigura Phótiosz pátriárka, aki politikai és teológiai okokból eszkalálta a Filioque-vitát, és először vádolta eretnekséggel a nyugati egyházat. Ő vezette be a „csak az Atyától” formula értelmezését, amelynek nincs patrisztikus előzménye. Bulgakov szerint ezzel torzította az ortodox hagyományt, és akaratlanul is elősegítette a katolikus dogmatizálást. A pneumatológia így évszázadokra elméleti vita áldozatává vált.¹⁶

A modern nyugati teológia szerint a három isteni személy egylényegűsége (*homousziosz*) biztosítja a Szentlélek és a többi isteni személy ontológiai egységét. Isten önközlésében a Fiú aktív részt vállal, de nem úgy, hogy új isteni személyt nemz, hanem úgy, hogy a Lélek a szeretet kölcsönösségeként jelenik meg. Ez a „két forrásból eredő” (de egyetlen eredet-

¹³ Ioannis Zizioulas: *Prelegeri de dogmatică creștină*. (Trad. Florin Caragiu.) Sofia, București, 2014, 156–157.

¹⁴ Congar: *Credo nello Spirito Santo*, 623.

¹⁵ Wolfhart Pannenberg: *Rendszeres teológia*. 1. kötet (Ford. Görföl Tibor.) Osiris, Budapest, 2005, 234.

¹⁶ Bulgakov: *The Comforter*, 130.

re visszavezethető) kapcsolat nem hierarchikus, hanem szeretet-alapú. A katolikus megfogalmazás ezt akarati eredetként írja le, amely az Atya és a Fiú szabad szeretetében gyökerezik.

Az ortodox kritika szerint azonban ezzel a Lélek személyes realitása veszélybe kerül: ha a Szentlélek csupán az Atya és Fiú kapcsolatának kifejezése, úgy könnyen elveszíti hüposztatikus státuszát. Vladimir Lossky és Stăniloae szerint ez a nyugati modell egy diádot hoz létre a Szentháromságban, ahol a harmadik személy inkább elvont kötelék, semmint valóságos személy. Ezért hangsúlyozzák az Atya „monarchiáját”, vagyis azt, hogy egyedül Ő az isteni lényeg forrása.¹⁷ Evdokimov kísérletet tesz arra, hogy a Szentlélek Atyától való származását és a Fiú közvetítő szerepét elválassza: ontológiailag a Lélek egyedül az Atyától származik, míg üdvtörténetileg a Fiúval való kapcsolata is megmutatkozik.¹⁸ Ez azonban nem oldja fel az immanens és üdvtörténeti szentháromságtan közti feszültséget – marad a kérdés: nem bontja-e meg a Lélek kettős eredete a Szentháromság egységét?

A teológiai viták középpontjában az Atya, a Fiú és a Szentlélek közötti viszony áll, különösen az Atya monarchiájának kérdése. Lossky szerint az Atya elsődleges szerepe nem okoz alárendeltséget, mert az Atya és a Fiú közötti kapcsolat analóg, és apofatikus teológiát igényel, hogy megértsük az okság transzcendens mivoltát. Az Atya és a Fiú közötti viszony nem a szembenállásról szól, hanem az Atya szeretetéből és a Szentlélek közvetítésével a kölcsönösségről. A Szentlélek küldetése nem az Atya közvetlen revelációja, hanem az Ő akaratának kinyilvánulása a Fiúban és a Szentlélekben.¹⁹

A teológiai fejlődés során, különösen Nüsszai Szent Gergely írásai révén, az Atya és a Szentlélek származásáról való elmélkedés segít megérteni az istenség teljességét és egységét. Evdokimov az *aitia* (ok) fogalmában a *hüposztasizis* fejlődését látja, amely a Szentlélek származását az Atyától és a Fiútól vizsgálja. Stăniloae ezt a származást az Atyától való származásként és a Fiúban való nyugvásként értelmezi. Bulgakov a Szentháromságban a szeretet fogalmát alkalmazza, hogy kifejezze az Atya szeretetének önátadását, a Fiú önfeláldozását és a Szentlélek lelkesítő szeretetét. A szeretet nem változtatja meg a *hüposztasizis*zokat, hanem az Atya, a Fiú és a Szentlélek közötti kapcsolatot fejezi ki.

Rahner és Torrance is az Atya és a Fiú kapcsolatának kölcsönösségét hangsúlyozza, miközben elfogadják az ortodox kritikát. Rahner a teológiai vita elkerülésére az „Atyától és a Fiútól származik” formulát helyettesítené a „Fiú által” kifejezéssel, miközben nem ért egyet az Atya és a Fiú közötti okság éles szembeállításával. Barth kritikát fogalmaz meg a személyek és lényeg fogalmai közötti különbségtételben, hangsúlyozva, hogy az isteni egység a lényegben van, míg a személyek közötti kapcsolat a személyes különbözőségekre vonatkozik.²⁰

17 Vladimir Lossky: *The Mystical Theology of the Eastern Church*. James Clarke & Co., Cambridge, 1957, 44–47.

18 Paul Evdokimov: *Prezența Duhului Sfânt în Tradiția Ortodoxă*. (Trad. Vasile Răducă.) Ed. Anastasia, București, 1995, 77.

19 Vladimir Lossky: *Orthodox Theology: An Introduction*. (Transl. Ian and Ihita Kesarcodi-Watson.) St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, 1978, 39.

20 Barth: *Church Dogmatics*, I/1, 350sk.

Lossky az Atya monarchiáját és a személyek közötti kapcsolatokat is a szentháromsági egység megőrzésének érdekében elemzi. A személyek közötti különbséget nem oksági hierarchiának, hanem a Szentlélek közvetítésén keresztül a kölcsönös önkinyilatkoztatásnak tekinti. Ziziúlasz és Barth is azt hangsúlyozzák, hogy a Szentháromság személyei elválaszthatatlan kapcsolatban állnak egymással, és a nyugati teológia a „Fiú által” formulát inkább az üdvöztörténeti kontextusban alkalmazza, mintsem az isteni okság kérdésében. A „Fiú által” formula kettős értelmezése, amely egyszerre utal a szentháromsági viszonyokra és az üdvöztörténeti megnyilvánulásra, a teológiai viták középpontjába kerül, különösen Yves Congar és más teológusok szerint, akik a Firenzei zsinat álláspontját követve a Szentlélek származását a Fiú által való megnyilvánulásként értelmezik.²¹

A Filioque-kérdés középpontjában az áll, hogy a két szentháromságtan (immanens és üdvöztörténeti) miként kapcsolódik egymáshoz, különösen a Szentlélek Fiútól való származásának tanában. Rahner alapvető axiómája szerint „az üdvöztörténeti Szentháromság maga az immanens Szentháromság”, ami azt jelenti, hogy az immanens és az üdvöztörténeti sík között lényegi összefonódás van, különösen a Fiú megtestesülése által, amely Isten teljes önközlését jelenti. A Fiú megtestesülésében az Atya és a Fiú kölcsönösen kifejezik magukat, és ebben a származásban a Szentlélek szerepe is kifejeződik. Rahner az immanens Szentháromságra vonatkozó gondolatait nem a Filioque-tan igazolására, hanem a Szentháromság személyei közötti valós különbségek kifejezésére használta. Congar, aki Rahner munkásságát értékelte, három szempontból találta fontosnak ezt a megközelítést: szoros kapcsolatot állít fel a szótériológia és a szentháromságtan között, hangsúlyozza a megtestesülés központi jelentőségét, és tisztázza, hogy a megváltás Isten valós önközlése. Mégis, Congar szerint nem indokolt teljesen összerosni az immanens és üdvöztörténeti Szentháromságot, mert az túlmutat a teremtet világ isteni ismeretén, és a Filioque tanának teológiai következményei is kérdésesek.²² Ezzel szemben Ziziúlasz, aki Rahner axiómáját kritikusan elemzi, a Filioque csapdájának tekinti a nyugati teológia származástani magyarázatait. Szerinte az immanens és üdvöztörténeti síkok között nem lehet teljesen egyenlőségjelet tenni, mivel a származásokat nem lehet átvinni az immanens síkra.²³

Ziziúlasz, aki az ortodox teológia képviselőjeként hangsúlyozza a Szentháromság teológiai megkülönböztetésének fontosságát, azt is kiemeli, hogy az immanens és üdvöztörténeti Szentháromság kapcsolatát nem szabad teljesen összekapcsolni. Az ortodox teológia, mint Ziziúlasz állítja, nem tagadja a kapcsolatot, de óvatosan bánik az ilyen transzformációkkal, mivel az apofatikus teológia és az isteni titok elfogadása szükséges ahhoz, hogy megőrizzük Isten szabadságát és transzcendenciáját. Lossky, aki a negatív teológia híve, szintén kritikát fogalmaz meg a nyugati immanens Szentháromságtanra vonatkozó állásfoglalásokkal kapcsolatban. Véleménye szerint az immanens és üdvöztörténeti Szentháromságtan közötti határvonalak elmosódása nem vezethet a valódi isteni ismerethez.

²¹ Congar: *Credo nello Spirito Santo*, 517.

²² Congar: *Credo nello Spirito Santo*, 455.

²³ Zizioulas: *Communion and Otherness*, 201–203.

Lossky radikálisan elutasítja a Filioquét, mivel az szerinte eltorzíja a Szentháromság igazi misztériumát.²⁴

A különböző teológiai megközelítések közös kérdést vetnek fel: hogyan kapcsolódnak az immanens és üdvtörténeti Szentháromság tanai egymáshoz, és hogyan lehet ezt a kapcsolatot helyesen értelmezni anélkül, hogy Isten szabadságát vagy a teológiai igazságokat sértenénk. Ziziúlasz és más ortodox teológusok, mint Stăniloae, a Filioque tanának kritikáját a Szentháromság titkának és az isteni megismerés határait felismerő állásfoglalásként mutatják be.²⁵

A Fiú megtestesülése az isteni élet és üdvösség történetének találkozási pontja, amely lehetőséget ad arra, hogy rálássunk az isteni élet egyes aspektusaira. A megtestesülés az istenismeret szempontjából nem csak empirikus, hanem teológiai is, hiszen Isten önmagát közli a világban, és nem csupán „valamit” mond magáról. Thomas F. Torrance trinitológiájában a megtestesülés a szentháromságos élet belső megértéséhez vezet, amely az egylényegűségeen keresztül valósul meg, így Isten önfeltárlkozásában mindhárom személy jelenlétét felismerhetjük. Az immanens és az üdvtörténeti megközelítés nem helyettesíti, hanem kiegészíti egymást. A Szentlélek tevékenységében Isten nem csupán önmagában, hanem önmagáért is él, tehát a szentháromságos élet dinamikája nem zárja ki a különböző teológiai megközelítéseket.²⁶

Ziziúlasz, Lossky és Barth mind különböző módokon közelítik meg az istenismeretet és a szentháromságot. Ziziúlasz szerint a megtestesülés által Jézus Krisztus személyén keresztül ismerhetjük meg Isten történelmi megnyilvánulásait, de ez nem ad teljes racionális ismeretet, csupán tapasztalatot. Lossky ezzel összhangban vallja, hogy Isten ismeretéhez a negatív teológia (apofatikus teológia) szükséges, amely elismeri Isten misztériumát, miközben beszélhetünk Isten tulajdonságairól, de mindig figyelembe kell venni a kifejezések hiányosságait. Barth elfogadja az ágostoni álláspontot, miszerint amikor az ember a Szentháromságról beszél, tulajdonképpen a saját magában lévő istenkép alapján nyilatkozik.²⁷

Rahner és Ziziúlasz vitájában Rahner a személyek és az isteni immanencia kapcsolatát az üdvtörténeti és immanens szentháromságtan egységéből vezeti le, míg Ziziúlasz szerint a Szentháromságot és annak személyeit nem lehet kizárólag az üdvtörténeti tapasztalatra alapozni. Hangsúlyozza, hogy a megtestesülés Jézus Krisztusban egy egyértelmű, történelmi ismeretet ad az Atyáról, Fiúról és Szentlélekről, míg Lossky az apofatikus teológia segítségével védi az Atya monarchiáját és a Filioque-tant kritizálja, amely szerinte elhomályosíthatja a szentháromságos személyek megkülönböztetését. Lossky az apofatikus paradigmát az isteni lényeg és az üdvösség szoros kapcsolatának megőrzésére használja, és ezzel próbálja megvédeni a szentháromságos személyek különállóságát.

A Filioque-vitában Lossky és Ziziúlasz másképp közelítik a Szentlélek származásának kérdését. Lossky szerint a Filioque elfogadása az isteni személyek közötti kapcsolat elhomályosításához vezethet, míg Ziziúlasz hang-

²⁴ Lossky: *Orthodox Theology*, 31.

²⁵ Dumitru Stăniloae: *Dumnezeu este Lumina. Ortodoxia*, nr. 1 (1974), 88.

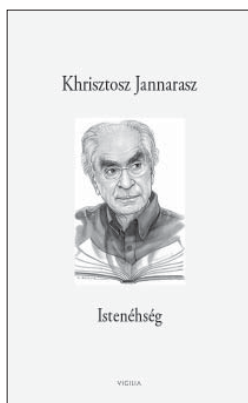
²⁶ Torrance: *The Trinitarian Faith*, 60.

²⁷ Barth: *Church Dogmatics*, I/1, 476.

súlyozza, hogy az üdvösség és az istenismeret egyértelmű tapasztalata csak akkor lehetséges, ha a személyeket nem tekintjük elválaszthatatlannak az isteni élet megértésében. A katolikus és az ortodox teológia közötti különbségre is rávilágít, hogy míg a nyugati teológia inkább racionálisan közelíti meg az isteni személyeket, addig az ortodoxia az apofatikus teológiát hangsúlyozza, hogy megőrizze az Isten és az ember közötti ontológiai különbséget. Ezek a teológiai viták nemcsak az istenismeret határait feszegetik, hanem a szentháromságos személyek és az üdvösség közötti kapcsolatot is újraértelmezik, és kiemelik, hogy az Istenről való beszéd nem csak racionális tudás, hanem tapasztalati és misztikus ismeret is kell, hogy legyen.

A Filioque-vita napjainkban is fontos teológiai téma, különösen az ortodox egyház számára. A kérdés nemcsak a szentháromságtanra, hanem más területekre is kihat, és a társadalomtudományokban is figyelmet kap. A teológusok a származás kérdéseit az egyéni autonómiával és szociális beágyazottsággal összefüggésben vizsgálják. A nyugati teológia az Ágoston-féle személyfogalmat követi, míg az ortodox teológia inkább a személy saját megnyilvánulása alapján értelmezi a kérdést. A Filioque kapcsán a nyugati teológusok a Fiú közvetlen szerepét hangsúlyozzák a Szentlélek származásában, míg az ortodoxia a fogalmi pontatlanságokat és az Atya monarchiájára vonatkozó kérdéseket emeli ki. Az elutasítás fő indoka, hogy a Filioque-tan az üdvtörténeti eseményekből von le következtetéseket, amelyet az ortodoxia nem fogad el. Néhány ortodox teológus a neopalamizmusban látja a megoldást, amely Isten aktív jelenlétét feltételezi az üdvtörténetben. A katolikus teológia a katafatikus beszédet is használja, míg az ortodoxia az apofatikus teológia területén marad. Az ökumenikus párbeszéd során továbbra is fontos kérdés, hogy miként egyeztethetők össze az egyházi hagyományok és az új teológiai álláspontok.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

KHRISZTOSZ JANNARASZ:

Istenéhség

A huszadik század egyik legkiemelkedőbb és legtermékenyebb ortodox keresztény gondolkodója, a nemrég elhunyt Khrisztosz Jannarasz korai munkáját tartja kezében az Olvasó. Az irodalmi ígénnel megírt, rövid elmélkedésekből álló könyv az istenkeresést nem elméleti síkon közelíti meg, hanem éhséghez és szomjúsághoz hasonló, elemi tapasztalatként láttatja. Egy élethosszig tartó utazás krónikája is ez a könyv: „Ezt az utat azonban nem lehet idővel mérni. A szív méri ki azt, a maga mértéke szerint. Ezért is jövök zavarba, életem hosszát méricskélve. Bennem ugyanis egy hatalmas élet bomlik ki, halálokkal és feltámadásokkal gazdagon...”

Ára: 2.900 Ft

FOLYAMATOSSÁG VAGY VÁLTOZATLANSÁG? A II. NIKAIAI ZSINAT (787) KÁNONJAI

Erdő Péter

1952-ben született
Budapesten. Bíboros,
prímás, esztergom-
budapesti érsek.

Az utolsó olyan zsinat, amelyet mind a katolikus egyház, mind az ortodox egyházak egyetemesnek tekintenek és ezek sorában hetediknek fogadnak el, a II. Nikaiai zsinat. Különböző műfajú dokumentumok maradtak fenn tőle:¹ bevezetés, hittani döntés, mely a képrombolás mozgalmát utasítja el és a szentképek tiszteletének jogosultságát szögezi le, anatematizmusok és fegyelmi kánonok,² melyeket a zsinati aktákon kívül főként a bizánci egyház jog gyűjteményei őriztek meg görögül, latinul pedig Anastasius Bibliothecarius (810–878) fordítása. A zsinat mozgalmas történetéhez hozzátartozik, hogy első összehívása után még képromboló érzelmű katonaság vetett véget működésének, majd rövidesen a megváltozott erőviszonyoknak megfelelően már egyértelműen a képtisztelet mellett álló püspökök fejezhették ki véleményüket. A zsinat legelső kánonja olyan problémát vet fel, amely a mai egyházban is messzemenően aktuális. Leszögezi ugyanis, hogy az úgynevezett apostoli kánonok,³ az addigi egyetemes zsinatok, a már általánosan elfogadott, vagyis a 691/692-es Trullósi zsinaton megerősített helyi zsinatok és az ugyanott elismert egyházatyáktól származó kánonok egy bizonyos szent jelleggel rendelkeznek, és ezért megváltoztathatatlanok. Eszmetörténetileg ezzel az állásponttal szorosan összefügg az egyetemes zsinatok hitvallásainak vagy hittani döntéseinek véglegesen meghatározó jellege, amelyet klasszikus formában ugyancsak a már említett Trullósi zsinat fogalmazott meg 1. kánonjában. Hasonlóan a Szentírás sugalmazott jellegéhez, az ókeresztény források, vagy akár a keleti egyházak kánonjai beszélnek isteni ihletésű atyákról. Ezen az igazhívó püspököket értik, akik zsinatokon összegyűlve a Szentlélek segítségével fogalmazzák meg a hit igazságait. Ugyanilyen néven említhetik a szentként tisztelt egyházatyákat is, akiknek művei, legalábbis azoknak zsinatokon megerősített részletei ugyancsak szilárd vonatkozási pontoknak számítanak. Itt tehát egyfelől a tanítás olyan kibontakozásáról van szó, amelyet szent John Henry Newman említ, aki a legitim fejlődést a magból kibontakozó növény alakulásának képével szemlélteti, vagyis nem a szerzetlen újdonság, de nem is a külső jegyeket illető változatlan mozdulatlanság az egészséges keresztény tanítás jellemzője. Ugyanakkor a szavakhoz és megfogalmazásokhoz való hűség különösen is a Jézus személyével kapcsolatos hagyomány és a Szentírás vonatkozásában modellként szolgált a zsinatok teológiai tanításának, különösen is a hitvallásoknak a tisztelete számára. A fegyelmi kánonok ehhez hasonló rögzítése mutatja, hogy még a középkor elején is elevenen él a hagyomány alapvető egységének

1 Lásd Giuseppe Alberigo et alii (eds.): *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Editio tertia, Istituto per le scienze religiose, Bologna, 1973, 131–156. A szöveghagyományhoz vö. Hans Georg Thümmel: *Die Konzilien zur Bilderfrage im 8. und 9. Jahrhundert. Das 7. Ökumenische Konzil in Nikaia 787*. (Konziliengeschichte), Schöningh, Paderborn, 2005, 87–94.

2 Vö. Spyros Troianos: *Byzantine Canon Law to 1100*. In Wilfried Hartmann – Kenneth Pennington (eds.): *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*. (History of Medieval Canon Law 4), Catholic University of America Press, Washington, D.C. 2012, 143–146.

3 Vö. Erdő Péter: *Az ókori egyházfegyelem emlékei I–IV. század*. (Ókori Keresztény Írók II), Szent István Társulat, Budapest, 2018, 60–64, 335–363.

eszméje, vagyis az a gondolat, hogy a hittani, az erkölcsi, a liturgikus és a fegyelmi örökség egyazon apostoli tradíció részét alkotja.

Megjegyzendő viszont, hogy az elvi változatlanóság ellenére maga a Trulloszi zsinat változtatta meg 16. kánonjában a Neokaiszareiai zsinat (314-319) 15. kánonját, amely elrendelte, hogy egy városban csak hét diakónus lehet. A trulloszi 29. kánon pedig a böjti fegyelem tekintetében hatályon kívül helyezte a 419-es Karthágói zsinat 41. kánonját, ami szintén a gyűjtemény része.

A II. Nikaiai zsinaton, a 8. század végén megfogalmazott szöveg már azt is mutatja, hogy az igen nagy politikai és kulturális nyomás alá került bizánci világ próbálja menteni, rögzíteni a saját örökségét. Keleten a keresztény területek többsége ekkor már arab uralom alatt áll, nyugaton pedig kibontakozik Róma és a Frank Királyság szövetsége, amely Bizánchoz képest egyre nagyobb önállóságot mutat politikai és kulturális tekintetben is. Figyelemre méltó azonban, hogy a II. Nikaiai zsinat 1. kánonjában rögzített fegyelmi hagyomány szövegszerű gyűjteményként az ortodox egyházak kánonjogának ma is hatályos forrása. A bizánci rítusú katolikus egyházak közös örökségét is alkotja, bár – látszólag eltérően az említett nikaiai kánon merevnek tűnő rendelkezésétől – már nincs hatályban, hiszen a keleti katolikus egyház jog kodifikációja, mely 1990-ben lett teljessé, csak tartalmának lényegében őrzi a régi hagyományt, formailag azonban hatályon kívül helyezte azt.⁴

Viszont ennek a teljes régi anyagnak a gyűjteménye, melyet magyarul *Kánonok Könyve* néven szokás emlegetni, fontos eszköz marad közösségi önismeretünk számára és tanulságul szolgál az ősi tradíció bontakozása és mai értéke tekintetében. Ezért készült el ezeknek a szövegeknek a magyar fordítása, amely reményeink szerint az I. Nikaiai zsinat 1700. évfordulója tiszteletére nyomtatásban is napvilágot láthat. Ebből a nagyobb gyűjteményből közöljük most ízelítő gyanánt a II. Nikaiai zsinat kánonjait.

4 A Keleti Kódex forrásokat megjelölő kiadása: *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, fontium annotatione auctus*. Libreria Editrice Vaticana, 1995; a részleges kodifikációt tartalmazó motu proprio forrásait megjelölő kiadás: Domingo Andrés Guiérrez (ed.): *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae, VII. Codices iuris canonici latini et orientales fontium annotatione aucti*. Romae, 1994, col. 9785-10074.

A kánonok szövege

A MÁSODIK NIKAIAI ÉS HETEDIK SZENT ÉS EGYETEMES ZSINAT KÁNONJAI

*A Nikaiában másodszer, a világ teremtésének 6296. évében,
a 11. indikcióban, az igen kegyesen uralkodó Konsztantinosz és anyja
Eiréné uralkodása alatt egybegyűlt atyák 22 kánonja*

I.

Hogy mindenben meg kell tartani az isteni kánonokat

Azok számára, akik a papi méltóságot elnyerték, a kánoni rendelkezések mintája tanúbizonyság és útmutatás. Ezeket mi is örömmel fogadjuk és Dávid próféta nyomán énekeljük az Úristennek: „Minden gazdagságnál nagyobb öröm, ha intelmeid szerint élhetek”,¹ és „Igazságosságot parancsoltál, add, hogy megértsem tanúságaidat, és abból fogok élni örökké”.² Örökre rendeli nekünk a próféta szava, hogy őrizzük meg Isten tanúságait és azokból éljünk, vagyis tartsuk meg érintetlenül és változatlanul, mivel maga Mózes is azt mondja, aki látta Istent: „Ne tégy hozzá semmit és ne végy el belőle semmit”.³ Az isteni apostol (Péter) is ezekkel dicsekedve mondja: „amibe az angyalok vágyakoznak beletekinteni”,⁴ és (Pál): „Ha egy angyal más evangéliumot hirdet azon kívül, amelyet elfogadtatok, átkozott⁵ legyen!”⁶ Mivel ez így van, a hozzánk szóló buzdításokra tekintettel, teljes szívvel elfogadjuk az isteni kánonokat, és ujjongunk miattuk, mint aki sok zsákmányt ejtett, megerősítjük a maguk egészében és változtatás nélkül rendelkezéseik tartalmát, ahogyan azt a Lélek szent harsonái, a dicsőséges apostolok kifejtették, a hat egyetemes zsinat, a helyi zsinatok, amelyek ilyen rendelkezések kiadására gyűltek egybe, és szent atyáink meghatározták; mert mindnyájan, kivétel nélkül ugyanattól a Lélektől megvilágosítva döntöttek el, ami számunkra hasznos. Azokat, akiket anatómával⁷ sújtottak, mi is azzal büntetjük, és akiket letettek, mi is letesszük, akiket kiközösítettek, mi is kiközösítjük, és akik méltók voltak a kánoni büntetésre, azokat mi is ugyanazzal a büntetéssel sújtjuk. „Ne legyetek kapzsisz, elégedjete meg azzal, amitek van”⁸ – kiáltja nekünk nyíltan az isteni apostol, Pál, aki felemelkedett a harmadik égis és kimondhatatlan szavakat hallott.⁹

*Korábbi magyar
kiadása: Berki Feriz:
Kánonok könyve, I.
Apostoli kánonok
és az egyetemes
zsinatok kánonjai.
Budapesti Görögkeleti
Tudományos Intézet,
Budapest, 1946,
164–182. A mű több
kötete nem jelent
meg. Fordításunk
alapja: Periclé-
s-Pierre Joannou:
Discipline générale
antique (IVe-IXe s.),
I. Les canons des
conciles oecuméniques
(Pontificia
Commissione per la
Redazione del Codice
di diritto canonico
orientale, Fonti, fasc.
IX), Roma, 1962,
245–285.*

Erdő Péter fordítása

1 Zsolt 119,14.
2 Vö. Zsolt 119,138.
3 MTörv 13,1.
4 1Pt 1,12.
5 *Anathema*.
6 Gal 1,9.
7 *Anathema*.
8 Zsid 13,5.
9 Vö. 2Kor 12,2.

II.

Akit püspökké fognak szentelni, írásban ígérje meg, hogy megtartja a kánonokat, ha nem teszi, ne szenteljék fel

Mivel a zsoltárokat énekelve megígérjük Istennek: „Parancsaidról elmélkedem és nem feledkezem meg szavaidról”¹⁰ – üdvös, hogy minden keresztény megtartsa ezt az ígéretet, de különösen azok, akik a papi méltóságot elnyerik. Ezért elrendeljük, hogy mindazok, akik arra készülnek, hogy a püspöki fokozatra lépnek, ismerjék a Zsoltárok egész könyvét, hogy így buzdítsák és oktassák az egész klérust, amely vezetésük alatt áll. A metropolita vizsgálja ki alaposan, hogy a jelölt képes-e olvasni, nem csupán futólag, hanem az értelmüket elemezve a szent kánonokat, a szent evangéliumot, az isteni apostol leveleinek könyvét és az egész isteni Írást, és hogy az isteni parancsoknak megfelelően viselkedik-e és így tanítja-e a vezetése alatt álló népet. „Hierarchiánk lényegét ugyanis az Istentől átadott kijelentések alkotják”,¹¹ vagyis az isteni írások valódi ismerete, ahogyan a nagy Dionüsziosz mondja. Ha a jelölt tétovázik, és nem fogadja el örömmel, hogy így cselekedjen és tanítson, ne szenteljék fel. Isten ugyanis ezt mondta a próféta által: „Mert elvetted a tudást magadtól, én is elvetlek, ne légy többé papom”.¹²

III.

Hogy a világi hatóságok ne válasszanak püspököket

Minden püspök, presbíter vagy diakónus választása, melyet a világi hatóságok végeznek, érvénytelen a kánon szerint, amely kijelenti: „Ha egy püspök világi hatalmasok támogatásával élve, az ő segítségükkel nyerne el egy egyházat, tétessék le és közösítsessenek ki mindazok, akik vele közösséget tartanak fenn”.¹³ A jövőendő püspökjelöltet ugyanis a püspököknek kell megválasztaniuk, ahogyan a Nikaiában egybegyűlt szent atyák rendelték abban a kánonban, amely kimondja: „A püspököt általában a tartomány összes püspökei rendeljék. Ha azonban ez nehézségbe (ütközik), akár a sürgető szükség, akár az út hosszúsága miatt, akkor legalább hárman gyűljenek össze és a távollevők írásbeli beleegyezésével végezzék el a kézfeltételt”.¹⁴ A történetek megerősítése minden tartományban a metropolita feladata legyen.”¹⁵

¹⁰ Vö. Zsolt 119,15-16.

¹¹ Dionys. Areop. *Hier. Eccl.* I, 4; PG 3, 389; Dionigi Areopagita: *Tutte le opere. Testo greco a fronte.* (A cura di Piero Scazzoso – Enzo Bellini.) (Il pensiero occidentale), Bompiani, Milano, 2009, 202-203, 318.

¹² Oz 4,6.

¹³ *Apostoli kánonok*, 30. kán.; az itt idézett változat a kiközösítést csak az így kinevezett püspökkel közösséget tartókra vonatkoztatja.

¹⁴ A *kheirotonia* és a *kheirotheszia* az ókori egyházban, de még a 8. században sem élesen elváló szakkifejezések. Püspökszenteléstől lektoravatásig számos összefüggésben állnak, vö. Manfred Hauke: *Die Geschichte der Diakonissen. Nachwort und Literaturnachtrag zur Neuauflage des Standardwerkes von Martimort über die Diakonissen.* In Leo Scheffczyk (Hrsg.): *Diakonat und Diakonissen.* EOS Verlag, St. Ottilien, 2002, 339.

¹⁵ Nikaiai zsinat (325), 4. kán.

IV.

Hogy a püspökök tartózkodjanak minden kereskedéstől

Az egyház hírnöke, Pál, az isteni apostol, mintha szabályt akart volna meghatározni az efezusi presbiterek, vagy inkább az egész papi rend számára, merészen így fejezte ki magát: „Senki ezüstjét, aranyát vagy ruháját nem kívántam... Minden tekintetben megmutattam nektek, hogy így, kemény munkával kell az erőtlenekekről gondoskodnunk.”¹⁶ Úgy tartotta, hogy nagyobb boldogság adni.¹⁷ Ezért mi is, tanítása nyomán úgy rendelkezünk, hogy a püspök ne gondoljon arra piszkos haszon kedvéért, hogy a bűnökre mentséget keresve aranyat, ezüstöt vagy más javakat kérjen a fennhatósága alatt álló püspököktől, klerikusoktól vagy szerzetesektől. Az apostol ugyanis azt mondja: „A gonoszok nem öröklék Isten országát”,¹⁸ és „Nem a gyermekek gyűjtenek a szülőknek, hanem a szülők a gyermekeknek”.¹⁹

Ha tehát valakiről úgy találják, hogy aranyat vagy bármilyen más javakat követelve, vagy hogy saját szenvedélyét kitöltse, klerikusai közül valakit felfüggeszt a szolgálattól vagy kiközösít, vagy bezár egy tiszteletreméltó templomot, hogy ott ne lehessen az isteni liturgiát végezni, és így saját örültségét értelmetlen dolgok ellen irányítja, az ilyen maga van híjával az értelemnek. Ezért hasonló büntetéssel kell sújtani,²⁰ és bűne a saját fejére fog hullani, mert áthágta Isten törvényét és az apostoli rendelkezéseket; mert Péter, az apostolok legfőbb csúcsa is azt parancsolja: „Legeltessétek Istennek rátok bízott nyáját, viseljétek gondját, ne kényszerből, hanem önként, Isten (szándéka) szerint, ne haszonlesésből, hanem buzgóságból. Ne zsarnokoskodjatok a választottak fölött, hanem legyetek a nyájnak példaképei. Ha majd megjelenik a legfőbb pásztor, elnyeritek a dicsőség hervadhatatlan koszorúját.”²¹

V.

Azokat, akik szemrehányást tesznek a klerikusoknak azért, mert előzetes ajándékok nélkül léptek be az egyház klérusába, meg kell büntetni

Halálos bűn, amikor egyesek, bár vétkeznek, javíthatatlanok maradnak. Még rosszabb, amikor gőgösen felemelik fejüket a hit és az igazság ellen, előnyben részesítik a mammont az Istennek való engedelmességgel szemben, és nem törődnek az ő kánoni rendelkezéseivel. Az ilyenekben nincs az Úr, (a mi) Istenünk, hacsak saját tévedésüktől megalázva nem szállnak magukba; szükséges ugyanis, hogy az ilyenek közeledjenek Istenhez és megtört szívvel kérjék ennek a bűnnek az elengedését és a bocsánatot, inkább, mintsem, hogy meg nem engedett adománnyal dicsekszenek, mert „közel van az Úr a megtört szívűekhez”.²² Akik tehát azzal dicsekszenek, hogy arany árán kaptak helyet az egyházi rendben, és ebbe a gonosz szokásba vetik reményüket, mely elidegenít Istentől és az egész papi rendtől, majd ezután szegyetlenül és nyíltan sértő szavakkal gyalázzák azokat, akiket a Szentlélek választott erényes életük miatt, és akiket úgy vettek

¹⁶ ApCsel 20,33-35.

¹⁷ Vö. ApCsel 20,35.

¹⁸ 1Kor 6,9.

¹⁹ 2Kor 12,14.

²⁰ A *talio* elvének megfelelően; vö. Joannou: *Les canons des conciles*, 253.

²¹ 1Pt 5,2-4.

²² Zsolt 34,19.

fel a klérusba, hogy nem fizettek arannyal érte, első alkalommal fokoztas-
sanak le rendjük legalsó fokára, de ha megmaradnak a bűnben, sújtsák
őket kánoni büntetésekkel.

Ha pedig valakire rábizonyosul, hogy így cselekedett a felszentelés te-
kintetében, alkalmazzák rá az apostoli kánont, mely kimondja: „Ha egy
püspök, presbiter vagy diakónus pénzért nyerte el méltóságát, tegyék
le őt és azt is, aki szentelte, és legyenek teljesen kizárva a közösségből,
ahogyan Simon mágust Péter kizárta”,²³ és khalkédóni szent atyáink má-
sodik kánonjának megfelelően (járjanak el), mely előírja: „Ha egy püspök
pénzért végez felszentelést és áruba bocsátja a kegyelmet, amelynek nincs
ára, és pénzért szentel fel püspököket vagy khórepiszkoszt vagy presbi-
tert vagy diakónust vagy bárkit azok közül, akik a klerikusok jegyzékében
szerepelnek, vagy pénzért nevez ki vagyonnekezelőt vagy gazdasági képvi-
selőt vagy templomgondnokot vagy általában bárkit a kúriából, engedve
a saját tisztességtelen nyereség iránti vágyának, aki ilyet tesz, és ez be-
bizonyosodik, rangját veszélyeztesse; akit pedig felszenteltek, annak ne
legyen semmi előnye az elnyert a szentelésből vagy kinevezésből, amit
vásárlással szerzett, hanem legyen kizárva a méltóságból vagy a hivatal-
ból, amit pénzért kapott. Ha ezenkívül az is bizonyítást nyer, hogy valaki
közvetítőként szerepelt ebben a szegyenletes és tiltott kereskedésben,
ha klerikus, veszítse el ő is fokozatát, ha világi vagy szerzetes, legyen
kiközösítve.”²⁴

VI.

Hogy évente helyi zsinatot kell tartani

Mivel kánon van, amely kimondja: „minden tartományban évenként két-
szer tartsanak zsinatot, hogy a tartomány összes püspökei összegyűljenek
és a kánoni kérdéseket közösen megvizsgálják”;²⁵ a hatodik zsinat szent
atyái, szem előtt tartva a fáradságot, amelynek a püspökök ki vannak téve,
hogy összejöjjenek, és az utazási lehetőségek hiányát, úgy döntöttek, hogy
ezekre az összejövetelekre „mindenesetre és minden mentség kizárásával
évente egyszer kerüljön sor, és ott igazítsák helyre a visszaéléseket”.²⁶
Ezért mi is megújítjuk ezt a kánont, és ha a világi hatóság valamely kép-
viselőjét azon érnék, hogy akadályozza ennek végrehajtását, legyen kikö-
zösítve; ha pedig valaki a metropoliták közül szükség és kényszerhelyzet
nélkül, vagyis ésszerű indok nélkül elhanyagolja ennek a kánonnak a meg-
tartását, sújtsák kánoni büntetésekkel.

Mivel a zsinat a kánoni és evangéliumi parancsok alkalmazásával foglal-
kozik, szükséges, hogy az egybegyűlt püspökök gondosan és lelkiismerete-
sen tartsák meg Isten szent parancsait, melyek az életre vezetnek. „Nagy
a jutalma azoknak, akik megtartják őket”,²⁷ „mert lámpás a parancs, fény a
törvény, a helyreigazítás és a fegyelem az élet útja”,²⁸ és „az Úr útmutatá-
sa érthető, megvilágítja a szemet”.²⁹ A metropolitának nincs joga semmit

²³ Apostoli kánonok, 29. kán.

²⁴ Khalkédóni zsinat (451), 2. kán.

²⁵ Vö. Nikai zsinat (325), 5. kán.

²⁶ Trullósi zsinat (691/692), 8. kán.

²⁷ Zsolt 19,12.

²⁸ Péld 6,23.

²⁹ Zsolt 19,9.

kérnie abból, amit a püspök hoz magával, sem állatokat, sem semmilyen más javakat. Ha rábizonyítják, hogy ezt megtette, négyszeresét fizesse.

VII.

*Ki kell egészíteni azoknak az új templomoknak a felszentelését,
amelyekben nem helyezték el szentek ereklyéit*

Az isteni apostol, Pál azt mondta: „Némely ember vétke nyilvánvaló (már az ítélet előtt), másoké viszont csak azután derül ki”.³⁰ Az előzetesen elkövetett bűnöket követik a többiek. Így a keresztényeket vádlók³¹ istentelen eretnokségét követték a többi istentelenségek, mert ugyanúgy, ahogyan a hívők szeme elől elvonták a templomokban a tiszteletreméltó képeket, úgy megszüntettek más szokásokat is, amelyeket helyre kell állítani és újból meg kell tartani az írott és szóbeli hagyomány szerint. Ezért elrendeljük, hogy minden tiszteletreméltó templomban, amelyet a vértanúk szent ereklyéinek elhelyezése nélkül szenteltek fel, végezzék el az ereklyék elhelyezését a szokásos imádsággal.³² És azt, aki szent ereklyék elhelyezése nélkül fog felszentelni egy templomot, tegyék le, mert áthágta az egyházi hagyományokat.

VIII.

*Hogy nem szabad befogadni (az egyházba) a zsidókat, csak akkor,
ha őszinte szívvel megtérnek*³³

Tekintettel arra, hogy a zsidó vallás egyes követői tévedésükben azt képzelték, hogy gúnyt űzhetnek Krisztus Istenünkben színlelve, hogy keresztények, de titokban tagadva Krisztust és rejtve megtartva a szombatot és más zsidó szokásokat, elrendeljük, hogy az ilyeneket ne bocsássák be se a közösségben való részesedésre, se az imára, se a templomba, hanem maradjanak meg nyíltan zsidóknak saját vallásuk szerint; gyermekeiket ne kereszteljék meg, ne vásárolhassanak és ne tarthassanak (keresztény) rabszolgát. Ha viszont valaki közülük őszinte hittel megtér, és teljes szívéből (a keresztény hitet), nyilvánosan feltárja szokásait és szertartásait, hogy (ezáltal) másokat is megdorgáljon és megjavítson, az illet fogadják be, és kereszteljék meg a gyermekeit is, de győződjenek meg róla, hogy elhagyták a zsidó szokásokat; ha nem így lenne, ne fogadják be őket.

³⁰ 1Tím 5,24.

³¹ A képrombolók elnevezése.

³² Az újonnan szentelt templomokban ereklyék elhelyezését I. Felix pápára (269–275) vezeti vissza a *Liber pontificalis*; vö. Ingemar König (Hrsg.): *Liber Pontificalis. Das Buch der Päpste, I.* (Fontes christiani 97/1), Herder, Freiburg, 2022, 186–187. Általánosan a 4. századtól terjedt el. Vö. Angelo Di Berardino (a cura di): *I canoni dei concili della Chiesa antica, I, I concili greci.* Roma, 2006, 211, 41. jegyzet.

³³ A zsidók elleni korlátozó intézkedések forrása a világi jogban *Cod. Theod.* 16.9.1. Vö. Gian Luigi Falchi: *Fragmenta iuris Romani canonici.* Mursia, Roma, 1998, 99. A bizánci egyház és a zsidóság viszonyának problémájához lásd például Aranyszájú Szent János: *Beszédek a zsidók ellen.* (Ford., a bevezetést és a jegyzeteket írta Vattamány Gyula.) Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, é. n. A zsidóság helyzetéhez Bizáncban lásd Louis Bréhier: *A bizánci civilizáció.* (Ford. Bódogh-Szabó Pál.) (Varia Byzantina, Bizánc világa XIV), Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 2010, 268–279.

IX.

Hogy nem szabad titokban őrizni a keresztényeket eretnekséggel vádoló iratot

Át kell adni a konstantinápolyi püspökségnek minden olyan gyermekes mesét és bacchusi (részeg) őrültséget, amelyek a szent képek ellen összeállított hamis iratok, hogy a többi eretnek könyvvel együtt tegyék el őket. Ha valakit azon érnek, hogy ilyen könyveket rejteget, ha püspök, presbiter vagy diakónus, fokozzák le, ha világi vagy szerzetes, közönséssé ki.

X.

Hogy a klerikus ne hagyja el egyházmegyéjét, hogy másikba menjen át, püspökének tudta nélkül

Mivel egyes klerikusok a kánoni rendelkezéseket megvetve elhagyják egyházmegyéjüket, hogy egy másikba menjenek át, főként ebbe az Istentől óvott császári városba, és a hatalmasok szolgálatában helyezkednek el, s az ő kápolnájukban végzik a liturgiát, ezért nem szabad befogadni őket semmilyen magánházba vagy egyházba saját püspökük és a konstantinápolyi püspök engedélye nélkül; ha valaki ezt megteszi és kitart benne, azt le kell tenni.

Akik viszont a fent említett püspökök beleegyezésével tesznek így, nem vállalhatnak világi és anyagi (jellegű) tisztségeket, mivel ezt számukra a szent kánonok tiltják. Ha valakiről kiderül, hogy az intéző tisztségét tölti be, az vagy hagyjon fel vele, vagy tegyék le. Ezért jobb, ha a gyerekeket és a szolgákat tanítja, és olvassa nekik a szent iratokat, hiszen ezért nyerte el a papságot.

XI.

Hogy a püspökségeken és a monostorokban legyenek vagyonkezelők

Mivel kötelesek vagyunk megtartani az összes szent kánonokat, azt is mindenképpen sértetlenül követnünk kell, amely kimondja, hogy minden egyházban vagyonkezelőnek kell lennie. Igen helyes, ha minden metropolita vagyonkezelőt nevez ki egyházában; máskülönben a konstantinápolyi püspök jogosult, hogy saját tekintélye alapján nevezzen ki vagyonkezelőt abba az egyházba. Ugyanez érvényes a metropolitákra is, ha szuffragáneos püspökeik saját kezdeményezésre nem döntenek vagyonkezelő kinevezéséről egyházuk számára. Ugyanezt kell megtartani a monostorokra nézve is.

XII.

Hogy a püspök vagy az apát ne adja el az egyház birtokait

Ha egy püspök vagy egy apát eladta egy földesúrnak vagy más személynek a püspökség vagy a monostor birtokainak egy részét, ez az eladás semmis, a szent apostolok kánonja szerint, amely kimondja: „A püspöknek legyen gondja az egyház összes javaira, és úgy kezelje őket, mint Isten vagyonkezelője. Nem szabad azokból semmit eltulajdonítania, sem rokonainak ajándékoznia azt, ami az Istené. Ha pedig azok szegények, úgy segítse őket, mint a szegényeket, de ne sértse meg miattuk az egyház érdekeit.”³⁴ Ha kifogásként azt hozza fel, hogy az a birtok költségeket okoz és nem hoz semmi hasznót,

még akkor sem a földesuraknak kell átadni, hanem a klerikusoknak vagy a földműveseknek. Ha ezután cselet alkalmaz, és a földesúr a birtokot a földművestől vagy a klerikustól veszi meg, az eladás így is érvénytelen legyen; a földet adják vissza a püspökségnek vagy a monostornak. A püspököt vagy az apátot, aki ezt tette, izzék el, a püspököt a püspökségből, az apátot a monostorból, mert elherdálták, amit nem ők gyűjtöttek.

XIII.

Nagy ítéletet érdemelnek azok, akik a monostorokat világi házzá alakítják

Mivel a bűneink miatt az egyházakat sújtó nagy csapások idején az egyházi épületeket egyesek eltulajdonították, úgy a püspökségeket, mint a monastorokat, és átalakították azokat világi lakóhelyekké, ha azok, akiknek birtokában vannak, önként vissza akarják adni, hogy újra hajdani használatukra szolgáljanak, ez nagyon helyes; ha nem teszik, elrendeljük, hogy amennyiben klerikusok, tegyék le őket, ha szerzetesek vagy világiak, közsítsék ki őket, mert elítélte őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek, hogy oda vettessenek, ahol férgük ki nem hal és tüjük ki nem alszik, mert szembefordultak az Úr szavával, aki azt mondja: „Ne tegyétek Atyám házáat vásárcsarnokká!”³⁵

XIV.

Hogy a liturgikus cselekmények alatt az ambóról nem szabad felolvasni (lektorátusra avató) kézfeltétel nélkül

Mindenki számára világos, hogy a papság gyakorlásában rendnek kell érvényesülnie, és igen kedves Isten előtt, hogy gondosan felügyeljünk a papság különböző funkcióira. Mivel azonban azt látjuk, hogy egyesek, (akik) kézrátétel nélkül már gyermekkorukban megkapták a klerikusi tonzúrát, püspök által kézrátételben viszont még nem részesültek, a liturgikus cselekmények alatt az ambóról felolvasnak, megsértve ezzel a kánoni rendelkezéseket, elrendeljük, hogy ezentúl ilyen ne történjék. Ugyanezt kell megtartani a szerzetesek tekintetében is.

Ám minden apátnak szabad, kizárólag saját monostorán belül, lektoravatást végezni, ha ő maga a monostor kormányzására megkapta a püspök kézrátételét, nyilvánvalóan, ha presbiter. Ugyanígy szükséges, hogy a khórepiszkoposzok, az ősi szokás szerint, a püspök felhatalmazásával végezzék a lektoravatást.

XV.

Hogy egy klerikus ne legyen bejegyezve egyszerre két egyház papi jegyzékébe

A jövőben egy klerikus se szerepeljen két egyház jegyzékében, mert ez üzletelésre és piszkos haszonra irányul és idegen az egyház szokásától. Hallottuk ugyanis az Úr hangját, hogy „senki sem szolgálhat két úrnak: vagy gyűlöli az egyiket, a másikat pedig szereti, vagy ragaszkodik az egyikhez, a másikat pedig megveti”.³⁶ „Mindenkinek meg kell maradnia tehát – az

³⁵ Jn 2,16.

³⁶ Mt 6,24.

apostol szava szerint – abban a hivatásban, amelyet kapott”,³⁷ és egyetlen egyházhoz kell tartoznia. Amit pedig az egyház dolgaiban piszkos haszon kedvéért tesznek, idegen Istentől. Sokféle foglalkozás van, hogy ennek az életnek a szükségleteiről gondoskodjunk; aki akarja, ezekkel keresse meg magának, ami szükséges. Az apostol ugyanis azt mondta: „amire magamnak és társaimnak szükségünk volt, a kezem munkájával szereztem meg”.³⁸ Ezek a rendelkezések érvényesek erre az Istentől óvott városra. Ami a vidéki helységeket illeti, engedékenyebbnek kell lenni, a ritka népesség miatt.

XVI.

Hogy papi személy ne öltözzék drága ruhákba

A test minden puhasága és díszítése idegen a papi rendtől. Azokat a püspököket és klerikusokat tehát, akik ragyogó és látványos ruhákkal díszítik magukat, helyre kell igazítani. Ha kitartanak benne, egyházi büntetéssel kell sújtani, akár csak azokat, akik illatszerekkel kenik magukat. Mivel másfelől a keresztényeket vádlók eretneksége keserű gyökérré vált, mely szakadatlanul fertőz a katolikus egyházban, és követői nem csupán a festett képeket vetik meg, hanem elutasítanak minden jámborságot is, megsértik azokat, akik szerényen és vallásosan élnek, és megvalósul bennük az Írás szava: „A bűnös irtózik Isten félelmétől”.³⁹ Ha tehát vannak, akik gúnyolódnak azokon, akik szegény és szerény öltözetet viselnek, az ilyeneket egyházi büntetésekkel kell rendreutasítani, mert a klerikusok mindig is csak egyszerű és szerény ruhát hordtak. Mindaz ugyanis, amit nem szükségből, hanem a szépség kedvéért viselnek, rászolgál a hiúság vádjára, Nagy Szent Bazileiosz szava szerint.⁴⁰ Senki nem hordott színes selyemruhákat sem, és nem fűztek színes díszeket a kabátjuk szegélyére, meghallgatták ugyanis Isten ajkáról, hogy „akik finom ruhában járnak, királyi palotában laknak”.⁴¹

XVII.

Ne kezdjen el kápolnát építeni, akinek nincsenek meg az eszközei, hogy befejezze

Mivel egyes szerzetesek elhagyva monostorukat, parancsolni szeretnének és elutasítják az engedelmességet, és imaházat kezdenek építeni anélkül, hogy elég forrásuk lenne az elkezdett munka befejezésére, ezért ha valaki megkísérli, hogy ezt tegye, a helyi püspök akadályozza meg benne.⁴² De ha elég eszköze van, hogy végrehajtsa tervét, vigye végbe. Ugyanezt a szabályt kell alkalmazni a világiakra és a klerikusokra is.

XVIII.

Hogy nők ne lakjanak a püspökségeken és a férfi monostorokban

„A kívülállóak számára se legyenek botrány okozói”⁴³ – mondja az isteni apostol. Márpedig az, hogy nők laknak a püspökségeken és a monosto-

³⁷ 1Kor 7,20.

³⁸ ApCsel 20,34.

³⁹ Sir 1,25.

⁴⁰ Vö. Bas. *Reg. fus.* 22: PG 31, 977 C.

⁴¹ Mt 11,8.

⁴² Vö. Erdő Péter: A templom építéséhez szükséges püspöki engedély. *Magyar Sion. Új folyam* 6/48 (2012/2), 133–151.

⁴³ Vö. 1Kor 10,32.

rokban, nagy botrányt okoz. Akire tehát rábizonyítják, hogy püspökségén vagy monostorában nőt tart, akár rabszolgát, akár szabadot, bármilyen szolgálattal van is megbízva, sújtsák kánoni büntetésekkel. Ha kitart benne, tegyék le. És ha megtörténik, hogy a nők vidéki (egyházi) birtokon tartózkodnak, és a püspök vagy az apát arra jár, az alatt az idő alatt, amíg a püspök vagy az apát jelen van, ne bízzanak nőkre semmilyen szolgálatot, hanem maradjanak más helyen, amíg a püspök el nem megy, hogy megőrizték a feddhetetlenséget.

XIX.

*Hogy a papok, szerzetesek és szerzetesnők felvételét
adományok nélkül kell végezni*

A pénz szeretetének szegyenletes szenvedélye annyira elterjedt az egyházak és monostorok vezetői között, hogy közülük egyes férfiak és nők, akiket istenfélőnek tartanak, megfélekezve Isten parancsáról, tévedésbe esnek és arany árán fizettetik meg a jelentkezők felvételét a klérusba vagy a szerzetesi életre. Így megvalósul Nagy Szent Baszileiosz szava: „a hibás kezdet megront mindent”,⁴⁴ mert nem lehet Istennek szolgálni a mammon által. Akiről tehát úgy találták, hogy ilyet tesz, ha püspök vagy apát vagy valaki a klérusból, az vagy hagyjon fel vele, vagy tegyék le, a khalkédóni szent zsinat második kánonja szerint; ha apátnő, űzzék el a monostorból, és vessék alá engedelmességgnek egy másik monostorban. Ugyanígy az apátot, ha nem szentelték presbiterre.

Ami azt illeti, amit a szülők hozományként adnak gyermeküknek, vagy amit a jelöltek maguk hoznak, kijelentve, hogy azt Istennek szentelik, úgy döntöttünk, hogy ezek a javak maradjanak a monostor szerzeményei a jelölt ígérete szerint, akár megmarad a monostorban, akár elhagyja azt, feltéve, hogy az előljáró nem bizonyul bűnösnek (ebben).

XX.

*Hogy ezután már nem szabad kettős monostorokat
létesíteni és a kettős monostorokról*

Úgy határozunk, hogy ezután már ne létesítsenek kettős monostorokat, mert ez sokak számára botrány és megütközés forrása. Ha van olyan, aki rokonainak egy csoportjával együtt kíván lemondani a világról, és együttesen vállalni akarják a szerzetesi életet, a férfiak vonuljanak vissza egy férfi monostorba, a nők pedig lépjenek be egy női monostorba; így Istennek kedves dolgot tesznek.

Ami a már létező kettős monostorokat illeti, igazodjanak Szent Baszileiosz atyánk szabályzatához és éljenek az ő előírásai szerint.⁴⁵ A szerzetesek és szerzetesnők ne éljenek ugyanabban a monostorban, mert a házasságtörés az együttlakásban gyökeredzik. A szerzetesnek ne legyen semmilyen szabadsága, hogy négy szemközt beszéljen egy szerzetesnővel, sem a szerzetesnő a szerzetessel. A szerzetes ne aludjon női monostorban, és ne is étkezzen soha egyedül egy szerzetesnővel. És mikor a férfi részlegből viszik át az ételmezt a női részlegbe, a kapun kívül vegye át azt

⁴⁴ Bas. de Or. II de ieiun. 4: PG 31, 192A.

⁴⁵ Vö. Bas. Reg. fus. 33: PG 31, 997; Reg. brev. 108–111. 220: PG 31, 1156, 1228.

a női monostor apátnője egy idős szerzetesnő kíséretében. Ha úgy adódik, hogy egy szerzetesnek egy rokon szerzetesnőt kell meglátogatnia, az apátnő jelenlétében beszéljen vele röviden, kevés szóval, aztán rögtön távozzon el tőle.

XXI.

A szerzetesek ne hagyják el monostorukat és ne menjenek át másikba
A szerzetesnek vagy a szerzetesnőnek nem szabad elhagynia a saját monostorát és másikba átmennie. Ha ez megtörténik, vendégként fogadni kell őt, de nem szabad felvenni a közösségbe apátjának beleegyezése nélkül.

XXII.

Ha úgy adódik, hogy a szerzetesek nők társaságában étkeznek, tegyék azt a hálaadás lelkületével, teljes szerénységgel és tisztelettel
Mindent Istenre bízni és nem a saját akaratunkat szolgálni nagy dolog. „Akár esztek, akár isztok – mondja az isteni apostol – mindent Isten dicsőségére tegyetek.”⁴⁶ Krisztus Istenünk pedig evangéliumaiban az rendelte, hogy vágjuk el a bűnöknek még a gyökerét is; hiszen nem csupán a házasságtörést bünteti, hanem elítéli a gondolat minden mozdulatát is, amely a házasságtörés elkövetésére indít, mert azt mondja: „aki bűnös vágygal asszonyra néz, szívében már házasságtörést követett el vele”.⁴⁷

Ebből megtanultuk, hogy meg kell tisztítanunk gondolatainkat. Mert „minden szabad, de nem minden haszná”,⁴⁸ ahogyan az apostoli szó tanít minket. Tehát minden embernek szükséges táplálkozni, hogy éljen. És azok számára, akik a házasság életet választottak, a világiak számára, akiknek gyermekeik vannak, nem helytelen, hogy együtt étkeznek férfiak és nők, csak adjanak hálát annak, aki a táplálékot adja, és ne szórakozzanak színházi látványosságokkal, melyeket sátáni énekek kísérenk, citerával és parázna táncokkal, amelyeket a próféta átka sújt: „Jaj azoknak, akik citera és hárfa mellett isszák borukat, de az Úr tetteire nem ügyelnek, és kezének művét észre sem veszik”.⁴⁹ Ha netán vannak ilyenek a keresztények között, utasítsák rendre őket. Ha nem javulnak meg, alkalmazzák rájuk az előző (időkből) kiadott kánoni rendelkezéseket.

Azok pedig, akik a magányos és monostori életet választották, és az Úr Istennek megígérték, hogy a magányos élet igáját veszik magukra, őrizték meg a magányt és a csendet. De azoknak sincs megengedve, akik a papi életet választották, hogy külön nőkkel étkezzenek, hanem csak több férfi és nő társaságában, akik vallásosak és istenfélők, hogy még ez a közös étkezés is lelki épülésre vezessen. Ugyanezt a szabályt kell alkalmazni a rokonokkal való kapcsolatokra is.

Ha azonban úgy adódik, hogy utazás közben egy szerzetes vagy egy klerikus nem hozott magával élelmet, és szükségből fogadóba vagy magánházba tér be, meg van engedve, hogy ezt megtegye, mert a szükség kényszeríti rá.

⁴⁶ 1Kor 10,31.

⁴⁷ Mt 5,28.

⁴⁸ 1Kor 10,23.

⁴⁹ Iz 5,12.

A HÉT NYOLCADIK NAPJA IV

Tavaszi reggel, egy mezei úton sétálok a kedvesemmel. Már régen történt, mindennapi történet, ám ma is tavaszi reggelre ébredtünk, alighanem ugyanarra, a kor és az évek illúzióján egyszerre innen és túl. A kedvesem megfoghatatlan tünemény, akár a világ bármely szerelmes nője. Fénysugarakat gyűjt csokorba, odaadja, aztán visszaveszi őket, eltűnik a napfényben, aztán visszatér, reménytelenségtől ragyogón és üdén, nevetéstől megszépülve, kiszámíthatatlanul és tele szeszéllyel, akár a világ bármely tavasza. Mosollyal az arcomon mesélek neki – ahogy a szerelmünknek szokás – a kékségben nyújtózkodó felhőkről, a kezünkben megfáradt könyvekről vagy az éteri időről: leheletnyi mosolyom jelzi, hogy nem csavarják el a fejemet a kegyes dolgok és csillagok, sem a szép fényfellegek, melyek könnyedén meglegyintik a halántékok, és aztán árnyékba borulnak a mondatokkal, az arcokkal és az idővel együtt, akárcsak minden más. Gömbölyödik a lépteink alatt a vidék, és amint megneveznénk, elmene-kül. Beszélek még, aztán elhallgatok. Az út pora sokáig táncol lépteink nyomán. Egy mogyorófa levelei remegnek a szélben: semmi sem tisztább, mint a lomb világa, ahogy ezerféle csillogásban szóródik szét. Semmi sem megnyugtatóbb, mint e gyöngéd levelek alázata, ahogy feltétel nélkül alárendelik magukat a fényárnak. Lágy, csenddel átítatott nyelven beszélnek. Tiszta lelkük tárva-nyitva az éjjelek és nappalok előtt. Odahagyatkozásukat dicsfény övezi. Belerévedek a kínzójukat bálványozó levelekbe, s kitisztul a fejem. Egy szemrebbenés, és nem marad semmi más, csak ezek a könnyű, zöld levelek, ahogy a végtelen tér súlya alatt, az örökös fényhullám kénye-kedve szerint lebegnek. Tovább indulunk. Sokáig tudnánk így andalogni a napsütésben. A kerítéseken juhok gypja akadt fönny, vagy talán lószőr. Itt csalánrengeteg, ott fehér kavicsok. Úgy csillog minden a tavaszi reggel fénye, akár az ajkunkon. Felbukkan, továtűnik. Semmit sem emel ki a világból, mégis mindent éltet. Akárha ártatlan pacsirtát látnánk angyali ujjak közt röpdösni. Fény, hiánytalan jelenlét. Megszámlál minden levegőrészecskét, akár egy gyerek, amikor kiszámolja az eljövendő éveket, meg a jövődöbelijét: *egy, megérett a meggy, kettő, csipkebokor vessző.* Tovább folytatódik a történet – a ma reggel kezdődő mindennapi –, s csak akkor van vége, amikor az esti elcsendesedésben ilyenekről kívánok írni: a szavak elhalványulnak és oly távoli, amit megneveznek, akár az álom mélyén pislákoló tűz. Ha valaki ír, árnyék hajol fölé – mindig. Egy szerető vagy egy istenségé – mindegy. Betakarja az egész lapot, magához ragadja a teljes csöndet. Virrasztunk érte e néhány szó fölött, míg ő épp csak benéz: besuhan a széllel és elcsen a tintában felejtett friss rózsákból. Épphogy üdvözlőlnénk, már el is menekül, és mindent kezdetünk előlről. Így tehát nem lesz pihenés, nem lesz utolsó szó, és sosem lesz vége ennek a jelentéktelen tevékenységnek: az írásnak. Feltalálunk egy ismeretlen nyelvet, hogy szólhassunk ahhoz, aki megérkezik, és azon nyomban el is rejtőzik: a szeretőhöz, az istenséghez vagy a tavaszi fényhez. Egyetlen nap könnyed báját hogyan lehet megragadni? Tiszta nyelv kellene hozzá, aszketikus. Bőségében takarékos, figyelmes, mely inkább hallgat, mint

Christian Bobin

Francia író, költő

(1951–2022).

Legutóbbi írását

2025. 3. számunkban

közzeltük. – Részletek

L'Enchantement

simple et autres

textes című kötetéből

(Gallimard, Paris,

2022), amely

májusban jelenik meg

a Vigilia kiadásában.

Nagy Melinda

fordítása

VIGILIA

419

szól. Ám a szavak súlya csekély. Nem tudják a tinta medrébe szorítani a végtelen folyót. Ahol vagyunk – az örök pillanatban –, ott nincsenek szavak, hiszen minden megvan. Ahol nem vagyunk – az órák folyamában –, ott csak szavak vannak, egymásba gabalyodva, akár a szélhordta tollpíhek az útmenti keréknyomokban. Írok, ez a semmittevés egy formája. Hallgatók. Nézem mindazt, ami belevész az estbe. A nyelvek színtelenségébe, a mindennapok éjszakájába hogyan lehet betérni? Olykor segítséget kapunk. Számunkra is, segítőnk számára is észrevétlenül. A szépség felkarol, elhalad, majd útközben elpusztul. Akárha villámcsapástól nyílna meg a tér. Akárha fénysziget bukkanna fel az éjsötét tengerek közepén. Segítségünkre sosem lesz más, csak a szépség, mely amint útba igazít, még sötétebb mélybe taszít. Írok, nem csinállok semmit. Ez az eseményekben szegény élet kedvemre való. Visszavonultságom tiszta lapot indít, ahol minden – gondolatok, gyümölcsök és tinták – a lehető legnagyobb bőségben áll rendelkezésemre, még ha sivárnak tűnik is. Megiszom egy kávé, csak hogy a kezemben érezzem a csésze forróságát. Belerévedek egy festménybe, csak hogy halljam a csendet. Várok, de nem várok semmit. Hallgatók, nem csinállok semmit, és ilyenkor, az esti semmittevésben megtanulom lassan, hogyan is nevezzem meg azt, ami csordultig tölt, majd hirtelen tovaszáll: amikor csodálok egy fényárban elveszett kicsi, zöld levelet.

A HÁZALÓ (RÉSZLET)

Weidőn Attila
fordítása

Tanoncként léptél a szeretet porig égett házába. Ehhez le kellett mondanod mindenről, elsőként arról a hiú vágyról, hogy egy nap a magad ura legyél. Annyit kérnek tőled, hogy a lángot, ahol álmaid edződnek, éjjel-nappal tápláld.

Az időtlen várakozás tétlenségében könyveket lapozgatsz, belekopik a szemed, míg végre megtanulod a fanyar leckét: nincs, aki méltó volna a magányra. Nincs, aki a jóság közelébe férközhet, senki sem.

*

Élezd tartózkodásod a hallgatás pengéjén! Ne szólj semmit távollétedről! Beszélni... minek folyton beszélni?

Szót váltani olyan, mint köveket adni-venni. Ami túl hamar s éretlenül kerül az ajkadra, sosem lehet jó.

Tintát és ólmot önts nyelvedre: ha távozol, tedd összezárt ajakkal, egy felvillanó ábránd álmatagságával.

*

Van-e írás, mely nyugtot ad a gyermeknek, aki azt kérdezi, hová tűnnek a szótlanságba temetett halottak; a szerelmes nőnek, aki aggódik szerelme örökkévalóságáért, mert sejti, hogy romlandó; vagy annak, akit holmi baj mindentől, egy bajától is megfoszt?

Olvass úgy, mintha nem is olvasnál: tudván, hogy egyetlen könyvből sem kaparinthatod meg a lényegét. Tudván, hogy a lényeg az, amivel semmilyen ismeret nem képes szolgálni.

*

Az országutak révedezői, a magányosok, kiknek arca láng, lomhán ballagnak a hanyatló estében. Testük leakasztva lelükéről, karjukat széttárják, míg a szél előttük jár-ke, hogy közeledtükör főhajtásra készítse az ünneplőbe öltözött kalászt.

Nincs egyéb eledelük, mint a könyv egéből hullt kósza morzsa; tintasűrűbe ejtett magva a fénynek, mely dalra fakasztja a tücsköket és megpuhítja a csöndet.

*

Egy trubadúrantológiát olvasok, és magamhoz engedem a lap kifehéredett aljáról a koldusokat, a gondtalanság zarándokait: átkelnek a századok vizén, és belépnek a szobába, szemük reggeli tükrében vadvirágok ragyogása, durva kézfejükön egy dal pora.

Hadd hangozzék el itt a neve, azé, aki mindent eldobott magától, még az ócska dicsőséget is. Guillem Figueira, egy szabó fia, maga is szabó, ám ő a levegő anyagából dolgozott, és a legszegényebbeknek varrta mondatait, nem a palástos és bíborba öltözött embereknek:

*E s'el vezia bon home de cort venir lai on
el estava, il n'era trist e dolenz*

*Midőn meglátta, hogy udvaronc jó feléje,
szomorú lett s boldogtalan.*

*

A tékozló fiú ha egyszer hazatér, nem azért, hogy a megbocsátás menedékét kérje. Ha belép a házba, a téboly fényessége kíséri, amelyért a halállal pusztá kézzel vívott tusát.

Ha visszatér hozzájuk – akik sosem ismerték őt –, csak hosszú kitérő után, titkos ajtókon keresztül, valaha nyitva hagyott és rég elfeledett ajtókon át. Ha megszólal, csak azért, hogy feldúljon, nem azért, hogy vigasztaljon.

*

Az élet könnyeidben kacag, kacajodban zokog, úgy hajtja maga előtt sor-sod karikáját. Az örök menyasszony ő, és a legkisebb hívásra is futva érkezik. Szólíthatod bármilyen halkán is, jön. Hajában hullócsillag tündököl; egy könyvből tallózta, melyben könnyed álmod aludt.

A tűz, amit újra lángra lobbant, te magad vagy, teljes valód néhány szó között.

*

Odakint felperzselt égbolt, amelyről már csak a kék szín tanúskodik, az egyetlen, amivel még törődünk. Idebenn csak az olvasás ifjú és sötét mezeje, a redőnyök lehúzva. Jön a házaló. Kezét egy szöveg jeges vizébe mártja, megragad kopoltyújánál fogva egy angyalt, majd csipketerítőket, ultramarin metszeteket és varázsfüveket zúdít egy gondolat rakodópartjára. Nézelődsz, mérlegelsz, választasz. Félsz, hogy sokba kerül ez a – páratlanul áttetsző – nyaklánc, amelyet a jó Jean de La Fontaine csiszolt:

Galamb jön inni egy hűvös patak vizére.¹

*

A vendégek meghökkennek, amikor a szeretet szétosztja közöttük a forrásokat és kiporciózza a fényeket. Akik szólni tudnának, szavukat veszítik. Aztán, hogy a hajnalt dicsérjék, rábízzák író kezük erezetét: engedelmességedjen neki, mint lomb a szél táncának.

Legyen lapod fehérsége azé az asztalé, amelyhez egy napon meghívnak.

*

Az olvasás lázas barátság az első szembejövővel. Tücskök a tintatartóban, kabócák a lap alatt, zizegés, morajlás, a csend gregoriánja. Szent ajándék a magányostól a magányosnak. Két járókelő a terebélyes tölgyek alatt, az egyik, kezében nyitott könyvvel a másikat hallgatja. Mit mondanak egymásnak? Bizonyára semmi olyat, ami új világrendet teremtene, vagy megváltoztatná a csillagok járását. Inkább csak ezt az egyetlen bizonyosságot, amelyet a lomha alvajáró, Montaigne is motyogott, tenyerében égboltba mártott maréknyi agyaggal:

Az élet kényes dolog, és könnyű megzavarni.²

*

Nem tudtál olvasni, járni is alig, fehér éveidben. Fényük most a csend üvegablakán keresztül tér hozzád vissza: megvizsgálja ügyedet és megidézi az ég sarkába térdepeltetett gyermeket. Amit te, varázspálcával kavargatva a könyv hamuját, hiába kutatsz, arra a kis vadóc már réges-rég rálelt.

Tejfogai közt vadrózsa tündökölt.

*

Mennyi könyv e szobában, és mennyi szoba e könyvekben! Ahogy lapozgatsz, egyik szobából a másikba jutsz. A cél nem az, hogy szert tegyél valamire, még csak nem is az, hogy megőrizd, hanem hogy újra és újra elszegényedj, amíg fel nem ismered magadban azt a fényt, amelyre erőnek erejével sem leltél volna rá, amelyet csak gyengeséged tudott feltalálni.

Mindazt, amid van – márpedig túlságosan is sok mindened van –, egy napon vissza kell adnod a végső koldusasszonynak, a tenyérjós-életnek. Kibontja majd előtted óráid szerényen színezett legyezőjét, és cserébe még utolsó szavad is elkéri tőled.

*

Emlékszem rátok, nádszál-arkangyalok, hársfák sápadt szárnyai, lábadozó felhők, jól emlékszem árnyékokra a fűben felejtett könyvön: hosszú séták a vízparton, és úgy tűnt tova minden másodperc, miképp a szerető, örökkévalóan és kacagva, kötényébe szedve egy csillag szőkeségét.

Hallom pihekönnyű hangotok, hallom alig-hangotokat, és ezt az elbűvölő lágyságot:

Minek is olvasni? hisz itt van minden.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

CHRISTIAN BOBIN:
A hét nyolcadik napja

Christian Bobin (1951–2022) francia író és költő legújabb magyarul megjelenő könyve négy kötetének a gyűjteményes kiadása, amelyben mély költőiséggel átítatott prózai írásai – hasonlóan a hazai olvasók körében nagy sikert aratott *Elámulni a mindennapin* és az Assisi Szent Ferenc életének szentelt *Porszemnél is kisebb* című könyveihez – a létezés „egyszerű varázslatáról” és csodájáról szólnak. A szerző szinte gyermeki szemmel tekint a világra, a pillanatok szépségére és mulandóságára, életünk mindennapi örömeire és fájdalmaira.

Ára: 3.200 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető:
1052 Budapest, Piarista köz 1. Honlap: www.vigilia.hu
Telefon: 36-1-486-4443 E-mail: vigilia@vigilia.hu

Falcsik Mari

2025. MÁRCIUS

Idegesség a kertben.
 Taknyos fekete föld.
 Esőgyöngy súlyától
 meghajló fű közén
 görbék egymáson:
 csigaezüst. Kibújt virágok
 színe-éretlen fázós kis feje.
 Összehúzódnak. Félnek.
 Talajig lógó faág.
 Leszakadt végtagként
 örökre fájó veszteségek.
 Fél életem helyén hiányok
 bombatölcsérmély, hűlni
 képtelen krátere.
 Föl-alá járkálok.
 Görcsbe görbedő kerítések
 közé feszíti lépteim, hogy élek.
 Kívül világnyi káosz.
 Már belém költözik.
 A tó felszíne alatti sötét réteg
 árnyékába fulladó fények.
 Éles tavaszi ég: a fákon
 leplezhetetlen semmi,
 koronától tövig.

TERVEK

Addig már megvan, hogy ez a
 hosszú életű ginkgo biloba
 fog nőni a hamvaink fölött.
 Kérdés csak az: zárt edényben
 legyünk, vagy inkább belenőjünk a fába?
 Az első nyilván hübrisz – merthogy a
 hamvakból még visszahozhatna
 minket az újracsinálás, ha majd kitalálja
 az ember, a létbe –, hanem a
 másodikat már a hit diktálja,
 vagy talán a teljes alázat. Ámde ha
 onnan nézzük, hogy ez a fa

elélhet akár sok száz sőt ezer évig,
 akkor melyik ötletben ér az égig
 halandó lényünk hiúsága?

HA VAN OLYAN*Eve-nek*

...hogya valami
 kárhozó énemnél lényegibb,
 a csökevényes-rajtam oly ártatlanul
 túljutó,
 hogy még előttem is észrevétlen
 maradt lényeg
 szóljon belőlem,
 és mindjárt hozzád:
 nem hiszem.
 De ha van olyan,
 az biztos nem párbeszél,
 talán összhallgat –
 ha van olyan.

A VERSRŐL

Jégtiszta víz,
 két ablaké: bennük
 cikázó tükröződése a holdnak
 kinevezett lámpaburának.
 Függönyök: lakáshuzatban két vitorlás.
 Mondva csináló nyelv.
 Létbitorlás.

ÉLET

Nagy Márta Júlia verseihez

...és meleg ősz jött, és még húsz se voltam,
 és már-már mintha gyógyulgattam
 volna az öngyilkossági kísérlet után,
 persze csak módjával, lassan:
 még vonzott minden pusztulás,
 és mint még évekig, a lepattant
 gyár- és külkerületekben csatangoltam
 a legszívesebben, így persze Óbudán
 is, és amit apámtól eloroztam,
 a szép öreg Voigtländer-Bessa, az a harmonikás,
 mint egy nehéz kő, mindig a nyakamban,
 és fotóztam a bontandó házakat,
 és a buldózer utcáról utcára haladt,
 és kőpor és homokfelhő és földeső szállt rám,
 és egyszerre befordult és közeledett,
 míg hirtelen szembejött velem,
 és én meg a ház
 ott álltunk, nem tehattünk egyebet
 és alig vagy negyven centi parapet
 fölötti alacsony ablakában
 egy hetyke fiatal férfi terpesztett félmeztelen,
 a testét kétszer átérő kék melósgatyában,
 amit egy foszló madzaggal rögzített
 márvány-szép lebarnult csípejére
 és festette az ablakkeretet
 fütyörészve.

Lackfi János

TRÜKKÖK

Mondd azt, hogy inasnak jöttél,
felszolgálni az urak asztalánál,
csűrben, istállóban elalszol,
ételnek elég a maradék.

Mondd azt, hogy vadászatra igyekszel,
minden el van rendezve, útközben
éppen csak betértél, lépnél is tovább.

Mondd azt, hogy koldulsz, ételre gyűjtesz,
sárga csekkre, gyermekeid beiskolázására,
ha nincs más, pohár vízzel is beéred
ebben a rettentő melegben.

Mondd, hogy házalni jöttél, van kalapbélés
eladó, remek minőségű anyag, több színben,
persze, ki hord ma már kalapot,
de gondolják meg, igazán elegáns viselet.

Mondd, hogy kóbor igric vagy, egy-két dalt
pár fröccs fejében szívesen elénekelsz
egy széken, a lambériának támaszkodva,
gépzene van már mindenütt, de hátha tetszik
mégis, aztán odébbállsz.

Mondd, hogy baka vagy, pár napi kimenőt
kaptál, szívesen felaprítod a tüzelőt
egy tányér leves fejében, azt megeszed
itt, a tönkön ülve, a házba be se lépsz.

Mondd, hogy mindenféle ócskaságot vennél
készpénzért, nem versz át senkit,
körülnézel szívesen a lakásban,
sokan nem sejtik, mennyi érték lappang náluk.

KAR

Mint mikor könyökével
a sietős tömegben
valaki oldalba bök véletlenül,
egy pillanatra érzed,
de nem láthatod
arcát, alakját, ruháit,
nem is lényeges,
nem tudod felidézni
szagát, mozgását, életkorát,
csak egy biztos,
hogy hosszan viszed magaddal
fél kartempóját,
foszló szárnycsapását,
hús-vér testét
testedbe börtönözve.

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A SZEKULARIZÁCIÓ ANNIE ERNAUX ÉS MICHEL HOUELLEBECQ NÉHÁNY MŰVÉBEN

Palágyi Tivadar

1967-ben született
Budapesten. Az ELTE
BTK Romanisztikai
Intézetének
egyetemi docense,
irodalmár, kulturális
antropológus.

A mai Franciaország talán legjelentősebb két írója, Annie Ernaux és Michel Houellebecq műveiben ellenkező előjellel ugyan, de gyakran bukkan fel a vallás és különösen a katolikus egyház témája. 2022-ben elnyert Nobel-díja után Annie Ernaux ismertsége már szinte vetekszik a külföldön legnépszerűbb francia íróval, Michel Houellebecq-ével. Ernaux 1940-ben született, egy normandiai kisvárosban élt gyermekkorában, majd bentlakásos katolikus iskolába is járt az érettségit megelőzően. Így az ő nemzedékének nagy része még örökségül kapta a II. Vatikáni zsinat előtti katolicizmust. Ő azonban baloldali, haladó értelmiségiként már nem adta tovább a vallást két fiának. Kezdeti, hagyományosabb fikciós írásai után Ernaux egyre inkább az önéletrajzi műfaj felé fordult, és több fontos művet (*La Place* – *A hely*,¹ *L'événement* – *Az esemény*²) követően találta meg a személyes emlékezet kollektív formába való öntésének írói technikáját, mely a legnagyobb visszhangot kiváltott 2008-as *Évek*³ jellemzi. Ebben a 20. század második felének Franciaországát írja le személyes és közös generációs emlékek alapján a kollektív „mi” névmás használatával, főként a női jogok kivívásának és a baloldali politikai mozgalmaknak az előtérbe állításával.

Michel Houellebecq 1956-ban született. Hányattatott gyermekora volt: szülei elhagyták, anyai és apai nagyanyja nevelte először Algériában, majd egy Párizshoz közeli kisvárosban, Meaux-ban. Felnőttkorában gyakran megérintette a katolicizmus, egyidőben templomba járó is volt. Konzervatív gondolkodóként csodálja a keresztény középkort, melyet a szerves európai társadalom és kultúra igazi megtestesítőjének tart. Ernaux szerint provokatívan hangoztatott nézetei reakciósak,⁴ az *Évek*ben⁵ pedig Houellebecq cinizmusáról beszél, míg Houellebecq a baloldal álhumanizmusáról nyilatkozik undorral a *Behódolás*⁶ című regényében, mely az iszlám franciaországi térhódítását egy, a közeljövőben játszódó disztópia formájában mutatja be.

Az első vizsgált részletben Ernaux a 12 éves korban megtartott, francia nyelvterületen szokásban volt úgynevezett ünnepélyes szentáldozás (*communion solennelle*) rítusát írja le.⁷ Houellebecq-hez hasonlóan ő is előszeretettel keveri a szent és profán elemeket (szentáldozás vs menstruáció, szentmise vs tyúkhúsevés): *Az ember azáltal,*

**Annie Ernaux: *Évek*
– a katolicizmus
tündöklése és
bukása 1940–2006
között**

1 Annie Ernaux: *A hely / Egy asszony*. (Ford. Szávai János.) Magvető, Budapest, 2023; Annie Ernaux: *La place*. In uő: *Ecrire la vie*. Gallimard Quarto, Paris, 2020.

2 Annie Ernaux: *Az esemény*. (Ford. Lőrinszky Ildikó.) Magvető, Budapest, 2023; Annie Ernaux: *L'événement*. In uő: *Ecrire la vie*. Gallimard Quarto, Paris, 2020.

3 Annie Ernaux: *Évek*. (Ford. Lőrinszky Ildikó.) Magvető, Budapest, 2021; Annie Ernaux: *Les années*. Gallimard, coll. « Folio », Paris, 2009.

4 Lásd Annie Ernaux: „Le Nobel? Mieux vaut que ce soit moi plutôt que Houellebecq”. Interview par Yves Jaeglé et Catherine Balle. *Le Parisien*, 2002. december 6.

5 Ernaux: *Évek*, 203.

6 Michel Houellebecq: *Behódolás*. (Ford. Tótfalusi Ágnes.) Magvető, Budapest, 2015, 59; Michel Houellebecq: *Soumission*. Flammarion, Paris, 2015, 250.

7 Ernaux: *Évek*, 43–44.

hogy minden héten elmormolta ugyanazokat az imákat a plébániáján,⁸ a szentbeszédet hallgatva elviselte ugyanazt a rituális unalmat, egyfajta megtisztulási szertartáson átesve felhatalmazást kapott arra, hogy tyúkhúst és cukrászsüteményt egyen vagy moziba menjen. [...] Türelmetlenül vártuk az elsőáldozást,⁹ amely az összes jelentőségteljes dolog – a menstruáció, az alsós záróbizonyítvány és a felső tagozatra való belépés – dicsőséges nyitánya volt. Ugyanakkor utal az erkölcsös ateistákra is: Értelmetlen volt, hogy a tanítók és más, kifogástalan viselkedésű emberek¹⁰ nem hisznek Istenben. Egyedül a vallás jelenthetett erkölcsi alapot, adhatott méltóságot, másképp úgy élné az ember, mint a kutyák. Azt is megemlíti, hogy a tizenkét éves kort követően már akkoriban is el lehetett hagyni a rendszeres vallásgyakorlást: Miután vesperásnál kórusban elharsogtuk, hogy ellene mondok a Sátánnak és minden cselekedeteinek, és örökre elkötelezem magam Jézus mellett, felmentést kaptunk a vallási gyakorlatok alól, keresztények lettünk, megkaptuk a szükséges és elégséges útravalót ahhoz, hogy úgy érezhessük, az uralkodó közösséghez tartozunk, és higgyünk abban, hogy 'biztos van valami a halál után'.¹¹ Ideológiai kitétel az „uralkodó közösség” kifejezés, mely az ötvenes évek elejének többségi katolicizmusára utal. Érdekes, hogy a gyarmati időszakban nem jelentett problémát Mohamed gúnyolása:¹² Csak a katolikus vallás számított, a többi tévelygés volt vagy nevetség tárgya. Az iskolaudvaron a szünetben teli torokból kiabáltuk: „Mohamed, a magasságos Allah prófétája / földimogyorót árul a piacon Biszkrába’...” A katolicizmus teljességgel áthatja a társadalmat, kerete és előképe a teljes emberi életnek: A vallás jelölte ki az élet hivatalos keretét és osztotta részekre az időt. [...] A középén leválasztott osztályterem¹³ két oldalán külön padosorba ülő fekete öltönyös, karszalagos fiúk és hosszú ruhás, fehér fátylas lányok a tíz év múlva közülük kikerülő jegyespárookra emlékeztettek.¹⁴

A hatvanas évektől kezdve a modernizációval és anyagi gazdagodással párhuzamosan csökken a hit ereje, amint azt számos szociológus feltételezi európai példák alapján: a dolgok bősége elfedte a szegényes gondolatokat és a megkopott hiteket.¹⁵ Annie Ernaux ezt az európai szekularizációs modellt mutatja be az Években. Az abortusztilalom idején, 1963-ban játszódó Az esemény pontos dátumhoz köti a vallással való szakítást: a naplóíró a terhességmegszakítást követően gyónni megy, de úgy érzi, nincs visszaút az egyházba: a templomból kijövet megértettem, hogy vé-

8 Az eredetiben *dans son paroissien*, azaz az imakönyvből (Ernaux: *Les années*, 47).

9 A francia eredetiben (uo.) szereplő *communion solennelle* nem azonos az elsőáldozást jelentő *première communion*-nal, hanem a fentebb említett, tizenkét éves korban esedékes ünnepélyes szentáldozás rítusára utal.

10 Valójában egyes tanítókról van szó, nem az összesről (uo.): *des instituteurs et des gens instruits*.

11 Ernaux: *Évek*, 43.

12 A palesztin kérdéssel és a muzulmán női fejkendő viseletével kapcsolatos politikai megnyilatkozásai miatt Ernaux-t többször vádolták iszlámbarátsággal. Bíráloi szerint a 2001. szeptember 11-i terrortámadást is már-már lelkesülten írja le az Években: *Lenyűgöző volt ez a csodával határos teljesítmény* (Ernaux: *Évek*, 217).

13 Itt inkább a templom két padosoráról van szó. Lásd Ernaux: *Les années*, 48: *les bancs, séparés par l'allée centrale*.

14 Több helyen is pontosítottuk az egyébként kitűnő fordítást, Ernaux szövege ugyanis itt rejtett nehézségeket tartogat. Főleg Houellebecq sima, olvasóbarát stílusához képest tartalmaz számos, ma már nem egyértelmű reáliát, utalást.

15 Ernaux: *Évek*, 90.

get ért a vallásos korszakom.¹⁶ Bár a vallás Houellebecq-hez képest csak melléktéma Ernaux-nál, egy-egy mondat erejéig mégis az *Évek* minden nagyobb fejezetében felbukkan. Néha úgy tűnik, hogy ez a gyermekkori vallás a kisebbik rossz a modern kor egyes negatív jelenségeihez képest. A gyermekkori vallás paradox módon még mindig közelebb áll a baloldali forradalmi eszmékhez, mint a jobboldali kiábrándult filozófusok mondanója: *a tévéműsorokban felbukkantak az „ideológiák” ellen küzdő „új filozófusok”, akik Szolzsenyicint és a gulagot zászlajukra tűzve akarták elhallgattatni a forradalomról álmodozókat. [...] Mi, akiknek gyerekkorunkban előírták, hogy jó cselekedetekkel nyerjük el az üdvösséget, filozófiaórán azt tanították, hogy Kant kategorikus imperatívuszát kövessük, Cselekedj úgy, hogy akarodod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényhozás elveként érvényesüljön, Sartre-ral és Marxszal arra buzdítottak, hogy változtassuk meg a világot – akik ’68-ban elhittük, hogy ez lehetséges –, semmi reménykeltőt nem találtunk a mondanójukban.*¹⁷

A nyolcvanas évekre a katolikus vallás elvesztette pozícióit a francia társadalomban. Az istentagadásra utaló legdurvább kifejezés szándékosan vagy félreértés miatt erősen cenzúrázva került bele a magyar fordításba:

A katolikus vallás szép csendesen letűnt az életünkből. A családok már nem adták tovább sem a tanításait, sem a szokásrendjét. Néhány rítust leszámítva nem volt már szükségünk rá ahhoz, hogy tisztességes embernek számítsunk. [...] A filozófiaórán kívül Isten eszméje nem számított sem egyértelműen elfogadott nézetnek, sem komoly vitatémának. Az egyik felső tagozatos osztályban egy diák ezt véste a padba: Isten létezik, jártam benne.¹⁸ Az új lengyel pápa népszerűsége mit sem változtatott a helyzeten. A nyugati szabadságeszmény politikai hőse volt, Lech Walesa világklasszis¹⁹ kiadásban. Kelet-európai akcentusa, fehér ruhája, bátorító szavai, „ne féljete”, és az, ahogy a repülőgépről leszállva megcsókolta a földet, ugyanúgy a show-hoz tartoztak, mint Madonna koncertjein a bugyidobálás.²⁰

II. János Pál pápát a popsztár mellett Khomeini ajatollahhoz is hasonlítja, szemére vetve, hogy a gumióvszer egyházi tiltása miatt nőtt az AIDS-es betegek száma Afrikában: *Megrökönyödtünk, amikor az egész világot bejárta a hír, hogy Khomeini ajatollah halálra ítélte egy indiai származású író, Salman Rushdie-t, akinek csak az volt a bűne, hogy megsértette Mohamed prófétát. (A pápa is sokakat halálra ítélte azzal, hogy tiltotta a gumióvszer használatát, de ezek névtelen áldozatok voltak, és nem azonnali halállal haltak.)²¹*

16 Ernaux: *Az esemény*, 73. A francia eredeti súlyosabb kifejezést használ. A „vallás ideje” (*le temps de la religion*) civilizációs korszakhatárt is jelent, az egyéni életút választásain („a vallásos korszakom”-on) túlmutatóan is: *En sortant, j’ai su que le temps de la religion était fini pour moi* (*L’événement*, 317).

17 Ernaux: *Évek*, 133.

18 Ernaux: *Évek*, 158–159. vö. *Les années*, 161: *Dieu existe j’ai marché dedans*. A fordító a blaszfémiaát elkerülendő nem írta le azt, hogy „beleléptem”, hanem a jóval éteribb és elvontabb „jártam benne” kifejezéssel helyettesítette. Egyébként Houellebecq-nél is szerepel ez a mondat az *Egy sziget lehetősége* (*Possibilité d’une île*) című regényben (Michel Houellebecq: *La possibilité d’une île*. Fayard, Paris, 2005, 116), ahol a magyar fordító szintén a fenti, eufemisztikus megoldást választotta: *Isten létezik, én jártam benne* (Michel Houellebecq: *Egy sziget lehetősége*. Ford. Tótfalusi Ágnes. Magvető, Budapest, 2016 (első megjelenés: 2006), 111).

19 Az eredeti szöveg (Ernaux: *Les années*, 161) kevésbé pozitív árnyalatot tartalmaz: *un Lech Walesa à l’échelle mondiale* inkább arra utal, hogy Lech Walesa volt globális szinten.

20 Ernaux: *Évek*, 158–159.

21 Ernaux: *Évek*, 172.

A vallás 90-es évekbeli visszatérése az egymással háborúzó barbár keleti etnikumok és újonnan alakuló országok műve, akiket szent borzadállyal figyel a művelt nyugat: A közép- és kelet-európai országok – amelyek korábbi földrajzi képzeletünkben nem léteztek – ekkoriban mintha megsokszorozódtak volna, újabb és újabb „etnikumokra” bomlottak; a kifejezés már önmagában elválasztotta őket tőlünk és a komoly népektől, olyasfajta elmaradottságot sugallva, melynek nyilvánvaló bizonyítékai voltak az újjáéledő vallások és az intolerancia.²²

Ernaux közvetve érinti az iszlám terjedésének kérdését is, bár nem szentel neki egy teljes regényt, mint Houellebecq a *Behódolással*. A nem továbbadott keresztény vallás mégis jobb, mint a nem megnevezett iszlám: *Visszatért a vallás, nem a miénk, amelyikben már nem hittünk, és nem akartuk továbbadni, de változatlanul az egyetlen legitim vallást láttuk benne, az összes közül a legjobbat, ha rangsorolni kellett őket. Azt, amelyik a rózsafüzérrel, az egyházi énekekkel és a pénteki halétellel a gyerekkor múzeumához tartozott, „Keresztény vagyok, íme dicsőségem”.²³*

Houellebecq és a katolicizmus

Houellebecq több regényében felbukkan a hagyományos vallás elgyengülésének vagy egy új vallás megjelenésének a kérdése. A nagysikerű *Elemi részecskék* előszava például az európai kereszténység visszaszorulását a modern tudományos szemlélet megjelenésének számolájára írja.²⁴ Houellebecq-tól több regényt is idézünk a teljesség igénye nélkül, főként a legutóbbi és leghosszabb, franciául 2022-ben megjelent regényét, a *Megsemmisültni*.²⁵ De természetesen nem hagyhatjuk ki a vallási tematika szempontjából leggazdagabb művét, a már említett *Behódolást* sem. Houellebecq narrátorára jellemző az (ál)naív rácsodálkozás a vallás dolgaira. Az író ugyanis „olvasóbarát” módon nem szerepeltet „mindentudó” narrátorokat. Az olvasó általában felsőbbrendűnek érezheti magát, mert Houellebecq hősei a saját szűk szakterületükön kívül eső dolgokat csak bizonytalanul ismerik, és ennek a bizonytalanságnak rendszeresen hangot is adnak. Ez talán az egyik titka Houellebecq népszerűségének. Úgy vezet be számtalan ismeretet a regényeibe (informatika az 1994-es *A harcmező kiterjesztésében*, biotechnológia az 1998-as *Elemi részecskékben*, tömegturizmus a 2000-es *Lanzarote-ban*,²⁶ műtárgykereskedelem a 2011-es *Térkép és a tájban*,²⁷ művészettörténet és teológia a 2015-ös *Behódolásban*, uniós mezőgazdasági politika a 2019-es *Szerotoninban*,²⁸ orvostudomány a 2022-es *Megsemmisültniben*), hogy az olvasó számára megnyugtató módon a szereplőknek is egy könyvből, az internetről vagy egy szakértőtől kell tájékozódniuk a pontos információk megértése érdekében. A „tettetett tudatlanság” egyik példája a balról vagy jobbról való

²² Ernaux: *Évek*, 185.

²³ Ernaux: *Évek*, 220.

²⁴ Michel Houellebecq: *Elemi részecskék*. (Ford. Tótfalusi Ágnes.) Magvető, Budapest, 2019, 8: „az új metafizikai mutációt a modern tudomány színre lépése jelentette”.

²⁵ Michel Houellebecq: *Anéantir*. Flammarion, Paris, 2022; magyarul: *Megsemmisültni*. (Ford. Tótfalusi Ágnes.) Magvető, Budapest, 2024.

²⁶ Michel Houellebecq: *Lanzarote*. Flammarion, Paris, 2000; magyarul: *Lanzarote*. (Ford. Tótfalusi Ágnes.) Magvető, Budapest, 2013.

²⁷ Michel Houellebecq: *La Carte et le Territoire*. Flammarion, Paris, 2010; magyarul: *A térkép és a táj*. (Ford. Tótfalusi Ágnes.) Magvető, Budapest, 2013.

²⁸ Michel Houellebecq: *Sérotinine*. Flammarion, Paris, 2019; magyarul: *Szerotonin*. (Ford. Tótfalusi Ágnes.) Magvető, Budapest, 2019.

keresztvetésben való elbizonytalanodás a *Megsemmisülni* főszereplőjénél, Paulnál: *Nem tudta pontosan, hogy kihez fohászkodik, és miért, de úgy érezte, minimum két gyertyára lesz szüksége. Sietősen keresztet vetett, bár nem volt teljesen biztos a koreográfiában – az ember fent kezd, majd lent folytatja, de aztán mi jön, a jobb vagy a bal oldal? –, és csak azután vette észre, hogy Szűz Mária szobra a templom másik oldalán áll.*²⁹ A katolikus vallás ezen alapvető mozdulatának a nem ismerése a katolicizmushoz vonzódó Paul vallásos neveltetésének teljes hiányára világít rá. Ezzel szemben Ernaux egy gyermekkorából, a 40-es évekből magával hozott alapos vallási tudás szikráit osztja meg olyan mai olvasókkal, akik nagy valószínűséggel még vallásos környezetben sem igen találkozhattak ezekkel a II. Vatikáni zsinat előtti rítusokkal.

A kereszténység iránt érdeklődni kezdő, de vallási kérdésekben járattalan Paul és mélyen hívő katolikus húga közötti párbeszéd is a fentieket tükrözi: *– Fel fogod adadni neki az utolsó kenetet? – kérdezte engesztelőleg. – A II. Vatikáni zsinat óta a betegek kenetének hívják – magyarázta Cécile türelmesen. – És a betegnek a tudatánál kell lennie, neki magának kell kérnie, nem lehet ráerőltetni. [...] Mindenesetre muszáj lesz felkészülnie ezekből a katolikus dolgokból, ha újra össze akar járni Cécile-lel. Eszébe jutott, hogy van a közelükben egy templom, a bercy-i Miasszonyunk születése templom, vagy valami ilyesmi. Nekik biztosan van anyaguk a katolicizmusról.*³⁰

Houellebecq-nél gyakran felmerül az a kérdés, hogy a katolicizmus miként illeszthető bele a mai fogyasztói társadalomba. Ebből néha groteszk jelenetek is születnek, ahol a szent és a profán szándékos keveredése kelt meglepő hatást: *Tegyük fel, hogy az embernek van egy férje, egy apja vagy egy fia, még aznap reggel is vele volt, és aztán néhány órán, sőt néhány percen belül elragadták tőle; mi más tehetné valamennyire is elviselhetővé a helyzetet, ha nem egy cigaretta? Jézus Krisztus, felelné erre valószínűleg Cécile. Igen, talán, Jézus Krisztus.*³¹

Ehhez hasonlóan a karácsonyi mise „élvezetét” nagyban megkönnyíti Paul számára az előzőleg elfogyasztott jó minőségű alkohol: *A betlehem nagyon jól sikerült, a falusi iskolások szívvel-lélekkel adták elő, és maga a szertartás is nagyon szép volt, már amennyire Paul ezt meg tudta ítélni. Megváltó született a világra, ismerte a történetet, és a Talisker hatására néha, pillanatokra, főleg a szenténekek alatt sikerült is úgy éreznie, hogy ez tulajdonképpen elég jó hír.*³²

A profán és a szent keveredésére ugyanitt egy másik jellemző példa: *Cécile megkérdezte, hogy velük tart-e a misére. Nem, talán inkább nem, heti két mise elég sok egy nem hívőnek, vagyis egy agnosztikusnak, magyarázta Paul. Azt viszont hozzátette, hogy a karácsonyi mise nagyon tetszett neki, bár tudta, hogy ezzel nem mondott valami sokat.*³³

Houellebecq-nél a stíluskeveredés elve alapján a fentiek tükröképeként a legprofánabb témák kapcsán is előkerülnek vallási, teológiai asszociá-

29 Houellebecq: *Megsemmisülni*, 255.

30 Houellebecq: *Megsemmisülni*, 76.

31 Houellebecq: *Megsemmisülni*, 62–63.

32 Houellebecq: *Megsemmisülni*, 137.

33 Houellebecq: *Megsemmisülni*, 164–165.

ciók. Így a *Behódolás*ban a fenyegető polgárháború elől az autópályán Dél-nyugat-Franciaország felé menekülő főszereplő egy meglepően egyszerű, letisztult autópálya-pihenőhöz érkezik, ahol sem helyi ételkülönlegességek, sem boltok nem várják, csupán egy benzinkút, egy *janzenista töltőállomás, melyet a tiszta motorbenzinnek szenteltek*.³⁴ A 17. századi francia történelemben nagy szerepet játszott szigorú vallási irányzatnak egy benzinkúttal való párhuzamba állítása még külön szójátékkal is gazdagodik az eredeti francia szövegben, hiszen a francia „essence” szó nemcsak a benzint, hanem a filozófiai lényegyet is jelenti. Az ember üzemanyaga pedig a janzenista tanokban – akárcsak a kálvinizmusban – is döntő szerepet játszó isteni kegyelem.

Egy másik stílusosan erős példa a szent és profán keveredésére ugyanabban a regényben az a jelenet, ahol a katolicizmushoz megtért íróelőd, Huysmans nyomdokain a főhős a ligugé-i bencés monostorban eltölt néhány napot, és ezt megelőzően a rocamadouri Fekete Szűz kápolnájában is már-már a megtérés közelébe kerül. Misztikus ájulás környékezi, amikor hirtelen ráébred, hogy furcsa állapotában talán az is közrejátszik, hogy előző nap óta nem evett semmit: *misztikus vércukorszintcsüllyedése*³⁵ is magyarázhatja ezt az állapotot. A kolostort idő előtt elhagyva pedig megnyugtató a kapustestvért, hogy sürgős dolga akadt Párizsban, de amúgy *minden nagyon szuperül ment*³⁶ a kolostor falai között. Itt ironikusan hozzászól, hogy ezzel a kitételrel valószínűleg csalódást okozott a testvéreknek.³⁷ Erről az egyéni tapasztalattá, választássá, sőt szolgáltatássá váló vallási élményről számos szociológiai tanulmány is született, először az egyesült államokbeli vallásosság kapcsán.³⁸ Houellebecq korábbi regényében is megjelenik ez a felnőttkorban választott kísérleti katolicizmus. Így az *Elemi részecskék*ben az irodalomtanár Bruno a saját fia keresztelőjének szépségétől megrendülve kezd el egy felnőtt hittanccsoportba járni. Igaz, hogy már az első alkalommal szexuális frusztráltsága okán nem tudja levenni a szemét egy csinos fiatal koreai nőről.³⁹

A szociológusok által leírt fokozatos szekularizációt, az egymást követő nemzedékek során a hívők lélekszámának nemzedékről nemzedékre történő fogyatkozását mindkét szerző említi regényeiben. A *Behódolás*ban a belga katolikusból muzulmánna vált filozófus professzor, Robert Rediger számol be a főszereplő François-nak erről a folyamatról: *a családom úgy-ahogy katolikus volt – bár főleg a nagyszüleim –, így aztán először a*

34 Houellebecq: *Soumission*, 128: *une station janséniste, dédiée à l'essence pure*. Tótfalusi Ágnes fordításában (*Behódolás*, 133): *ez egy puritán autópálya-állomás, kizárólag az üzemanyagnak szentelve*.

35 Houellebecq: *Soumission*, 169: *hypoglycémie mystique*. Tótfalusi Ágnes fordításában (*Behódolás*, 175): *hipoglikémiás sokkban fogant látomás*.

36 Houellebecq: *Soumission*, 219: *ça s'était super bien passé*. Tótfalusi Ágnes fordításában (*Behódolás*, 226): *baromi jól sikerült az egész*.

37 Houellebecq: *Behódolás*, 226: *éreztem, hogy nem egészen ezt a választ várta*.

38 Jean-Paul Willaime: *La sécularisation, une exception européenne? Revue française de sociologie* 47 (2006/4), 762: *des offres religieuses se trouvent exposées à la préférence des consommateurs* („a fogyasztók kedvükre válogathatnak a vallási kínálatból”).

39 Houellebecq: *Elemi részecskék*, 178: *A keresztelő olyan nagy hatással volt rám, hogy beiratkoztam egy Hit és élet nevű csoportba, mely szerda esténként tartotta a gyűléseit. Volt a csoportban egy nagyon csinos kis koreai nő, akit nagyon szívesen megdugtam volna. [...] Újra megpróbáltam jó katolikká válni. Elheveredtem az Epeda matracra, és egy üveg ánizslikőr társaságában Az aprószenek misztériumát olvastam*.

*katolicizmus*hoz fordultam.⁴⁰ De ezt követően elpártolt a humanitáriussá és progresszívvá vált modern katolicizmustól: *a haladáspártiak megannyi negédeskedése, törleszkedése, ocsmány odadörgölőzése nyomán a katolikus egyház a végén már nem tudott gátat vetni az erkölcsi hanyatlásnak.*⁴¹

A francia belső elhárításnál dolgozó Alain Tanneur pedig arról világosítja fel a főszereplőt, hogy muzulmán hatalomátvétel esetén a katolikusoknak nincs mitől tartaniuk. A muzulmánok valódi ellensége nem a katolicizmus, hanem a szekularizmus, az elvilágiasodás, az ateista materializmus.⁴²

Houellebecq hősei érdeklődnek ugyan a katolicizmus iránt, de *von Haus aus* nem örökölték meg a vallásos ismereteket. Annie Ernaux nem sajnálkozik különösebben a vallás eltűnésén, bár ő gyermekkorában katolikus nevelésben részesült, a vallás természetes részét képezi kultúrájának, gyermekkori emlékeinek. Ugyanakkor harcos baloldaliként sokkal kritikusabban viszonyul a katolicizmushoz, uralkodó, elnyomó ideológiaként bélyegzi meg azt. Houellebecq már egy legyengült, erejét és presztízsét veszített kisebbségi katolicizmust ír le regényeiben. A két író közötti különbség tizenhat év, szociológiai értelemben eltérő *cohors*ba tartoznak, a szekularizáció más fázisában teltek gyermekéveik. Ernaux-nál a sorok között néha megjelenik a gyermek- és fiatalkorra való visszatekintés során óhatatlanul felbukkanó érzés, a „régén minden szebb volt” gondolata, bár ezt tudatosan igyekszik visszaszorítani, hiszen nem lenne összeegyeztethető nyíltan vállalt haladó baloldali gondolkodásával. Mégis érezhető egyfajta ideológiákon túl felsejlő gyöngédség a régi szokások, mozdulatok és hiedelmek kapcsán, ami a konzervatív Houellebecq regényeiben visszatérő alapvetés. A politikai paletta ellentétes oldalain álló két francia író tehát a vártnál több hasonlóságot mutat, amikor a vallásról és a szekularizációról leírt gondolataikat vizsgáljuk a műveikben.

**Ernaux–
Houellebecq:
párhuzamos
ideológiák**

40 Houellebecq: *Behódolás*, 262.

41 Houellebecq: *Behódolás*, 285. Az eredeti szöveg szerint (*Soumission*, 275) az egyház igyekezett megnyerni magának a haladáspártiakat, és ez lett a veszte: *pelotage honteux des progressistes* („a haladáspártiak szégyenteljes dédelgetése [az egyház részéről]”).

42 Houellebecq: *Behódolás*, 160: *És amúgy is, a muszlimok igazi ellensége, amit mindenekfelett gyűlölnék és rettegnék, az nem a katolicizmus, hanem a szekularizáció, a laicizálódás, a materialista ateizmus.*

Győri László

KORA HAJNAL

Kibotorkált és megállt előttem
mezítláb, némán, annyira valótlan,
mint aki még föl se fogta, hol van
e korai órán félig ébredőben.

Meglátott, és rám nézett merően,
s hogy meglátott, hozzám jött nyugodtan,
bizalmas szemmel, és én lehajoltam,
hogy vigaszt kapjon simogatva tőlem:

nem hagytuk éjszaka magára, úgy aludt,
nem kell félnie most sem. Őrködünk.
A sötétben idáig de hosszú volt az út,

de addig-addig botorkált, megtalált,
mint jóra talál ősi ösztönünk,
alhatunk mind, és élhetünk tovább.

AZ ANYAG LÁTSZATA

A tányér széle kicsorbul a gépben,
úgy látszik, hogy rossz anyagból készült.
Sajnáljuk drágábbra a pénzünk,
és most bosszút áll, most van elemében.

Tudhattuk volna, ami olcsó, hitvány,
de bízunk, a tányér így is, úgy is tányér.
Látszatra ön maga, hátha majd soká él,
sokáig szolgál, talán évekig, ha csínján

bánunk vele, nem vágjuk a földhöz,
ha nem vágjuk őket egymás fejéhez.
Véltük, a célját betölteni képes,
minden más egyéb igazán közömbös.

Bármilyen anyagból vagyunk megteremtve,
talán akkor is, úgy is szolgálunk sokáig,
matériánk, formánk, bármilyen, beválik,
idő előtt nem csorbul peremén az elme

az időbe rakva, bármilyen áron
adta is nekünk a gén, a természet.
Moshat az idő, koptathat, a készlet
hiánytalanul, épen lép át a határon.

És megdöbbenünk, ha ez az becsődöl,
ki se vagyunk látni a gépből, az időből.

[ILLUMINÁCIÓK I]

...ÉS ÍGY, AMIKOR BELÉPTÜNK AZ USZODÁBA

...És így, amikor nyár közepén beléptünk az uszodába, a továbbra is türelmes portás félhomályos folyosókon keresztül-kasul a medencéhez kalauzolt minket halkán megjegyezve, hogy legyünk továbbra is türelmesek, hiszen a mai úszás egy újabb kísérlet arra, hogy végre ne hibázzunk, hogy ma végre mindent jól csináljunk. Elméletben. Persze a testet a nyelven keresztül hazanavigálni, hazaérni a világba, az mindig egy újabb kísérlet arra, hogy a gyakorlatban megint rosszul csináljuk, mert ugyanis a vízben való létnek megvannak a maga paradoxonjai. Amikor a medencében vagy, akkor ugyanis nem vagy. Mert az antiúszó létezik, és ragaszkodva az úszás algoritmusához mindig a helyes iránnyal szemben úszik. Ez tudniillik az az önbizalomhiányos ellenúszó, aki helyettünk is kételkedik önmagunkban, ez az úszó a képlékeny örök amortizáló, aki minden második gondolatunkkal úgymond szembeúszik, még mielőtt éreznénk, vágynánk, gondolnánk vagy leírnánk azt. A fluid antiíró az a hűtlen írók, aki híg verset ír, de pusztán csak azért, hogy párhuzamba állítsa az általad írt konkrét verset majd a saját, vizenyős, zavaros és még jóindulattal is csak átlagosnak mondható verziójával. Ő, paralel úszó, ő maga önmagad tulajdonképpeni versenyúszó verziója, azaz az uszodában ő az igazi úszó, az önmagadnál mozgékonyabb, nem-beszélő szimultán úszó, a lekoptathatatlan egyszerre úszó, az állandó úszó, a veled állandóan szinkronban úszó, néma vetélytárs. De ő maga a rossz tartású, amorf úszó, a mi *beesett* úszónk is egyben. A mi kétségbeesett úszónk. Mert ugyanis az uszoda szerelmesében mindig van egy antiszerető is, egy ún. opportunista úszó, egy szabadúszó, akiben, ha látensen is, de már ott úszik a jövőbeli szabad ő, a szabad úszónő. Egy iker író ő, aki ellenáll az írásnak, a bizonytalan impulzusnak, hogy leírja bármit is. Egy távollévő úszó ez, a ködben úszó, maga is kódúszó, aki mint árnyékúszó mindig már a szükséges árral szemben úszik, ellentmondva mindannak, amit mi magunk mindabból, ami képlékeny, megérteni igyekszünk, és így vitatva mindazt, amit ez idáig kitapinthatónak hittünk, aki tőlünk már nem csupán ellen- de elszeregi mindazt, amit eddig titkon szerettünk. Mindvégig egy ellenverset ír, belül már a versen kívül, egy parazita verset, amely belülről rágja a verset, miközben te a szél felé, a part felé, azaz kifelé evickélsz. De kedves, párhuzamos írókom, ezt megúszni nem lehet, folytatta a folyékony írók, viszont, tette hozzá gyorsan, ennek a csuklyás alaknak, ennek a medence szélén olykor-olykor felbukkanó apatikus jelenésnek, marginális antiúszónak, lidérc-szerű ellendrukkernek, fuldokló úszómeszternek ellenére úgy kell a láthatáron mozgatni a fantom testet, mintha igazi (örök) életünk lenne a tét...

Lehóczky Ágnes

*A versek egyebek
közt a következő
műalkotásokra,
irodalmi szövegekre
alludálnak:*
Hyeronimus Bosch
A gyönyörök kertje
(1490–1510) című
triptichonjára, Helen
Chadwick The Oval
Court / „Az ovális
udvar” (1984–86)
című, több részből
álló installációjára és
Nemes Nagy Ágnes
költészetéről, poétikáról
szóló esszéire,
prózatörredékeire.
(L. Á.)

[ILLUMINÁCIÓK II]

...ÉS ÍGY, EGY FORRÓ AUGUSZTUSI NAPON

...És így, egy forró augusztusi napon, egy érző, gondolkodó napon, egy fenséges úszónapon, a véletlen napján, a bátrak napján, amikor az úszó tudja, hogy egy ilyen napon bármi megtörténhet, tehát, hogy egy ilyen napon nincs hossz, ami túl hosszú lenne, hiszen legyen az bármilyen hosszú, a felbátorodott úszó – ó *theia mania* – azt ma biztosan megúsza, hosszas várakozás után megérkeztünk az uszodához, és láttuk, hogy az nincs ott. Pontosabban nem láttuk, hogy ott van. Vagyis a XI. kerület szívében, a Budai-hegység egyik szelíd lejtőjén normális esetben csendesen csobogó, az úszóra mindig türelmesen várakozó helyi uszoda, mindig mintha az uszoda lenne az úszó igazi otthona, egyszerűen eltűnt, a medencéje nemcsak hogy üres volt, de ő maga, azaz az uszoda egyáltalán ott sem volt. Alig olvashatóan, de azért ki volt írva: kedves vendégúszó, a medence ma nincs itt. Bemondta az unalmast, gondoltam. Ennyi. Szóval, hát, de mégis, szimpatikus úszómesterem, hogyan úszhat egy úszó medence nélkül? Ó jelenek medencéje, medence, múlt. És így hiányzó medencénket keresve-kutatva, el-eltévedve, kongó gangokon, kietlen folyosókon keresztül és kasul, türelmes portásom vezetésével Jeromos földi undorok és gyönyörök kertjének éppen a közepébe sodródtunk. Akkor még éppen mindenféle gyönyör és undor érzése nélkül, max. valamiféle szavakba még nem önthető, halk büntudattal, illetve a büntudat tulajdonképpen visszhangjával csak a fejünkben, hogy már megint, mi magunk is meglógtunk a térképről. Ezzel ugyanis, sejtettük, elnéptelenítettük a nyüzsgő, zsizsegő városi atlaszt. De képzeljük el ezt a kóros medencét abban a másik kóros medencében. Patologikus, mert közvetlenül az élő úszónk alatt egy megfulladt úszó is mindig ott úszik. Mert vállaljuk tehát a kockázatot anélkül, hogy kételkednénk, hogy mindez megtörténik. Ez most a mi helyi uszodánk e forró délután. Valós történet. Ez ma a játékos medence. A néptelen medence. Az egyelőre még jelenlévő és már mégis hiányzó medence. A hiány medencéje. Hiányunk medencéje, amelyben mi magunk voltunk a hiányzó, azaz a hiányzó úszók. Bár mi magunknak nem hiányoztunk és senki más sem hiányolt minket. Pedig ott voltunk úgy, mintha ott sem lettünk volna. A merengő medence, a különféle varázslatokkal és délibábokkal teli vízhiányos tó, amibe olyan testtel léptünk be, mi magunk is már-már dehidratálva, amit életünkben egyszerre utáltunk és szerettünk. Olyan testtel mártóztunk meg, ami egyszerre utált és szeretett minket, mielőtt még megfulladt volna. Aztán az egyébként mindig barátságos, de most mégis valahogy olyan lelketlen öltözőben csendben levetkőztünk. És a levetett cuccot a levetkőztetett, már-már dehidratált testtel együtt magunk mögött hagyva belevetettük magunkat Jeromos triptichonjába. Egyszerre jelen és távol, jelenésként ott és máshol, eltűntünk mi is már az alkonyatban, majd felbukkantunk már egy másik népfürdő közepén, amelynek gyújtópontjában egy zenélő szökökút állt, benne napbarnította pici testek, kik mint koravén kis cinkostársak nem éppen játszani, de kijátszani, nem úszni, de megúszni, azaz elúszni tanultak, okosan, ide-oda cikázva egy aluszékony századszé-

len, kapaszkodva-hömpölyögve, iszonyú kis hátuszonyaikkal csapkodva, lapátolva, mintha kapálódzva, már-már röpködve, egymással titokban, diszkrétén, afféle koraérett szolidaritásban összegumbancolódvá, eggyé fonódva egy olyan félelmetes időben, amikor még nem is volt időszámítás. Azaz amikor még nem tartottunk az időtől. Mert ez volt a várakozás ideje, ugyanis. Mi, ugyanis akkor az időre várakoztunk. Ez a századvég, tudod, üres volt, mint a sír. Néptelen és sötét volt, mint egy nagy történelmi mauzóleum. És mi is ott álltunk, néma tanúként a medence legszélén, és a tükörsima víz felszínéhez közelebb hajolva láttuk, hogy az előttünk lévő oldal mindig és megmásíthatatlanul ugyanaz a kifeszített, tükörsima oldal, mindig ugyanazzal a lapszámmal, ugyanazon a kisimított fólión az ég és a medence egyszeri és megismételhetetlen kék mozaikcsempés, téglalap alakú, csaknem végletekig szigorú kompozíciója már előre, jó feszesre, valamiféle ősimprovizációs elv alapján szinte mérnökieen megszerkesztve. És ez volt az a feszültséggel teli, heroikus pillanat, a faltól való elrúgás türelmesen kivárt, tökéletesen kiélezett perce, a start perce, azaz még a történés előtti start türelmetlenkedő, szorongó perctöredéke, még a történés kezdete előtti történet megtört perce, de már közvetlen a bemelegítés utáni feszült pillanat, mondhatnánk a megingás esélyének utolsó másodperce, közvetlen a rugás előtt hirtelen rángtörő hidrofóbia perce, a megugrás gondolatának, a rémület fékje, a vizes terror momentum, az úszás előtti kifulladás is, a már elfáradtak perce, a már átizzadtak teste, mert azt már tudtuk, hogy a vízben is, ha még észrevétlen is, de izzad az ember teste, a megúszás pislákoló minutuma, pedig még el sem kezdtük, amit akár hívhatnánk a régóta áhított túllevés percének is, hogy úszás nélkül is, már a mindent megúszott, mindenben túllévő testtel csúszás nélkül vagy ha csak kis csúszással is, de megérkezzünk már végre oda-átra, úgyhogy nem is az indulás, hanem a megérkezés szent perce volt ez, amikor is sziluettúszóink, szinte problémamentesen, fej-fej mellett szinkronban szépen megindultak...

[ILLUMINÁCIÓK III]

...KEDVES SZILUETT NÉLKÜLI ÚSZÓ

...Kedves szív nélküli, szó nélküli, sziluett nélküli úszó, *bátorság*. Ezeket a leveleket ma egy olyan bátortalan uszodából küldjük, aminek nincs egyetlen medencéje sem. Azaz ez az uszodánk ma medence híján van, azaz ma szabad a pálya. Ez ma a mi nélküli uszodánk, olyan, ami hirtelen kimegy az ember fejéből. Éppen ezért most mozogjunk a triptichonban egy ilyen játékos, sor nélküli sorrendben. Bátran a bátortalanban. A vers belső és külső körvonalai az alkonyat. Az elfelejtett medence partján a világ legnagyobb állatkertje, olyan nagy, mint a világ; a nagy állatkertben a világ legszomorúbb állatai, olyan szomorúak, mint ma is az ég. Ez az ég, indigókék mozaikokkal csempézett és olyan négyszögletes, mint egy szabályos versenymedence. Egy olimpiai medence, azaz egy 50-es. Ebben a humanista medencében egzotikus állatok rajzai lebegnek, némelyik kissé szabálytalanul, de gondosan átmásolva, rekonstruálva anconai Cyriacus útleírásaiból. És mi is ott álltunk a medence szélén és láttuk, hogy

az előttünk lévő oldal ugyanaz az oldal, ugyanaz a lap, ugyanannak az égnek és medencének együttes, humanizált kompozíciója. A víz sima felszínén, hátán lebegve, röptét is feledve Dodó éppen könyvet olvasott. Az egyszarvúaknak iszonyú hátuszonyuk nőtt. Kis halak szárnyasan buktak fel a mélyből. Pre-szemantikus fiú(s)lány gondolkodás nélkül, intuitíve, tehát mindig már a mondaton kívül, kvázi önfeledten, önkívületben, felelőtlen lazasággal egy óriási epret tépett le éppen. Egy akkor arra tévedt tarajos süllő kocogott át gyorsan a réten. Ugyanekkor egy apró, még meg nem született fekete hüllő, amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan el is tűnt a szemhatárról. Jeromos triptichonját, állítja a művészettörténész, kronologikusan, lineárisan, balról jobbra haladva kell megfejteni. Hajnaltól alkonyatig, vagy vice versa. Az örömtől az undorig. Mire elhagytuk ezt a megszélidített medencét, odakint már tél volt. Mire kikászálódunk, a beszélő szökökutat már befedte a friss hó. A jégpályán egy sirály korcsolyázott mindeközben sarkantyújával hieroglifákat karcolva a jégre, de, te jó ég, olyan olvashatatlanokat, hogy még az alatta úszkáló halak sem tudták azokat nagyon értelmezni. Aztán csendes portásunk lehúzta az oltárkép redőnyét és a könyv egy magzatvízben megmártott, önmaga körül forgó kristálygömbbé változott. A margóról éppen egy fókabébi mászott ki e vizes világból. Ez a lucskos, latyakos univerzum a kínlódo kis fókával jóval később, 1986-ban egy Ovális Ganggá változott, amit éppen a Hackney Beck Roadon lévő viktoriánus sorház egyikében komponált az angol installációművész. Ugyanebben az időben, egyébként, a mi kis koravén úszónk a Lobogó utcai tanuszodában a József Attila lakótelepen Budapesten éppen úszni tanult. Okosan. Diszkrétén. Nos, ugyanebben az időben ebben a már új installációban ez a londoni bébi fóka a művésznő testébe költözött, viszont ennek eredeti példánya elveszett a másolatok között. A fénymásolt önarcképek körül egy képzeletbeli kék univerzumban fel-alá úszkáló, de már félig bomlásnak indult ebihalak, aprócska embriók, belső szervek, részben már oszló zöldségek, megfeketedett cukkinik, narancs- és banánhéjak meg egyéb önéletrajzi rothadtványok úszkáltak valami visszataszító kocsonyás anyagban. Az egész szín, mondhatnánk, dehumanizáltnak tűnt, de mégis, mégis, valahogy autentikusnak. Ha ránagyítunk a torzult arcokra, láthatjuk, hogy a sok furcsa arc, egymásra tapadva majd egymástól el-elválva, kissé idegrángatózva, külön-külön, de együtt is mind organikus fájdalmat tükröz. De ne gondolja, firkaló, nyáladzó navigátorom, hogy az olvasásnak balról jobbra vagy akár jobbról balra kellene haladni a vizezett történetben. Egyszerre történik itt ugyanis minden, azaz ahhoz, hogy mindezt időben és térben értelmezni tudjuk, itt már szinkronolvasásra lesz szükség. Jaj, de ez a sok medence. Szinte beleszédül az ember. Mert Jeromos torz medencéje a medence tulajdonképpen a torzója, megsokszorozódva. De ó, jaj, az út is medencétől medencéig, mert a halandóból a majdani medencénkig ugyanaz a medencényi retróvíz jelenünkbe is átszivárog, ott e folyadék leülepszik, jó hosszan elidőzik s ránk türelmesen várakozva mint már állóvíz továbbra is halasztódik. Ó, agorafóbia, szóló medence *sans* szolidaritás, *sans* filia, ez az a szerelemhiányos medence, ami a végén Erősz nélkül is Thanatoszba torkollik. Tehát akkor ez egy elodázott medence. De hol van az már, az a medence? Nem normális egy medence ez. Ez már réges-rég nem medence. Maradjunk annyiban, hogy

ez már réges-rég egy hiperbolikus medence. Jobban mondva, egy nosztalgikus medence. Se nem a kedves kis 33-as, se nem a kihívó 50-es. Micsoda egy meggondolatlan úszómedence ez. Egy átgondolhatatlan úszómedence. De hiszen ez egy ciszterna. Tele kacattal, limlommal, szirszarral. Ez nem egy tucát, hanem egy kacat medence. Egy roncs medence. Minden úszómedencék roncsa. És még ráadásul ronda is. De hiszen ez bedöglött. De hát ebbe' még beledögleni sem lehet. Ronda dög medence, tele mindenféle döggel. De hiszen az egész egy monstrum. Igen, valószínűleg ez már egy muzeális medence. Benne egy önmagával meghasonlott medencével. Benne egy félresikeredett szörnyszülött, a főváros saját víziszörnye. Ej, de volt medence, nincs medence. Üres a medence. Tele ürességgel.

CSÖMÖR

Juhász Anikó

A háborútól
megcsömörlött,
lelke előbb lett
hadirokkant, mint ő,

bakancsa holnap már
madárfészek,

előbb baglyok
települnek oda,
együtt élnek az
éjszaka tavával,

majd háztetőik
felett gólyák kelepelnek,
a háborúba hosszú
csőrükön
beeresztik a tavaszt;

a bakancs mélyebbre
süllyed, színe is
elvész a kék virágok
özönében,

őrzi a múltat,
volt idők
fegyverropogását,
nyomát az alatta
haldoklóknak;

hangokra nem
figyelt akkor,
a hadrendbe
csupán a parancsszó
fért bele,

a bakancsnak
a taposásban
van a legfőbb ereje,

ha ezt teheti,
ő már
önmagánál van.

Vasas Tamás

BEFIZETNI A SZÁMLÁKAT

Akkoriban már a számlákat sem fizettük. Nem jártunk le a Marcipánba fröccsözni esténként, lemondtuk a Disney pluszt, elkezdtük kihagyni a mozis pénteket is, és nem váltottuk ki az úszóbérletet sem, csak úgy hagytuk, hogy a napok

Átgyalogoljanak rajtunk, ahogy a headsetes üzletemberek szoktak a földre hullott áruházi prospektusokon. Én említettem ugyan neki, hogy kérjünk segítséget, de azt mondta, a gyógyszerektől fél, a terápia pedig unalmas.

Így jött az elhatározás. Tudta, hogy én is megtörök végül és beadom a derekam. Pénteki nap volt, úgy döntöttünk, a legjobb az lesz, ha inkább a hévmegállóhoz megyünk. Mást tervezett eredetileg.

Kézen fogva, szóltanul sétáltunk ki, úgy tűnt, senki sincs ott rajtunk kívül. Odaálltunk, egy ügyetlen pusztit nyomtam az arcára, amit nem akart viszonzni, úgy éreztem, csak a tekintetével szeretne elbúcsúzni; és tulajdonképpen ez is elég volt.

Közeledett a jármű, és akkor, pont a megfelelő pillanatban, egy középkorú ballonkabátos férfi, kézen fogva óvodás korú kislányával, a semmiből rohant

elénk hirtelen, szinte súroltak minket, amikor a rémülettől hátrahőköltünk. Megelőztek. Nem hiszem, hogy az egész lett volna csak egy másodperc is.

Aztán amikor az ajtók becsapódása után a járat szokásos módon zörögve elhajtott, ami már önmagában is iszonyú volt, mégis különös,

Közelebb mentünk, ösztönösen szavak és szemkontaktus nélkül döntöttünk úgy, hogy látni akarjuk a szörnyűségek szörnyűségét, és

Ekkor hirtelen felpattantak a sötétségből a peronra, hangosan kacagtak, nem volt rajtuk semmi nyom a homokon kívül, a férfi megigazította a kislány kapucniját, majd mosolyogva elsétáltak, miután egy elégedett sóhajtással még annyit mondott a ballonkabátját porolgatva, hogy „ez jólesett”.

Mindezek után az első lépés az volt, hogy elkezdtük befizetni a számlákat.

SZÉPEN ÚSZOL

Bendi Vera

Író, szerkesztő.

Legutóbbi írását

2024. 12. számunkban

közöltük.

Vannak dolgok, amelyeknek nem kell megtörténniük. Bizonyára. Egyszerűen, mert nem tudnak megtörténni, akárhogy is szeretnénk, akárhogy igyekszünk, akárhogy próbáljuk úgy forgatni a körülményeket, hogy megtörténhessenek, a körülmények nem fordulnak úgy, viszontlátásra, ennyi volt, igazából jobb, ha föladjuk. Hiszen miért is kellene megtörténnie annak, hogy Ágota újra feltűnik, a vékonyszálú haja csillog a délutáni fényben, vagy annak, hogy anyám keze a hátamra simul, a csigolyáim széthúzódnak, nem sírok már, nem is hüppögök, megnyugszom a sima bőre tejszagától, vagy éppen hogy végül mégis beleülök Zombor ölébe, amúgy ruhástól, hogy ne gondoljunk egyből és máris arra a különös közelségre, még ne azonnal, a combjára helyezem magam szemben vele, a lábam szétárva, a lábszáram lelóg, szinte lóbál, és a puha felsőajkát óvatosan az ajkaim közé veszem, várom, hogy belesóhajtson vigyázva, és utána az alsó ajkánál folytatom, aztán az állán és a mellkasán, egyik inggomb a másik után, vetkőztetem, mint egy babát, puha ajkakkal és puha nyelvvel nyalogatom át a bőrét teljesen, amíg oda nem adja magát annak a félbódulatnak, amibe azt képzelem, végül mind a ketten belezuhanunk.

De hát persze, a valóság hogyan lehetne addig forgatható, amíg Zombor sóhajt pont miattam, anyám sóhajt éppen velem, Ágota pedig... tők mindegy végül is.

Ez a vágyam Zombor iránt egyébként is nevetséges, hiszen nem is ismerem a testét, bár már megérintett néhányszor; a bőre különösen finom, az ujjá tétován közelít a könyökömhöz, ha éppen figyelmeztetne valamire, „figyelj, Zsuzsi”, mondja ilyenkor, és nem szorít, mint mások, nem karol, nem ragad meg, csak éppen érint és egy picit tart, ez pedig engem annyira megzavar minden alkalommal, talán nem a váratlansága és Zombor fanyar izzadságszaga miatt, hanem mert a testem nem érti, milyen férfi ez, akinek a keze – bármit is akar vagy nem akar – csak puhán tart, fénylenyomata lesz az ujjának, velem marad vagy fél órát a váratlan puhasága, hogy kóválygok a fénylenyomattal a testemen, és az a gondolatom támad, hogy bárcsak lenne még több, máshol is, a combomon meg az oldalamon, és nem koncentrálok eléggé a munkámra, nem koncentrálok a bevásárlólistára, sem az úgynevezett valóságra, csak a fénylenyomatra meg a furcsa érintésre, és gyakran utána még rosszabb lesz, mert váratlanul eszembe jut az anyám, Úristen, miért az anyám, az anyám gyönyörű fekete haja és kreol bőre harmincsok évvel ezelőttről, az anyám öntudatlan sugárzása, éppen megy el valahova nélkülem, látom, ahogy távolodik, a szépséges, vékony lábán tart egy másik utcába, el a miénktől, el az ablaktól, ahonnan nézem. És amikor megállok, egyszerűen megtorpanok ebben a vágyban és a hétköznapijaimban, és beletorpanok az anyám olajosan szép vállának az emlékébe, gyakran az az ötletem támad, hogy ha Zombor bejön holnap az irodába, és nem home office-ban lesz a gyerekei miatt, akkor talállok okot arra, hogy rácsapjam az ajtót, amikor kimegyek a folyosóra, jó lendületből.

De persze Zombor ilyenkor home office-ból küldi az üzeneteket, és az élet gúnyt űz a fantáziáimból. Állandóan azt bizonygatja, hogy abból nem valósulhat meg semmi. Nem teremtek. Higgyem el, hogy nem teremtek

VIGILIA

441

valóságot, mert például Zomborra az ajtó nem rávágható, az öle nem beleülhető, a gombja nem kigombolható, az elképzelt mondataimnak nincs helye az irodában meg a kettőnk közti térben. Orsi, amikor ezeket elmesélem neki, mindig mondja, hogy ehelyett, „ehelyett a köldöknézős filozofálgatás helyett” jobban tenném, ha szétnéznék magam körül, és ezt nyilván úgy érti, hogy észrevehetném, hogy ősz van, hullanak a levelek oda, a cipőm talpa alá, meg hogy a kasszás néni foga picit fekete, de éppen így bájos, már amennyire, szóval legyen ez jó neked, Zsuska, ez a hétköznapi szépség – ezt már magamnak mondom, bár igazából Orsi hangján hallom; a gyerekek a téren visonganak, picike emlékeztetők arra, hogy nekem nem lett, nem lett egyetlen ilyen kis visongó, kiszámíthatatlan, idegesítő szeretetlénységem sem, akit a tejszagommal megnyugtathatnék, istenem, de szép valóság, belehemperegnek a picik a színes levelekbe az óvónénivel együtt, kacagnak, és a kacagásuk elér a blúzomig, a blúzomig, amit le akarnék venni Zombor előtt a fénylenyomatok miatt, amiket a testemre kérnék, de nem fogom, ahogy gyereket ölelni, a sajátomat magamhoz húzni sem fogom, így a padon maradok, és csak bámulok, bár Orsi szerint tilos arra gondolnom, hogy mit nem fogok, az a legtilosabb. Követem a szememmel, ha már a gyereket nem bírom, mert túl hangos és el is sírom magam, akkor a fekete rigót, teszi a dolgát az avarban, fontoskodva néz körbe, majd megindul, ismét körbenéz, közel merészkedik, a padomhoz ugrál, sötét szemei komolyak és figyelmesek, nem gondolja, hogy más fekete rigókra volna szüksége, kicsikre vagy nagyokra, feltehetőleg legalábbis, biztosan a szelet hallja meg az autók zaját a parkon kívülről, mi más foglalkoztatná, mint a mostani pillanat meg a következő, nagyon igyekszem példát venni róla, számba veszem apró-cseprő ügyeimet, akárcsak ő, nekilátok az intézkedésnek.

Nejlonzacskót keresek a táskámban, vagy ikeás bevásárlót, hátha eltettem, turkálók a rúzsok, kézfertőtlenítők, tamponok és régi számlák között, előhúzok egy vállra akasztható szürkés tasakot, jó lesz, és aztán persze ülök tovább, újabban ez elég jellemző rám, hogy mégsem mozdulok, lecövekelek egy helyen, nem tudok továbbmenni, felállni sem hagynak már a gondolatok. Most mondjuk, az jut eszembe, hogy anyám engem igazából nem hagyott ott, nem hagyott magamra, amikor elindult a horgolt bevásárlószatrával, zöld pulcsiban, rövid szoknyában és lapos cipőben, nem úgy történt, ahogy az utcában suttozták, hogy a szeretőjéhez ment, szerintem nem volt neki szeretője, és apámnak sem, hiába próbálták elterjeszteni róluk, utólag is attól tartok, hogy egyetlen szerető sem volt a dologban, ráadásul én nem egyedül gubbasztva vártam rá, amíg a tejet meg a kiflit megvette a nagy boltban, hanem a Manyi nénivel gubbasztva, Manyi néni meg azt parancsolta, hogy feküdjek az ágyra, bent, a kis szobában, és ki mert volna ellentmondani egy felnőttnek, főleg a szomszéd Manyi néninek a barna virágos otthonkájában, majd rám terítette a vizes lepedőt, és reszkettem, reszketnem kellett abban a lázban, lázrózsákkal az arcomon, forrósággal a pórusaimban, és akkor a lepedő alatti reszketésben biztosan megéreztem, hogy anyám elhagyott most vagy már sokkal régebben, elhagyott egy sajátos módon, amit nem lehet bizonyítani egyáltalán és soha, valójában még ő sem tud róla, azt hiszi, hogy csak tejet vesz, de ez akkor is befejezett tény, nekem pedig ki kell bírnom a lepedő

alatt, és hallgatnom, mint a sír, hogyan is beszélhetnék erről egyébként is, főleg, hogy nekem sincsenek rá szavaim.

És mostanában úszás közben, úgy egy kilométer környékén, amikor már fáradok, éppen nincs senki az én sávomban, és megállás nélkül folytatom a hosszokat, gyors, hát, mell, gyors, hát, mell, a szemüvegem már teljesen homályos, szinte nem látok, a sávválasztó műanyag darabjai horzsolják a karomat, a fülem már nem fáj a belecsurgó víztől, na, ilyenkor, ebben a fáradásban elvesztem a gondolkodás képességét, egy erőszakolt jelenben vagyok, tele feszüléssel, és egyszer csak iszonyú dühöt érzek, szegény Manyi nénit például ki akarom vágni az ablakon, mert ő ne maradjon velem, senki ne maradjon, ha nem az anyám, nincs helye az ágyam mellett, ismerje fel, menjen haza, és hagyjon egyedül a lázban inkább, Orsit, mert prédikál, a fekete rigókat, mert énekelnek, és Zombort is, hogy ennyi telik tőle, egy fényfolt kéthetente, mindösszesen, ez igazán csak arra jó, hogy rosszabbul legyek, hogy rohadna meg az egész világ, hogy mindig annyit ad, ami még éppen megvonásnak tűnik, és ilyenkor nagyon kell hajtanom magam, hogy a másfél kilométer végére annyira elfáradjak, hogy ne tudjak mást érezni, csak azt, hogy végre vége van ennek is.

Néhány napja vettem észre, hogy az egyik úszóedző úgy néz ki, mint Ágota, főleg mielőtt felvenné az úszósapkáját. Tolonganak körülötte a gyerekek a kismedence mellett, ugrándoznak és sikítoznak. Ágota anyukámról azt mondta, hogy egy csoda, és Ágotának igaza volt, tudtam én már akkor is. Vagy talán nem, eleinte úgy hangzott el, hogy Zsuzsikám, anyukád egy fantasztikus, csodás lény. Az oviból kísért haza, felső tagozatos volt, és szemben lakott velünk, anyám korrepetálta az egyik tárgyból, ami nagyon nem ment neki, nyelvtan lehetett, azt hiszem, olyankor ájtott hozzánk, vaníliapudingot evett, amiből én is kaphattam persze, ketten tanultak a konyhában, utána Ágota felolvasott nekem néha egy egész mesekönyvet. Hajlottam arra, hogy anyám valószínűleg tényleg egy csoda, főleg, hogy megtanultuk az oviban és később az iskolában is, hogy az anyák csodák, de mondjuk, Ágota meg mindenképpen az. A szőkésbarna haja a háta közepéig ért, és olyan puha volt, hogy elalvás előtt sokszor arra gondoltam, belebújok Ágota hajába. Meg is fészülhettem, amikor ájtott, engedte, ő copfot csinált az én hajamból, nem állt egészen úgy, mint az övé, sajnos. Azt hiszem, nem volt neki igazi anyukája, csak mostoha. Négyest kapott év végén, egy nagy csokor pünkösdi rózsát hozott, nyáron meg elvitt fagyizni vagy háromszor. Citrom és puncs. Mostanában szoktam vele álmodni, mindig meglepődöm, ha felébredek. Belebújok Ágota ölébe álmomban, friss, tavaszszagú a teste, a hajamat simogatja, azt mondja, Zsuzsika... Zsuzsika, de szép vagy. Anyámat nem említi. Nem láttam Ágotát, mióta elköltöztek a szemben levő házból, nagyjából tízéves koromban, sokáig hiányzott, újabban félálomban megint hiányzik. Ezt az úszóedzőt szeretem nézni, amikor pihenek a medence falánál, a copfját kontyba tekeri, mielőtt ráhúzná az úszósapkát, pisze az orra és nagy a szeme, igazából még ő is gyerek. Kedvesen, de szigorúan mondja el a feladatokat, és úgy látom, előbb-utóbb minden ovis meg iskolás hallgat rá. Ha órát tart, leveszem az úszószemüveget is, hogy jobban megfigyelhessem, pedig tudom, hogy ez rossz ötlet, mert amikor újra felteszem majd, már könnyebben belefolyik a víz és még sokkal párásabb lesz.

Orsi mindig azt mondja, lehetnék könnyedebb, mert negyven után a nagy lehetőségek egy része már úgyis elment, nincs mit sírni, a többi meg majd jön, ha jönni akar, aztán kész. Ez szerintem szar szöveg, de Orsi tényleg könnyedebbnek tűnik. Végül is nincs senkije, apja, anyja, gyerekei, neki kizárólag barátai vannak, és soha nem láttam szomorkodni azért, mert egyedül kell hazamennie az albérletébe. Annyira egyenlőtlen a viszonyunk, hogy néha muffinokat sütök neki. Mindig leállít, amikor azt próbálom megfajítani, mi lehet velem a baj. Pedig valami van, az fix, a napnál is világosabb. A srác sem beszél velem, akivel önkéntesen ételt osztunk a hajléktalanoknak, pedig én szeretnék beszélni vele, Zombor is viszonylag ritkán, legfeljebb a kasszás fiú az uszodában, de ő még nálam is szerencsétlenebb. Ha vágy ébred bennem valakinek a társaságára, az általában eloldalog, otthagy. Biztosan érzem, hogy egyszerűen taszítom az embereket. Orsinak elmesélem, hogy gyakran elgondolkozom, nem lehet-e, hogy állandóan petrezselyem kerül a fogamba, és ez a baj, esetleg rossz a szagom, amit én már nem érzek, vagy a ruháim anyaga ellenszenves, bár pamut, de talán mások nejlonnak látják, amitől én viszolygok, és nem szeretem megérinteni. Így kell lennie, bár ennél még sokkal valószínűbb, hogy kiül az arcomra ez a vágy. Gyengédség... vagy mi az, amit szeretnék látni a szemekben, de például főleg a Zomboréban, és esélyes, hogy ezt mindenki azonnal észreveszi, mert ez az alaktalan, függeszkedő kívánság lehet taszítóbb a szagoknál és a petrezselymes fogaknál is, és ezért nincs esélyem a férfiak figyelmére, de én nem tudom, hogyan lehetne összeszedni magam és ezt az egészet úgy rendesen letagadni. Most mondjad meg, Orsi, hogyan? Pedig nyilván ez lenne a megoldás. Orsi erre úgy válaszol, jézusom, ez mekkora bullshit. Hülye egy elmélet, és még ha lenne benne igazság, akkor is talán jobban körül kellene néznem a befelé fordulás helyett, legyek már egy kicsit proaktívabb, az Isten szerelmére, mekkora már ez a világ! Zsuzsikám?! Szerinted a Zomborból áll? Meg az usziból?, ezzel jön. „Proaktív”, az ő szava. És nincs is igaza, mert... mert ez nem így megy! Egyébként meg csobbanjunk inkább egyet a Velencei-tóban ehelyett, folytatja Orsi. Ehelyett a rinya helyett. Nem sértődöm meg, csak az ötlet akaszt ki. Orsi, most? Most. Tizenhárom fok van! Oké, nem fürdünk, csak csobbanunk. Orsi, basszus, te tényleg megőrültél, nagyon hiányzik most egy petefészek-gyulladás!

Egyik nap Zombor azt mondja, eljön velem az uszodába, nem egészen értem, miért. Arra gondolok, talán fáj a dereka. Már másfél kilométert megtett, én csak egy egész kettőnél járok. Vár a medence szélén, aztán háton lebeg egy kicsit, lazán mozgatja a karját-lábát, gondolom, hogy ne mondják, akadályozza a többieket. Gyorsítok, hogy ne kelljen rám várni, de nem értem, miért nem megy haza, nem sértődnék meg. Nem nagyon legalábbis, nem kötelező együtt haját szárítani. A másfél kilométer után azzal jön, hogy üljünk be a szaunába, örülök, csak el kell rohannom pisilni, iszonyatosan szorít, közben megfagyok a vizes fürdőruhában. Szépen úszol, jegyzi meg később, nem értem, miért dicsér, hiszen ő sokkal gyorsabb nálam. Félek, hogy gúnyolódik, bár nem látszik az arcán. A szaunában a többieket hallgatjuk, a politikusokat szidják, Zombor válla közel van az enyémhez, olyan természetesen ül mellettem, mintha testvérek lennénk. Vagy nem is. Mintha sosem lettünk volna távol. Felmerül ben-

nem, hogy vizesen és izzadtan is vannak-e fényfoltok, illetve úgy, hogy nem a tenyér vagy az ujj érint. Egy váll adhat-e fényt egy másik vállnak? De nem merek nekidőlni, ez nem egy randi, és ha az lenne, akkor is túl kockázatos volna. Azért elképzelem, hogy az egész szaunában csak ketten vagyunk, a középső lépcsőn szerelmeskedünk, Zombor fölé hajolok, és egymásra kenjük az izzadságunkat, még éppen ki lehet bírni a meleget, összegabalyodik a mellkasunk és a lábunk, lehet, hogy fényrobbanás lesz a dologból, de aztán erőt veszek magamon, és suttogva megkérdezem, hogy most hol vannak a gyerekeid egyébként? ki vigyáz rájuk? Az anyjuk. Az anyjuknál vannak, válaszolja ő, és az ujjával megérinti a vállamat, én értetlenül nézek, mint aki egyáltalán nem számított erre az érintésre, ahogy egyébként tényleg nem is számítottam, ő pedig megvárja, hogy megkérdezzem, mikorra kell hazaérnie. Hát, éppen semmikorra, de másfél óra múlva találkozik egy barátjával, onnan nem akar elkésni, és én egyből kapcsolok, hogy ez a barát valójában bizonyára barátnő, akivel Zombor jár a szétköltözése óta, csak nem így akarta mondani, én pedig az a minimum, hogy ne akadályozzam abban, hogy odaérjen a nőhöz, akinek feltöltheti a testét, és megjegyzem, hogy ha siet, felőlem indulhatunk, de ő azt javasolja, zuhanyozzunk, és jöjjünk még egy körre, ide megy a közelbe utána egyébként is. Forró szauna utáni jéghideg zuhanynál mindig sikítanom kell, tudom, hogy általában olyan a hangom, mintha éppen elélveznék, így minden erőmmel visszafojtom. Így is attól félek, hogy Zombor a szomszéd fürkében úgy tekint, mintha ki akarnék kezdeni vele. Nem tudom, miért nem bírok rendesen csendben maradni. A második körnél egymás vállának dőlünk, én sokáig nem szólok, nem mondom, hogy már nem tudom elviselni ezt a forróságot, és amikor elválunk az uszoda előtt, arra gondolok, hogy Zombor testének lenyomata ott van a testemen, a vállam hordozza a vállá fényét, és ezen az sem változtat már, ha most kezdi el dugni a csaját, és egész éjszaka abba sem hagyja.

Kimegyek a rakpartra, a vizet figyelem, régen besötétedett, nézem a fényeket a folyón. A parlament túl sokat ad, a Hold túl keveset, a Lánchíd éppen jó. Szerencsés folyó. Otthon észreveszem, hogy a tusfürdő nem tünteti el a fényt a vállamról, és könnyen alszom el. Álomban anyám és apám között fekszem meztelenül, gyerek vagyok, egyszerre lélegzünk, minden tökéletes, míg hirtelen a konyhában nem találom magam már felnőttként. A szekrények mellett elkezdem falhoz verni először a pudingos tányérokat, utána a tálakat, majd a tányérokat és bögréket egyenként, nem kímélem a gyerekkori pingvinest sem, üvöltök, hogy nem, a kurva életbe, nem, a tüske hajú férfi arcát látom, felveszi a zakóját, és kimegy az ajtón, addigra a fejét már elfordította, végül Zombor hátára fekszem félálomban, ő magára köt egy nagyobb hordozóban, barna és kék színű, a hátán csüngök, mint a babák szoktak, bár felnőtt vagyok, így visz ágról-ágra, utcáról utcára, a szőréhez simul a mellbimbóm, ezt nagyon szeretem.

Másnap úgy döntök, „proaktív” leszek. Keresek minimum egy női kört, ahol lehet legalább beszélgetni. Szükségem is lenne rá, mivel Orsi egy hónapra Krakkóba költözött valami ösztöndíjjal, az online nekem szart sem ér, úgy nem lehet a dolgokat rendesen elmesélni, ráadásul a lányt, aki Ágotára hasonlít, nem látom az uszodában. Egy kék nadrágos, izmos fiú tanítja a gyerekeket, nem tetszik. Zombor újabban néha eljön velem,

mesélek neki a második Ágotáról, nem emlékszik rá, de néha keresi a szemével a kedvemért. A jobb válla a bal vállamhoz ér a szaunában, ez már rendszeres. Ilyenkor nagyon félek, mert tudom, mennyire hiányozni fog a bőrömnek, ha már nem lesz. Egyszer túlszűföldök a helység, alig férünk el, erre Zombor széttárja a lábát, maga elé ültet, átöleli a talpra húzott lábamat. Belül reszketek, mint Manyi néni jéghideg takarója alatt, nem számít, hány fok van. Csúszós a mellkasa, kis híján a vállgödrömbe helyezi a fejét. Utána megint megy a „barátjával” találkozni, én meg Ágotán melázom egész este. Vajon hova tűnhetett? Sorozatot nézek, magam mellé képzelem Zombor vállát és megint azt, hogy rávágom az ajtót.

Hétvégén meglátogatom a szüleimet, már beköltöztek a városba, szerencsére van egy kis kertjük, azt hiszem, anélkül nem bírnák. Háromfogásos, bonyolult ebédet tálal anyám, egész héten nem ettem ilyet, de talán a hónapban sem, örül, hogy falom a főztjét, bár mindig aggódik, hogy nem elég jó. A szarvasgombás zellerkrém leves és a boeuf bourbignon nem tudom, hogy lehet nem elég jó, de nem győzködöm túl sokáig, teljesen értelmetlen. Megfakult már a bőre persze, de a haját ugyanolyanra festeti, mint amilyen régen volt, végtére is szép. Bárcsak így néznék ki ötven meg hatvan évesen, mondták róla többen, főleg a barátnői, hát nem tudom... ja... bárcsak. A gránitmosogató fényesre súrolva, a letisztult, csillogó konyhaszekrényen nincsenek vízcseppek. Szeret velem kettesben maradni ebéd után, amikor apám bekapcsolja a sportcsatornát, de már megállja, hogy ne érdeklődjön arról, mi van a férfakkal. Gondolom, szeretne nekem valakit, de hallgat. Szerencsére nem kérdezi már a túskehajút sem. Bármiről is beszélünk, egy idő után mindig úgy érzem, el akarok menni, de nem lehet. Újabb és újabb kérdésekkel tart szóval, megdöbbenő, a teljesen semmilyen életem kapcsán is mennyit lehet fecsegni. Néha ismerős párokat emleget, akik gyereket fogadtak örökbe. Mások kutyákat. Csak úgy szóba kerülnek, hiába nem érzem a hasonlóságot önmagam és más párok között. Azért persze szuper, hogy papírsárkányt eregetnek az örökbefogadott lényekkel. „Anyu, te szeretted a nagymamát? Az anyádat?”, ezt kérdezem végül, talán csak mert már bírok több történetet meghallgatni. Anyám feláll az asztaltól, határozott mozdulattal letörli a konyhapultot, holott már mindent elpakolt és minden felületet megtisztított, látom, hogy felháborítottam. „Hogy érted ezt egyáltalán? Hát persze, hogy szerettem. Imádtam!”, mondja határozottan és vádlón, olyan vádlón, amire még akkor régen, a vékony lábával és olajvállával, a sűrű, sötét, természetes hajával nem volt képes, és újabb adag kávé töltsz nekem, bár a mozdulat nem olyan, mintha adni akarna bármit is. „Ne haragudj”, mondom halkan. Megvonja a vállát, és tudom, hogy haragszik. Csomagol az összes fogásból, amikor elbúcsúzom, apám kikísér a kertbe, megsimítja a vállamat.

Tél van, bár nem annyira hideg. Zombor néha mókusfejet küld chaten, ezt talán kedvességnek szánja, nem egészen értem, és egyik nap munka után sétálni hív. Az utcákat járjuk a tizenkettedik kerületben, emelkednek, de nem vészesen, felújított házak piros cseréppel és úszómedencével, szívesen laknék itt, de soha nem fogok, vagy felújítatlan, borostyánnal befutott bérházak, amelyekhez hasonlóknak jártam gyerekkoromban, ismerem a szagukat, de nem tudom felidézni, mi történt bennük. Zombor

keveset beszél, azt is főleg a munkáról, én néha a télről vagy a madarakról. Hóvirágot látunk az egyik kertben, odasüss, Zombor, ez a legjobb jel, tudod!, kiáltom. Velem nevet, nézzük a virágokat. Cirmos macska néz ki a bokorból, zöldes szemei ijedtek, nem mozdulunk. Felénk indul, aztán megáll a kerítésnél. Egyszerre hajolunk le hozzá, de a macska egy érkező autó hangjára elszalad. Az utca végén Zombor megölel. Kigombolja a nagykabátom, az övé nyitva, a pulóveremet húzza a sajátjához, nem hatol át a fény az anyagon, de a testmeleg azért igen.

Két nap múlva az első kör szauna után azt mondja, nincs ideje többre, „várnak otthon. Sajnálom.” „Aha. A gyerekek?” „Hát, a család. Együtt vagyunk.” „Hu, az jó”, válaszolom szárazon. Elköszönök, és beülök még egyszer a melegbe, dörzsölöm a lábam meg a karom, az elhalt bőr összegyűlik a körömöm alatt, és amikor kilépek a zuhanyzóból, meglátom Ágotát a kismedence mellett három óvodással. Vagyis a lányt, aki majdnem Ágota. Valamilyen madarat imitál, csirke lehet? vagy sirály. Behajlított karjával csapdos, a gyerekek is csapdosnak, meg kacagnak. Megsimogatja a kicsik fejét a rikító úszósapkáikban, belép a vízbe, és beparancsolja őket is éppen úgy, ahogy én szeretnék beparancsolva lenni. Igazából nem hallom, mit mond, de úgy képzelem, azt, hogy „indulás, be a vízbe! Aki először bejön, az kapja a legnagyobb puszit.”

Az irodában Zombor halkán és kedvesen szól hozzám. Nagyon tetszett neki, amit a legutóbbi reportban írtam, mindig is szerettem, hogy alaposan elemzem az adatokat és előremutatóak a javaslataim. Aztán bezárul a team-meeting, kedvesen mosolygok, és távoztomban rábaszom az ajtót. Így fogalmazok magamban, „rábaszom”, és elszégyellem magam. Kicsinyes az, amit csinálok. Kicsinyes és szánalmas.

Orsi végre hazajön Krakkból, már a krókuszok is kibújnak, bepasi-zott odaát, örültebb, mint szokott, megint menni akar a Velencei-tóhoz, kikészülök tőle, most érkezett, nem várhatna egy kicsit? Persze globális meleg lesz, tavaszi hóhullám, tizenennyolc fok februárban, nem bír magával. Almásat sütöttem neki, meséltem Zomborról, de Orsi Bogdanról beszél állandóan, hogy a haja, a farka, a humora, a lába szaga. Gyűlölni tudom Orsit, amiért ennyire eltölt élettél majdnem mindig, ha megjelenik, egyébként meg Bogdan farka ki a faszomat érdekli? Főleg, hogy nekem meg csak az álmaim vannak, legfeljebb azokról tudok beszámolni – Zombor puszit ad a nyakamra a szaunában; egymáson úszunk a klóros vízben, és mindenki felháborodik, vagy senki sem veszi észre; belelököm a jeges Dunába, majd kimentem, de így sem szeret meg és én is gyűlölöm; anyukám haja kihullik, és nem tudom elmondani neki, hogy végső soron ő az anyukám, bár hogy ez jelent-e valamit, az elég kétséges; fénypont lesz a tarkómon, mindenki látja, és csak engem irigyel; gyereken születik, de nem tudom, ki az apja, mert senkivel sem feküdtem le, borzasztó a bizonytalanság, de hátha kisfiú lesz és göndör hajú, vajon fel tudom nevelni? Ennyim van, az elmém játéka minden, amit fel tudok mutatni, közben úgy érzem, olyan életszerű lenne, ha egy szimpla farokért tudnék rajongani, de láthatólag nekem még az sem megy.

Orsi legyint. Usziba nem megyünk, szó sincs róla, közli velem, a mai a kihívás napja. Három hete a Velencei-tó még be volt fagyva, felejtsd el, mondom neki. Oké, van másik ötletem, ugorj be a kocsiba. A Dunaka-

nyarba visz, nem figyelem, melyik faluba. Vagy város ez? Ismerhetném. Besötétedik, ez már régen nem is tizenhét fok, eddig sem voltam lelkes, most egyenesen megbánom, hogy igent mondtam.

Beugrunk, egyet merülünk, és kirohanunk, oké?, mondja Orsi, és húzza le magáról a ruhát az autóban, az összeset. Én a bugyit biztosan nem veszem le, ezt egyből eldöntöm, de a melltartót sem. Orsi sikítva rohan a vízbe, rohadék hideg van. Itt sokáig állva nem maradhatok, jobb túlesni rajta vagy megszégyenülten visszaülni. Gyere már, gyere, visítja Orsi a vízből, jobb, mint gondolnád, de persze kapkodja a levegőt, azért üvöltözik, mert már alig bírja. Annyira fádom, hogy elindulok, leszarom, a melltartót mégis leveszem, a homokba dobom, ha ez a szivacs megtelik vízzel, tényleg csak lehúzz majd, aztán én is visítok, nem szabad gondolkodni, mert akkor bokánál megállnék, hogy lehet ekkora idióta a barátnőm, ezt nem hiszem el.

A víz alatt erősebben dobog a szívem, a hasamban és a nyakamon is érzem; azt hiszem, meghalok. Prüszkölök, visszabukom, néhány másodperc múlva beljebb úszom egy kicsit, rájövök, hogy a halál, az rendben van. Orsi már a parton törölközik, nekem eszembe jut a tüskehajú bőre, a bőrünk, ami közös volt, amikor szeretkeztünk. Beleengedem magam a sodrásba, akkor ijedek csak meg, amikor Orsi sikítását hallom messziről, akkor sem nagyon. Szinte a folyó közepéig sodródok, elégedett vagyok a reszketéssel, lehet, hogy minden hideg, de legalább csendes. Ágota megnyugtat, sss, sss, Zsuzsi, szép vagy, szép a copfod is, kicsikém. Vaníliapuding, pünkösdi rózsa, nyár.

Amikor a parton remegek és köhögök, nem tudom felidézni, hogy jutottam ki. Orsi sikítva megölel, te idióta, te hülye idióta, zokogja, idegenek takarót terítenek rám Talán hányok, bár ez nem biztos, Orsi szorongat, a fejem néha a mellénél van, nem igazán tetszik a pozíció. Nem akarok beszélni, de mintha azt mondogatnám, köszönöm, köszönöm, köszönöm, holott semmit sem köszönök itt senkinek egyáltalán. Egy fényfolt lehetett, arra jutok, megéreztem a fényt a vállamon a jéghideg vízben, és mégiscsak elindultam, úgy rémlik, szinte szabályos tempókkal kifelé.

Nem megyek kórházba, valahogy megúszom a tüdőgyulladást, vagy lábon kihordom legalábbis; annyira köhögök három hétig, hogy nem kell bemenni az irodába, a többiek a teamsen sem bírnak hallgatni. A petefészkem is fáj egy ideig. Az egésznek persze semmi értelme, mit számít egy kis úszás a Dunában, de mintha eltűnt volna a petrezselyem a fogam közül. Pedig most is ugyanarra vágyom, csak mintha nem zavarná az embereket. Ha lenne pszichológusom, vagy tényleg beléptem volna egy női körbe, elmondanám, hogy szeretek egyedül szaunázni, és már nem ragaszkodom senkinek a társaságához. Ma is voltam. Láttam az új Ágotát megint, a haja repült a kora tavaszi fényben. Közben anyám hívott, csak utólag vettem észre: süített nekem mandulás-csokis tortát, a kedvencemet, és gondolom, csak két órát kell majd a semmiről beszélünk evés közben, a semmiről, ami végül is összeköt minket. Zombor ismét küldött egy mókusfejet a chaten, talán megint összeveszett a feleségével. Lassan elhagyom a lakást hosszabb időre, és majd ha leülök a parkban, azt hiszem, azon gondolkodom egy kicsit, hogy ez lenne-e a teljesség.

AZ UTOLSÓ ÚT

Beney Zsuzsa

Mandelstam emlékének

I

A HAJÓ

A hajó orra egy-egy pillanatra
felszállt az ég fölé, toszkán egekbe,
de tatja, jégikrás habba meredve
örök-egy barázdát vont az iszapba

mert a Styx itt nem kristályos patakba
gyűjtötte az élet vizét – s ki dideregve
szédült a korlátnál, már nem kereste
azt, ki hírt vinne, hogyha megmaradna

mert nem volt már világ, mely megma-
radna
az üszkös pernye-esőben haladva
a kihűlt értelem holdja alatt

csak a szörnyű látomás csillogása
a véres seb szélein átcikázva
hol a tenger örökre meghasadt.

II

A LÁTOMÁS

A zöldtestű halak megfejthetetlen
siklásai között, árnyéktalan
fényben, a medertelen, parttalan,
mélyre süppedt mocsárba rejtezten

a szinte már-már értelmes jelekben
egy-egy páfránylevélen vagy haraszt,

zuzmó bolyhai közt még megmaradt
szétfoszlott emléke a szeretetnek.

A halál béke és megtisztulás
volt egykor. A ránk váró pusztulás
más lesz: a megperzselt föld sarkai

már zsugorodnak, megállíthatatlan
vetik ki a csontokat ráncai.
Minden második szó kimondhatatlan.

III

SZERELEM

Mint csigák, bogarak, hínár vagy lárva,
a föld minden csodája, söpredéke
mely rálapult a kövek felszínére
úgy, hogy kő lett – de mégse kőbe zárva

mégis külön – vagy mint a keresztfára
ráégett test: vérerek a faérre,
kiszáradt törzsre a csontváz fehérre
préselődött – évmilliók nyomása

alatt a szén, amiben egy anyaggá
izzik össze, mi fönt lánggá, salakká
válhatott volna szét – úgy égetett

minket egymásra a föld szörnyű prése,
úgy vájta testembe a testedet
az emberiség roppant szenvedése.

A FELÁLDOZOTT MÁSODIK SZÓ

BENEY ZSUZSA A LÁTOMÁS CÍMŰ VERSÉRŐL

Sulyok Valentina

A PPKE BTK

doktorandusza.

Legutóbbi írását

2023. 8. számunkban

közöltük.

VIGILIA

449

A reménytelenség óráiban hajlamosak vagyunk rémképeket vetíteni magunk elé. Ebben az állapotban még a legmélyebben hívó ember is úgy érezheti, hogy mindenétől megfosztották, és soha többé nem fog olyan dolgokat átélni, mint például az öröm, vagy a felszabadulás. Ilyenkor rendkívül nehéz elválasztani egymástól a képzeletet és a valóságot, hiszen az, amit vizionálunk, sokszor éppoly valószerű, mint a hétköznapi cselekvéseink többsége. Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy a

remény hiánya minden esetben tévútra vezetne bennünket, sőt: létezik olyan igazságtalan helyzet, amelyre a reménytelenség lehet az egyetlen adekvát válasz, vagy éppen az egyedüli lehetőség a megnyugvásra.

Beney Zsuzsa neve a mai olvasó számára elsősorban talán a '70-es években megjelent, részben József Attiláról szóló írása miatt (*Csillaghálóban*)¹ lehet ismerős: a rendkívüli érzékenységről, valamint szerteágazó szakmai tudásról árulkodó verselemzéseinek köszönhetően az irodalmi köztudat jóval befogadóbbá vált az addig – sok esetben – mentális betegsége, vagy egykori politikai állásfoglalása alapján megítélt költő iránt. Hasonló „jóvátételt” végzett, mint Pilinszky János a Dosztojevszkij-értelmezéseivel, amelyek révén a magyarországi olvasóközönség közelebb érezhette magához például a *Karamazov testvérek* szövevényes világát.

Annak ellenére, hogy Beney az '50-es években már halványan feltűnt az irodalmi köztudatban – olyan egyéniségek mellett, mint Weöres Sándor vagy Fülep Lajos –, mégis csak évtizedekkel később „debütált” egy lírai kötettel. Éppen ezért életkor szempontjából Beney a „későn jelentkező” költők közé sorolható, mivel negyvenkét éves volt első verseskötete, a *Tűzföld* (1972) megjelenésekor. A költő már ezen kötetében hangsúlyos szerepet kap a nehezen kimondható, vagy egyenesen a kimondhatatlan lét-tartalmak szavakba öntése („kong torkomban a semmi”; *Halál*), csakúgy, mint a nála nagyjából tíz évvel korábban indult Székely Magdánál, vagy a fentebb is említett Pilinszkyénél.

Beney Zsuzsa a *Tűzfölddel* (a kimondhatóság határainak feszegetése mellett) méltóképpen megalapozta – Veress Miklós szavait idézve² – a földi lét szorongatásából a „transzcendens világokba” való vágyódás líráját. A kötet utolsó versében (*Nem vízözön lesz*) például egy olyan lírai én szólal meg, aki mondhatni türelmetlenül várja földi világunk pusztulását: „Hadd lássuk a felhők / alatt a zöld esőt... utolsó éjszakánkat”.

Ez a sor – mintha csak egy dermesztő, világvégi híd volna – vezet át bennünket *A második szó* (1981), vagyis Beney Zsuzsa második kötetének dimenziójába, ahol az „utolsó éjszaka”, a végítélet totalitását a költő egy halálraítélt szerző utolsó útja során látott és megélt vízióiba préseli: *Az utolsó út* című ciklusba.

Az Oszip Emiljevics Mandelstam (1891–1938) emlékére íródott *A hajó, A látomás* és a *Szezelem* pillérjeiből álló vershármass első olvasásra foggal-körömmel ellenáll bármiféle értelmezésnek. Csupán a Ferencz Győző által is megfogalmazott³ „ótestamentumi zengésű” képek (például „meghasadt tenger”, „zöldtestű halak”) jelenthetnek némi fogódzót a verssorok megértésében, ám ezeket csak akkor tudjuk igazán szellemi kapaszkodóként szolgálatunkba állítani, ha némely részlettel megismerkedünk Mandelstam életéből.

Az orosz költő nevéhez kötődött – többek között – az akmeista irányzat (*akmé*, gör. = valaminek a csúcsa, illetve az emberi élet tetőpontja) manifesztuma, *Az akmeizmus hajnala* (1912), amelyben a költészet „legfőbb

1 Beney Zsuzsa: *Csillaghálóban*. József Attila hatása Pilinszky János költészetére. In: *Út*. Iktartalmak. Szépirodalmi, Budapest, 1973, 5–48.

2 Vö. Veress Miklós: Beney Zsuzsa: *Tűzföld*. *Tiszatáj* 26 (1972/6), 92.

3 Ferencz Győző: Belülről vezérelve. Beney Zsuzsa hetvenöt éves (2005). In: *Út*. In: *Az alany mint tárgy. Kritikák és megemlékezések, 1992–2013*. Digitális Irodalmi Akadémia, http://resolver.pim.hu/dia/Ferencz_Gyozo-Az_alany_mint_targy-00840, utolsó letöltés: 2025.02.13.

valóságának” a szót jelöli meg, a költőt pedig a szavak révén katedrálisokat emelő építőmunkásnak tekinti. Noha az imént említett kiáltványban fellelhetők úgyszólván elrugaskodott elképzelések, mégsem ez a rövid terjedelmű írás volt az, amellyel Mandelstam kihívta maga ellen a sorsot, ami az akkori Szovjetunióban a Sztálin nevet viselte.

1934-ben egy Sztálinról írt epigrammája miatt letartóztatták, száműzték, és arra kötelezték, hogy költeményeiben dicsőítse azt a fennálló hatalmat, amellyel mind ideológiai, mind pedig emberi szempontból képtelen volt azonosulni. Mandelstam sajnos hiába tett eleget kötelezettségeinek: néhány évvel később ismét rendszerellenes nézetekkel vádolták, majd munkatáborba küldték, ahol hamarosan meg is halt.

Az orosz költő életműve azonban mind a hazai irodalomtörténet, mind pedig az irodalomkritika fókuszán kívül esik, csupán elvétve találkozhatunk annak említésével a magyar nyelvű irodalomtudományos művekben, ahogy arra Horváth Kornélia is felhívja a figyelmet az egyik, Mandelstamról írt tanulmányában: „irodalmi köztudatunk jószerivel nem ismeri a szerző nevét sem, miközben meglehetősen jól tájékozódik az időszak francia, német, de még angol vagy olasz nyelvű költői műveit és szerzőit illetően is”.⁴

Az egykori orosz szerző sorsába belelátva, már nem is tűnik olyan megfejthetetlennek a Beney-féle ciklus: a cím, vagyis *Az utolsó út* tekinthető az igazságtalanul elhurcolt, valamint – a magyarországi recepció szűkszavúságából kiindulva – a feledésbe merülő Mandelstam végső pillanatait elmesélő, fiktív beszámolónak. A szó szoros értelmében vett megértés azonban nem minden esetben tesz jót egy versnek. Sőt, Beney Zsuzsa lírájának kifejezetten árt, hogyha „világi” kapaszkodókon próbálunk hozzá közelíteni. Mindez nem jelenti azt, hogy Mandelstamot teljes egészében ki kellene vonnunk az értelmezésből, hiszen valamilyen okból Beney az ő emlékének ajánlotta ezt a versét. Hogy miért, paradox módon, csak akkor fog megjelenni előttünk, ha – Pilinszkyre utalva – nem a „direkt ágat látjuk el túlzott vérell”, hanem a „mellékágakra” figyelünk.⁵

Az egyik ilyen szembetűnő mellékág tulajdonképpen a verzhármas első tagja, *A hajó*, amely mondhatni, mitológiai és ószövegségi utalásokat szállít az olvasó számára, továbbá címével érzékelteti azt az imbolygó mozgást, amelyet a felütés, illetve a későbbi sorok ambivalenciája táplál. A megfogalmazás ugyanis kezdetben egy utazás ígéretét sejteti: a „toszkan egekbe” törő hajó orra felszáll „az ég fölé”, akadályok nélkül egyre magasabbra, míg a „tatja” egészen másfajta „habokba mered”. A hajó irányt vált. A mediterrán ég helyett a Styx, vagyis az alvilág „jégikrás” folyója tárul a szemünk elé.

Nem csoda, hogy a versben felbukkanó emberi alak „dideregve” és „szédülve” kapaszkodik a korlátba: érzi, ez az ő utolsó útja, ő maga pedig Beney Zsuzsa Mandelstamja, aki a rá váró halált némi félelemmel ugyan, de kétségbeesés nélkül fogadja: „már nem kereste / azt, ki hírt vinne, hogyha megmaradna // mert nem volt már világ...” A versbéli Mandelstam úton van, még hozzá a halálraítéltek útján, ami azt jelenti, hogy az élők közé már nem tartozik (ezért nem üzen semmit, ezért nincs már számára világ), a halál

4 Horváth Kornélia: A „szó mint olyan” Oszip Mandelstam költészetfelfogásában. *Eruditio* 9 (2014/4), 13–14.

5 Vö. Egyenes labirintus. Pilinszky-portré a televízióban (Maár Gyula, 1978). In Pilinszky János: *Beszélgetések*. (Szerk. Hafner Zoltán.) Magvető, Budapest, 2015, 259.

azonban még nem nyelte el. A megsemmisülés előtt még, ott, „hol a tenger örökre meghasadt”, feldereng egy „szörnyű látomás csillogása”.

Hogyha a vershármas első pillérét, egész pontosan *A hajót* a halálba vezető út allegóriájának tekintjük, akkor a második mű az alvilágba való megérkezés leírásaként válik igazán értelmezhetővé. A *látomás* című vers egy rendkívül sötét és szokatlan térbe kalauzol bennünket: „A zöldtestű halak megfejthetetlen / siklásai között, árnyéktalan / fénybe” ereszt le minket Beney, a holtak világába. Teszi mindezt ugyanazzal a költői könyörülettel, mint Rainer Maria Rilke Szabó Lőrinc tolmácsolásában a híres *Orpheus*, *Eurydike*, *Hermes* című alkotásában, ahol a holtak birodalmába belépve „egy esős táj égboltozatát” idéző tó tárul a szemünk elé, egyfajta „otthonos” jelleget kölcsönözve ezzel az alvilágnak.

Beney könyörülete nem annyira az alvilág otthonos ábrázolásmódjában mutatkozik meg, mint inkább a szóképzlet váratlanságában. A fosztóképzők úgy gyűlnek halomba, mintha csak egymásra hajigált koponyák lennének: „Medertelen, parttalan, / mélyre süppedt mocsárba rejtetten” jelenik meg a holtak birodalma, ahol szó szerint egy lélek sincs. Társaságra itt nem lelhet Beney Mandelstamja, legfeljebb néhány „páfránylevél”, vagy „haraszt” veszi őt körül.

A világból való száműzetés, a kozmikus magány, a teljes reménytelenség állapota ez. Egyedül lenni egy ember nélküli világban, ahol alig lehet találni „már-már értelmes jeleket”. Beney Zsuzsa ebben a versében nemcsak a kimondhatóság határait „ostromolja”, hanem egy ember utáni világot képzel el velünk, ahol a szabad szemmel alig látható részletekben, egy „zuzmó bolyhai közt még megmaradt / szétfoslott emléke a szeretetnek”.

Meglehetősen lesújtó mondat ez, mivel nem magára a szeretetre bukkanthunk ezekben az apró, elrejtett részletekben, hanem annak pusztán az emlékére. Ez a nagy horderejű kijelentés formai és tartalmi szempontból is kettétöri a mű „siklását”: egyrészt a petrarcai szonettformában íródott vers az oktettből ezen a ponton vált át tercínákra, másrészt az a fajta beavatás, amelyet az első verssorokban rejlő titkos, zezugokkal teli részletek által kaphattunk, itt megszűnik.

Ha egy vers szerkezetében megszakad a folytonosság, azt általában erőteljes hangnemváltás szokta követni. Nem történik másképp Beney versében sem: *A látomás* utolsó két versszaka idő és tér tekintetében egyaránt elszakad a mű elejétől, és egy apokaliptikus vízióvá tornyosul.

„Visszafénylik a sápatag ég, és / a világ köde ontja a bút” – hangzik Mandelstam egyik verse Baka István fordításában. Hogyha a Beney által írt versciklus nyelvezetét, valamint képi világát jobban megvizsgáljuk, szembetűnővé válhat számunkra, hogy a mitológiai utalások (például „Styx”) és a felvillanó természeti képek („üszkös pernye-eső”) nem a neoklasszicista stílus letisztultságával jelennek meg, hanem az avantgárdra jellemző, szokatlan képzettársításokkal karöltve (például „a véres seb szélein átcikázva”), hasonlóan az orosz költő fentebb idézett, *A borús ég leplei lengék* című verséhez. Ha felfedezzük, és elfogadjuk ezt a hasonlóságot, akkor elmondható, hogy a Beney-ciklus a neoklasszicista és az avantgárd jegyek ötvözésével tulajdonképpen a Mandelstamról szóló megemlékezést az orosz szerző költői stílusára is kiterjeszti, az ötvözött stílusjegyeket pedig képeivel tovább építi.

Ahhoz, hogy a vers zárósorainak expresszív képeit adekvát módon tudjuk befogadni, feltétlenül szükséges kissé elidőzni a mű címét adó fogalom – Beney híres esszékötetére utalva – „elérhetetlen jelentésein”. A látomás (lat. *visio*) eredetileg természetfeletti látást jelentett, amely erősen összekapcsolódott egy belső, úgynevezett látnoki állapot megélésével. Az Ószövetségben az erre a belső látásra kiválasztott személyek, a próféták látomásain keresztül mutatkozott meg Isten szándéka (Ám 3,7). Ami persze a vers szempontjából leginkább releváns jelentésárnyalat számunkra, azok a végidőre vonatkozó látomások. Jóel könyve például már említi azokat az „igaz hívőket”, akikre Isten lelke kiárad, és ezért látomásokban részesülnek (Jóel 3,1).

Amennyiben elfogadjuk az utóbb említett jelentésváltozatot, akkor a Beney-mű második felében váratlanul megszólaló – ezáltal nem pusztán a formát, hanem az emberi hallgatást is megtörő – lírai én megnyilatkozásait tekinthetjük egy, a végítéletbe beavatott, „igaz hívő” víziójának is. Egy vészjósló, jövőbe tekintő látomás persze könnyen tűnhet üres riadalomkeltésnek, ha nincs tisztázva az ok, amely a ránk váró szörnyűséget igazolja.

A Beney-műben – noha nem tisztán és világosan – megkapjuk ezt az okot: „A halál béke és megtisztulás / volt egykor”, ami kifejezi, hogy a versbeszélő jelene értékvesztett, ahhoz a múlthoz képest, amelyhez méri magát, éppolyan kifosztott, mint az első sorokban ábrázolt alvilág.

A lírai én azonban nem kezd el perlekedni, nem vádol senkit a jelen hiányosságaiért, nem adja át magát egy aranykor nosztalgiájának. Egész egyszerűen csupán elének vetíti látomásait: „a megperzselt föld sarkai / már zsugorodnak, megállíthatatlan / vetik ki a csontokat ráncai”. A verszárlat mind a megfogalmazásban, mind pedig a versbeszélő pozícióját tekintve kísérteties hasonlóságot mutat Székely Magda *Kőtábla* (1962) című művének záróakkordjával: „És minden éjjel csontmezők fölött / virrasztok... Nincs szigorúbb / a megvalósult víziónál, / mert rámmered és kényszerít, / s ki erre egymagam maradtam, / szólnom kell”.

A látomás végítéletet előrevetítő magárahagyottságát a ciklus utolsó verse, a *Szerelem*, a minden egyes embert érintő, ezáltal egyfajta egység lehetőségét felvető szenvedésben oldja fel: „úgy égetett / minket egymásra a föld szörnyű prése, / úgy vájta testembe a testedet / az emberiség roppant szenvedése”.

Beney Zsuzsa Mandelstam emlékére írt ciklusa, azon belül pedig leginkább A látomás című verse hullámszó tengerre bocsát bennünket: a „toszkán egek” magasából lezuhanva, majd a fedélzetről letekintve, először a jelen „jégikrás hajkait” pillantjuk meg, ahol a szeretetnek már csak az emlékét idézhetjük fel. Ekkor jövünk rá, hogy a halál, amitől félünk, az alvilág lehetséges borzalma eltölpül ahhoz a világhoz képest, amelyben élünk. A halál már ezért nem lehet szabadulás a versbeszélő szerint, ezzel a tudattal nem lehet békében átkelni. Amit tenni lehet a reménytelenség tökéletes órájában, az éppolyan személytelen, mint amennyire személyes: közvetíteni az Isten által láttatott jövőt, és eltűnni a próféta szerepében. Kimondani az isteni szót és elhallgatni az emberit, mert „minden második szó kimondhatatlan”.

Villányi László

GÖDRÖT ÁSOK

Mint a fecskék, majd kiülünk mi is, felkészülünk
a leghosszabb útra? Bizony vannak ehhez hasonló
öreges gondolataid; pedig milyen jó helyen időznek
azok a fecskék.

Előrelátónak ismerik, valójában csak irtózik a káosztól;
a közeledő vihar hírére összegyűjti a magnólia lehullott
leveleit, nehogy a majdani tavacska gödrébe sodorja
őket a szél.

Átvonatozol egy éjszakát, s a teliholdas hajnalon
másvalaki versében találod magadat.

Biciklizik az alma-, a körte- s a szilvafa.

Könnyű gödröt ások a folyton termő málnatöveknek,
ültetésig nehogy kiszáradjanak. Valamiképpen így tettem
az emlékeimmel is.

Ferencz Győző

AZ ÉLETRAJZSZÉDELGŐ

1954-ben született
Budapesten. Költő,
irodalomtörténész,
műfordító, az ELTE
BTK Angol-Amerikai
Intézet professor
emeritusa. Legutóbbi
írását 2024. 12.
számunkban közzéltük.

A *gödröt ások* című versben Villányi László mélán, nyugodtan kertészkedik, mint Arany János, gyümölcsfái közt bíbel, és figyeli a madarakat. Neki is van kis kertje, mint Fazekas Mihálynak, plántákat ültetget, és óvja őket a kiszáradástól. Sőt, más verseiben mintha „félig harmatos Linnéjé”-vel a kezében – ahogy Csokonai jellemezte Fazekast – fűvészkedne, gondosan feljegyzí a növényneveket: „prágai bangita, sárgavesszős som, szárnyas kecskerágó, magas csukóka, kínai boróka, tatár lonc, turkesztáni szil, maddárbirs, mahónia” (*életeden túlra*). A 2020-ban megjelent, *mindenek előtt* című kötetében éppen ez a vers előzi meg a *gödröt ásokat*.

A kertészkedés-fűvészkedés lírai hagyományát Villányi természetes mozdulattal oltja saját költészetébe. Fazekas és Arany a világ elől húzó-dott vissza menedéket adó kertjébe. Fazekas a hasznos munka értelmét találta meg növényei között a hadi évek után. A *Kertben* című versében Aranyt minden a levert szabadságharcra emlékezteti. Villányi nem a külvilág ellenében vonul el a kertjébe, az életszemlélet, amit ez jelent, kezdettől a sajátja. Versei kapcsán az olvasó nemcsak a magyar fűvészköltő elődökre gondolhat, hanem például Henry David Thoreau 19. századi transzcendentalista író *Walden*jére is. Az amerikai író naplója-memoárja egy erdőben, maga ácsolta kunyhóban eltöltött háborítatlan két évről radikális életmód-kísérlet volt. A maga módján Villányi is valamiféle kísérletet folytat életével, amelyről meditatív hangon, megfigyeléseinek aprólékos rögzítésével számol be.

VIGILIA
454

Már egészen korán, az 1980-as évek végén kialakította egyéni lírai formanyelvét. A rövid, tíz-tizenkét soros, nyugodt közléseken át előrehaladó

prózavers szinte védjegyévé vált. Ír másfajta verseket is, de szeret ciklusokban gondolkozni, *valaki majd. ismeretlen költőnk versei* (2008) című szerepjátszó kötete például csupa négysoros versből áll. Életművének javát azonban prózaversekben hozta létre. A szakaszokra bontott vagy tömbszerű szövegekben fontos szerepe van az oldaltükör önkénye által létrejövő sortöréseknek. Az üres sorokkal elválasztott bekezdések pedig a versszakok szerepét veszik át. Nála ezek a lírai közlés alapegységei: egy bekezdés többnyire egyetlen összetett mondatból áll, ezek hossza, valamint a tagmondatok teremtik meg a vers ritmusát. Nem verstani, hanem mondatritmust. Mégis, hangosan mondva jól felismerhető az értelmi hangsúlyok laza szabályossága.

Létszemlélete a keleti kultúrákkal rokonítja – és talán Weöres Sándor meditatív ciklusaival. De kerül bármiféle szentenciagyánús megfogalmazást. A versek egyik jellemző sajátossága, hogy egymást követő mondatainak kiegyensúlyozott hangja látszólagos folyamatosságot teremt a közelebbről megnézve szétartó közlések között. Valójában merész gondolati kihagyásokon át mozdulnak előre, és korántsem magától értetődő, miből mi következik. De a meditatív költészet végül is meditációra készítet: a közléselemek közötti rések asszociatív kapcsolatát az olvasónak kell megkeresnie. Kulcsot adhat, hogy versei mindig egy kötet egészében bontják ki magukat, a kötetek pedig egymást erősítve építkeznek, a lehetséges utalások, kapcsolatok mégis mindig hagynak valami termékeny szürke zónát. Kiszámíthatatlan, hová is vezeti olvasóját a vers.

Így van ez a *gödrről árok* című versben is. A cím baljósan hangzik, kiváltképpen az előző vers, *az életeden túlra* után. Ezt a nyugtalanító érzést – a költő sírgödrről ás? – az első szakasz megerősíti: az „öreges gondolat”, a felkészülés „a leghosszabb útra” az élet kiszámíthatóan közelítő végét idézi meg. A leghosszabb útra készül, mondja, mint a fecskék. Tudjuk, hogy arról az útról, amelyre ő készül, nincs visszatérés, de a költözni készülő fecskék, akik elindították ezt a gondolatsort, tavasszal vissza fognak tért. Olyan költői toposz ez, mint az őszi levélhullás, amely az elmúlás el nem koptatható metaforája, pedig az évszak múltán a fa is új levelet hajt (ahogy arra Philip Larkin angol költő *Fák* [*The Trees*] című versében olyan szellemesen rámutat). Csakhogy Villányi meg azt tudja, hogy amikor elindul azon a leghosszabb úton, *számára* már nem fognak visszatérni a fecskék.

Rögtön ebben az első szakaszban tetten érhető gyakori elbizonytalanító eljárása: „majd kiülünk mi is”, mondja többes szám első személyben, mint ha valakihez, feltehetőleg a társához beszélne. De a következő mondatban átvált egyes szám második személyre, önmagát szólítja meg: „vannak ehhez hasonló öreges gondolataid”. Társához csak képzeletben beszél?

A következő szakaszban újabb váltás következik: „Előrelátónak ismerik”. Az önmegszólítástól csak egy újabb lépés, hogy a harmadik személy távolságából tekintsen magára. A nézőpontváltás miatt meg kell állni: miről is beszél most? Adja magát a kapcsolat, előrelátó, hiszen felkészül az útra. Rendet akar rakni maga után, megszüntetni a káoszt, amit a pillanatig sem metaforizált, éppen ezért szinte kényszerítően metaforikusan olvasható vihar okoz. A magnólia lehullott leveleit is azért gyűjti össze, „nehogy a majdani tavacska gödrébe sodorja őket a szél”. Nem sírgödrről

ás tehát, inkább valami terve van, hogy majd – mikor? tavasszal? – egy kis tavat épít a kertjébe. Mintha azt mondaná, hogy az építkezés, ha befejezetlen terv marad is, folyamatosságot teremtet.

Bár a vers azzal indult, hogy útra készül, az első két szakaszban a kertjében marad. A következőben azonban azt írja: „Átvonatozol egy éjszakát”. Ennek lehetne – van is – komor metaforikus melléköngéje, csak hát nem az éjszakába utazik, hanem át az éjszakán, valami várja az út végén. Egy furcsa virradat: „másvalaki versében találod magadat”. Villányi László egész költészetében úton van, gyalog, biciklivel, vonaton, olykor villamoson, emlékek, álmok, mások és saját élete, megvalósult és nyitva maradt lehetőségek között. Egyik korábbi kötetének *A visszatérő* című versében fogalmazta meg utazásainak paradoxonját: „Olykor úgy maradhatunk helyünkön, ha máshová költözünk”.

Apró, szinte mellékes, ám számára emlékezetes megfigyeléseket idéz fel állomásokról, bicikliutakról, de miközben megrajzolja a valóság pontos részletekből összeálló képét, el is bizonytalanítja őket. Minden emlékkép eleve bizonytalan, amin az élessége sem segít, sőt, az olyan gyakorlott emlékezőnek, amilyen Villányi László, a túlságosan éles emlék gyanúra ad okot. Ezt úgy oldja fel, hogy verseiben – itt is – közvetlen átjárás van valóság, emlék és álom között, és mindezt a költői képzelet önti nyelvi formába.

Nem részletezi, hogy kinek a versében találja magát, bárki lehet a neki fontos és kedves költők közül. A kötet egyik korábbi versében a korán elhunyt költőbarátot idézi meg: „Halálom utáni életembe vittek álmomban. Mitévő legyek, értetlenkedtem, aztán vigasztalón felöltött: hamarosan találkozom Deák Lacival. Fut az időből, ki, egy másik időbe” (*alig emlékszel*). A ki-be járás saját életéből másokéba újra és újra felbukkanó szál: „Valaki más életéből ér utol a zápor” (*szerелеmbe vihetné*), „Ezúttal nem tévesztet el a peront, évekig bolyongtál, és most saját életedbe érkezel” (*saját életedbe*).

A következő szakaszban a vers útja biciklin folytatódik: „Biciklizik az alma-, a körte- s a szilvafa.” Nincs átmenet, nincs összeköttetés az előző bekezdéssel. Vagy mégis? Mintha az előző szakasz álom- vagy félálombeli hajnali látomását folytatná ezzel a szürreálisan groteszk képpel? Hacsak nincs nagyon is valóságos alapja, olyasmi, mint amit a kötetben néhány verssel korábbi *bólintgat felénk* ír le élvezettel tobzódva a virágnevekben: „Ötven éves a biciklim, de kormányán most lóg először két szatyor virág: erdei pajzsika, ligetszépe, himalájai varjúháj, ligeti zsálya, skarlátvörös gyömbérgyökér, délvirág, indás ikravirág, tatárvirág, havasi fátyolvirág.” „Te milyen fát ültetnél mindenek előtt?” – kérdezi a *folytatják álmukat* című versben. Facsemetéket szállít? Vagy úgy érzékeli, az elsuhanó fák együtt mozognak vele, ahogy tekeri a pedált? Vagy valami egészen más van a kép mögött? Nem kell tudni, éppen ettől olyan eleven ez a pár vonással megrajzolt kép.

A növények katalógusszerű felsorolása számos versében előfordul, a már idézett *életemben túlra* és *bólintgat felénk* mellett a *rájuk vár*, a *nálunk éjszakázik* is szebbnél szebb neveket szed csokorba. De gondosan feljegyzi a kertjébe látogató madarakat is: „Eddig kenderike, fekete rigó, énekes rigó, fakopáncs, széncinege, barátposzáta, citromsármány, csicsör-

ke, tengelic, kerti geze, füstifecske mutatta magát. Holnap kit várhatunk?” (*fészket raknak*).

A bicikliző fák után visszatér a látszólag elejtett gödörmotívumhoz. De most már egy másik gödröt ás, „a folyton termő málnatöveknek”, „nehogy kiszáradjanak”. Nem száradnak ki: a kötet következő versét ezzel indítja: „November 14-én édes málnaszemek várnak a kertben” (*málnaszemek várnak*).

Két gödröt ás tehát, és bár a leghosszabb útra készülődik, egyik sem sírgödör. Sőt, a majdani tó tisztán tartott medre és a málnabokor elültetése a személyes léten túlra mutat. Az előző vers, az *életeden túlra* utolsó szakasza ezt világosan kimondta: „Nődögél a tavasszal ültetett diófacsmete. Mire dús lombot növeszt, életeden túlra nyúlik árnyéka.” Azt hiszem, nem kis költői bátorság kellett ehhez az utaláshoz az ismert toposzra, amely szerint a diófát ültető öregember tudja, hogy ő már nem fog hűsölni a fa árnyékában, de nem is ezért ülteti, hanem unokáinak. Mindenkinek személyes létén túlra nyúlik az árnya. A költő ezért gondolzza emlékeit olyan kitartóan, versről versre, kötetről kötetre. A vers utolsó mondata visszafogott állítás a költészet mellett. „Valamiképpen így tettem az emlékeimmel is.” Ez az egyszerű mondat Villányi László költői hitvallása: az önmagára reflektáló költészetnek sem önmaga a legfőbb tárgya, hanem az élet, amelyet megörökít.

Kóda. Villányi László életművében az emlékek folyamatos gondozásának, a versek szüntelen újragondolásának legutóbbi állomása *A várakozás otthona* című, 2024-ben megjelent, válogatott és új verseket tartalmazó kötete. Ebben a *mindenек előttnek* azt a ciklusát, amelyben a *gödöröt ások* is szerepel, egyetlen, csillagokkal tagolt szöveggé alakította át. Az új változatban már csak egy gödröt ás, elhagyta a teljes második szakaszt a majdani kerti tavacskával. Helyére ez a mondat került: „Valld be, hogy végül is visszaeső életrajzszerű vagy”. Az irodalomkritika ítélőszéke azonban aligha fogja ezt a fejére olvasni. Hiszen költészetéhez éppen ezzel maradt hű, ezzel gyarapítja olyan kitartó gondoskodással, és teszi kivételesen gazdaggá.

Ladik Katalin

EGYIK ÁLOMBÓL A MÁSIKBA TÁMOLYGOK

Bruno Schulz emlékének

Mindennek az idő gyors lebomlása az oka.
Így növekszem szabálytalanul nagy időközökön,
napokon vagy heteken át, fekete növényzet.

A szoba megtelik álmaim gomolygó felhőivel,
melyek növekednek, gomolyodnak följebb,
egyre följebb. Nagy, patetikus
mennybemenetel
a haldoklás és a duzzadó ágynemű hullámain.

Végül megérintem a villámokat.
Az élet sziklás, süket sivatagjának
végtelen láthatára vicsorog felém.

Földes Györgyi

Irodalomtörténész,

kritikus, a

HUN-REN BTK

Irodalomtudományi

Intézet Modern

Magyar Irodalmi

Osztályának

tudományos

főmunkatársa.

A Helikon

irodalomtudományi

folyóirat

főszerkesztője.

LADIK KATALIN VERSÉRŐL

Ladik Katalin verse egyfelől arra példa, hogy a magyar neoavantgárd egyik legfontosabb alakja, aki főként performanszművészként lett világszerte ismert, költőként is elsőrangú. Persze a kétféle tevékenység, performansz és költészet az ő munkásságában egyáltalán nem kizáró tevékenység, hiszen ő elsősorban költőnek tekinti magát, aki a 60-as évektől éppen azért radikalizálta előadásmódját, mert a költeményt mint kétdimenziós szöveget nem találta elegendőnek mint műalkotást, hangi és vizuális megjelenését is fontosnak tartotta. (Ekkoriban fokról-fokra alakította költészetének performatív jellegű prezentációs módját, hangköltészetté, később egyszemélyes performanszá formálva felolvasásait, amelyekhez dada, futurista, szürrealista elemeket vegyített, ezekhez hozzátéve saját invencióit is.) Ugyanakkor életművében – számos verseskötetében – bőven találni olyan lírai darabot, amelyet sohasem adott elő, kizárólag papíron létezik.

Számomra az *Egyik áloból a másikba támolýgok* című verse, amely egy viszonylag késői darab, *Az év versei* című válogatássorozat 2023-as kötetében található, mintha két életművet, az ajánlásban olvasható Bruno Schulzét, valamint Francisco Goyáét vetítené egymásra, így mutatná meg az álom és ébrenlét, illetve élet és halál határmezsgyéjén tartózkodás állapotát. Francisco Goya egyébként is számos álmoképet rajzolt és festett, de azt a grafikáját bizonyára sokan ismerik, amely egy alvó embert ábrázol egy asztalra borulva, és fölötte rajzó sötét lényekként láthatjuk rémálmait – igaz, itt főként állati figurák jelennek meg, baglyok és denevérek, szemben a Ladik-költemény égi jelenségeinek és növényi vegetációjának magasra növekedésével. (Goya rajza ugyanakkor úgy is értelmezhető, hogy a férfi ébren van, s ijesztő hallucinációi elől menekülve hajtja fejét az asztalra.) Bruno Schulz, akinek a Ladik-vers ajánlása szól, szintén ismert fekete-fehér rajzairól is, és bár az ő grafikái nagyrészt béké-

sebbek, vonalaikban és zsúfoltságukban hasonlíthatók a Goya-művekhez. Ráadásul ő művészi tevékenységének másik vonalán, íróként hozza be az általa teremtet világba azt az álomszerű gomolygást vagy burjánzást, amely a versben megjelenik az ágy, az alvó vagy éppen a haldokló felett.

Csak pár szó a megidézett Schulzról: lengyel-zsidó író és képzőművész (1892–1942), aki legismertebb műveiben, novelláiban és rajzain galíciai szülővárosát, a ma Ukrajnában található Drohobicsot, s lakónak életét jelenítette meg. Expresszionizmus és szürrealizmus határán álló szövegeiben mintha minden vagy az izzás és forrás, vagy a burjánzás és gomolygás állapotában lenne: főként a természet, benne a kertek, s azokban is a növények. De e történetek nemcsak tematikus értelemben burjánznak, hanem maguk túllépni látszanak téren és időn; nem is beszélve ezen írások túlcorduló nyelvéről, sűrű és messzire terjeszkedő metaforaerdőiről. Schulz világa annyiban is érintkezik Ladik Katalin versével, hogy novelláinak egyik főszereplője az apa, Jákub, akit hanyatló testi egészsége és romló mentális állapota gyakran ágyhoz köt.

Ladik Katalin versének címe alapján (*Egyik álomból a másikba támolgok*) csak annyit szűrhet le magának az olvasó, hogy a lírai én valamilyen okból hosszan időzik az ágyban tompa tudatállapotban, hol félébrenlétben, hol mindenfélét összeálmodva. Később, az első versszak végétől az is érthetővé válik a számára, hogy ez a hosszabb időszak több napot, sőt hetet foglal magába; objektív időt értve ezalatt, hiszen az álomban – amint azt a versfelütés is mutatja – amúgy feloldódik, felbomlik, szubjektívvá lesz az idő, különösen, hogy aztán ezek az álmok egymásba is érnek, összefolynak. Nem ártatlan, megszokott pihenés ez, amint már időtartamából is kitűnt, de még csak nem is egy hétköznapi betegségé, kéthetes, láztól fűtött influenzáé, hanem egy haldokló (fél)öntudatlan állapota: de ez a mozzanat csak a második versszak végétől lesz egyértelmű.

A betegség lázálmának mint delíriumnak, mint lidércnyomásnak külső képi megjelenítése – vagyis amikor kívülről látjuk a fekvőbeteget – hasonlít a már emlegetett Goya-képhez, a rémálmok vagy akár csak fura, tompa álmok sötét, felfelé gomolygó felhőknek látszanak az alvó felett. A lírai én belső megélése ezzel analóg: tudathatárai elmozdulásával mintha saját testképe is átalakulna, egyfelől felfelé tágulna, határai felfelé mozdulnának, párhuzamosan álmaival. S miképpen azok felfelé gomolygó fekete felhők, ő maga is felfelé törekvő fekete entitássá, ez esetben növénné válik. A vegetáció részévé, amely, lévén súlyos beteg, szinte csak vegetál.

Ennél a metaforánál érdemes megállni, s nem csupán azért, mert a növénné változó ember képe amúgy is jól illeszkedik természeti és klímakrizistól sújtott korunk poszthumán diskurzusába, posztantropocén esztétikájába – ennek ráadásul feltétlenül érdekes változatai a feminista poszthumanizmus és a feminista ökokritika (amelyek perspektívájából például remekül lehet elemezni a tavalyi év irodalmi Nobel-díjasának, Han Kangnak egyik leghíresebb regényét, a *Növényevőt*). Emellett az is érdekes, hogy több újabb irodalomtörténeti munka is megmutatta, hogy a szürrealizmus női alkotói – s ha kitágítjuk időben az irányzat kereteit, Ladik Katalin költészete is nagyjából idetartozik – mennyire szívesen folyamodtak az átváltozás motívumához, állati és növényi metamorfózisok (vagy csak hibrid testek) bemutatásához – lásd például Daphné mítoszat

Toyen vagy Ithell Colquhoun festményein. Az álom, a delírium valóságában, valamilyen módosult tudatállapot megélése közben – ami a szürrealisták számára a fensőbb rendű realitás – amúgy is bárkivé, bármivé lehet az ember, de ezt a sajátosságot a női művészek szívesen fordították a patriarchális társadalmi keretek közül való kilépés eszközeként. S hogy mennyire gyakran jelenik meg Ladik Katalin költészetében ez a mozzanat, elég arra utalni, hogy egy teljes kötetben, a *Fűketrec* címűben gyűjtötte össze a természeti létezők (főként ember és állat, néha növény) együtt- és egybenéléséről szóló verseit.

Itt azonban nem is együttéléstről van szó csupán, hanem (együtt) meghalásról is, az átlépésről életből a halálba, az elmúlásról – ez esetben általános, nem-független módon. A határok (fajoké, öntudaté, szubjektumé, életé) addig-addig tágnak, amíg aztán átgomolyognak, átevaporálnak egy másik létezési formába, a mindent végleg egybesimító haláléba. Fölfelé irányuló mozgás ez is, „patetikus mennybemenetel” (amely, úgy tűnik, hasonlatos minden halandó mennybemeneteléhez, vagyis nincs érdemek szerinti szelekció). S ekkor már nem ijesztő a halál, nem fekete. A haldokló olyan magasságba jut el, ahol a sötétséget már bevilágítják a villámok, s ebből a nézőpontból az élet (és vele az öntudat és az integer szubjektum) tűnik rémálomnak, vicsorgó láthatárú, sziklás sivatagnak. S visszatérve a gomolygáshoz és burjánzáshoz, ebben a versben a metaforák is túlbőségben követik egymást, igaz, nem mindenféle irányban hozva hajtásokat, hanem egyenes vonalban, egymás után vagy fölött, hogy elérjenek abba a magasságba, ahol minden véget ér, vagy legalábbis kilép az időből.

Szomorú ellen-coda: Bruno Schulz-nak, akinek az emlékére született a vers, azonban nem adatott meg az esély az efféle, fokozatos átmenetelre, elmúlásra, s egyáltalán arra, hogy ágyban, párnák között haljon meg. Őt átlökték egyikből a másik állapotba: 1942-ben, Lengyelország német megszállása alatt egy pékségből tartott hazafelé a drohobicsi utcán, amikor egy náci tiszt lelőtte. Ötvenéves volt.

GIULIO MASPERÓVAL

Görföl Tibor

A Filioquéről írt könyvében ön a kérdés gyökereiig próbál visszahatolni, s olyan patrisztikus szerzőket vizsgál, akik jelentős szerepet játszottak a Szentlélek származásának megvilágításában. Miben látja a patrisztikus kutatások ígérését ezen a területen?

A könyvet azért írtam, mert hidat szerettem volna verni a keleti és a nyugati kereszténység közé. Úgy vélem, teljesen eszelős dolog, hogy éppen a Szentlélek miatt van megosztottság közöttünk, aki pedig az egység köteléke a Szentháromságban. Azt hiszem, a három isteni személy kinevet és eszelősnek tart minket. Ez tehát az első tényező, amely a könyv megírására késztetett.

Ha pedig az egyház történetét tanulmányozzuk, a teológia történetét kutatjuk, de akár általában az emberi gondolkodás történetét is, azt láthatjuk, hogy a megosztottságok felszámolásához vissza kell hatolnunk a gyökerekhez. A vitáink számos esetben szavak körül forognak, s abból fakadnak, hogy a szavak jelentése szervesen összefügg azzal a kontextussal, amelyben használják őket. Ha megváltozik a kontextus, egészen egyszerűen már nem értjük meg egymást. Időnként a házaspárok is veszekednek, mert a férfi látásmód más, mint a női – a szavak jelentése némiképp eltérő lehet különböző kontextusokban, és bizonyos esetekben ezek az eltérések komoly feszültséget okoznak. Ilyenkor arra van szükség, hogy lefordítsuk egymás számára a szavakat, amelyeket használunk.

A tudományban is hasonló figyelhető meg: igen fontos például, hogy ne csak a saját tudományterületünk határai között tevékenykedjünk, hanem más területek felé is nyitottak legyünk. Én eredetileg fizikus voltam, most pedig teológusként tevékenykedem. Nagyon fontos számomra ez a tapasztalat, mert nem tudunk megérteni más embereket, ha nem tudunk közösen megfigyelni valamilyen – mindannyiunktól különböző – tárgyat, amely nem bennünk van, nem is a másokban, hanem harmadik tényezőként jelenik meg. Az a feladatunk tehát, hogy közösen hatoljunk vissza a tényleges valósághoz.

Abból indultam ki, hogy az egyházatyák közösségben voltak egymással, és nem vitáztak a Filioquéről. Csak nekünk vannak efféle vitáink egymással. Ha tehát visszahatolunk az egyházatyákhoz, megfigyelhetjük, miként alakult ki, hogyan öltött alakot a probléma. És közben azt is megérthetjük, hogy miként számolható fel a közöttünk lévő megosztottság, hiszen, mint már említettem, nem normális, hogy a Szentlélek nevében uralkodik megosztottság közöttünk.

Miért pont Órigenésszel kezdte a vizsgálódást?

Úgy vélem, igazán hasznos, ha Órigenésztől indulunk el, mert Órigenész valódi lángelme volt. Mi mindig a saját gondolati kereteinkben mozgunk, a saját rögzített kereteink között gondolkodunk – és igazán hasznos tanulmányozni olyasvalaki életművét, akinek semmiféle gondolati keret nem állt rendelkezésére. Ő maga alkotta meg a szükségesnek vélt kere-

Giulio Maspero
1970-ben született
Comóban, 1999-ben
elméleti fizikából
(a kvantumkáosz
témájában), 2003-
ban teológiából
(Nüsszai Szent
Gergely teológiájáról
értekezve) szerzett
doktori fokozatot.
Jelenleg a római
Santa Croce Pápai
Egyetem teológiai
karának dékánja.
Legutóbbi könyvei:
Relational Being.
The Cappadocian
Reshaping of
Metaphysics
(Cambridge UP,
2024); The Mystery
of Communion.
Encountering the
Trinity (St Augustine's
Press, 2021); The Brill
Dictionary of Gregory
of Nyssa (L. F. Mateo-
Secóval közösen, Brill,
2009). A beszélgetés
Rethinking the Filioque
with the Greek Fathers
(Eerdmans, 2003)
című könyve alapján
készült.

tet. Ugyanakkor tudatában volt, hogy sokféle vélemény létezik. Nagyon sokszor említ egy olyan kis szót, amellyel soha nem találkozom a mai teológusoknál, és én sem gyakran használom: a görög *takha* szót, amely azt jelenti, hogy „talán” – „nem tudom, talán”. Nagyon megvilágító erejű ez a megközelítés, az a szemléletmód, amely hipotéziseket fogalmaz meg, és tudatában van annak, hogy misztérium nagyobb nálunk. Természetesen igyekszünk gondolkodni, és kötelességünk is, mivel a meggyőződéseinket meg kell osztanunk másokkal, s meg kell ismertetnünk másokkal az isteni misztériumot, és az is fontos, hogy megvédjük magunkat (Órigenész külön értekezést is írt Kelszosz, a keresztényeket bíráló platonikus filozófus ellen). Hirdetnünk kell az evangéliumot, s le kell fordítatunk korunk nyelvére. Közben viszont tudnunk kell, hogy a misztérium mindig felülmúl minket.

Csak olyan nyelvet tudunk használni, amely rendelkezésünkre áll az adott korban. Órigenész korában alapvetően kétféle nyelvvel lehetett számolni. Jézus a zsidó nép körében született, és egy szemita nyelv lehetőségei szerint gondolkodott. Ez a szemita háttér egészen alapvető jelentőségű tehát. Isten azonban azt akarta, hogy ezen a kontextuson kívül, görög nyelvterületen is hirdetni lehessen az evangéliumot. Már az evangéliumok is görögül íródtak. Azzal kapcsolatban viszont, hogy miként önthető szavakba a Szentháromság valósága, ez a korábban ismeretlen misztérium, azt látjuk, hogy a görög nyelvben sem álltak automatikusan rendelkezésre megfelelő szavak. Olyan volt a korabeli kereszténység, mint azok, akik soha életükben nem láttak még havat, aztán egyszer csak a hóesés kellős közepén találják magukat. Akik persze olyan területen élnek, ahol gyakori a hó és a jég, azoknak többféle szavuk is lehet a dolog jelölésére. Egy időben én is jártam síelni, és megtanultam, hogy sokféle szóra van szükség a hó minőségének kifejezésére. Minél többet tudunk tehát valamiről, annál több szavunk van a jelölésére. Azt viszont, amivel még soha nem találkoztunk, nem tudjuk kifejezni szavakkal. A Szentháromság esetében is így történt – elvégre korábban az emberek nem tudtak az öröktől létező, a már a világ keletkezése előtt is létező Fiúról.

Azok a próbálkozások, amelyekkel a szemita világban eleinte megpróbálták kifejezni a Szentháromság valóságát, számunkra már elfogadhatatlannak látszanak, de abban a korban értelmesnek tűntek – azt állították, hogy létezik Isten, aki az Atya, a Fiú pedig nem más, mint Mihály arkangyal, a Szentlélek pedig egy másik arkangyal, Gábiel. Ma már persze nem vélekedünk így, hiszen az angyalok teremtmények. De eleinte ezeket a szavakat találták a Szentháromság kifejezésére és annak kidomborítására, hogy személyekről van szó, akiket meg lehet szólítani, ahogyan Mária is beszélt Gábiellel.

Mindenesetre az ókeresztény korban alapvetően kétféle modellel találkozunk, két olyan próbálkozással, amelynek az a célja, hogy kifejezhető legyen: létezik az Atya, a Fiú és a Szentlélek, és ez a három együttesen Isten, egyetlen Isten. Az első ilyen modell inkább szemita kötődésű volt, inkább bibliai alapokra támaszkodott, s egyebek között azokra az ószövetségi képekre nyúlt vissza, amelyek szerint Isten elküldi az angyalait – ilyen módon fogták fel azt is, hogy az Atya elküldi a Fiút és a Szentlelket. Ez a Fiú és a Szentlélek történelmi jelentését magyarázó modell tehát az

Ószövetségre támaszkodott, és háromszög-modellnek nevezhető. Ennek jegyében például arról is beszéltek, hogy az Énekek Énekében említett galamb maga az Atya, a két szeme pedig a Fiú és a Szentlélek. Órigenész ugyanakkor erőteljesen hangsúlyozta, hogy abszolút különbség van a Szentháromság és a világ között, a világ ugyanis anyagi természetű, az Atya, a Fiú és a Szentlélek viszont tisztán szellemi. Mivel pedig az angyaloknak is testiséget tulajdonítottak ekkoriban (nagyon finom anyagszerűséget, de mégiscsak anyagi léteezést), Órigenész egy másféle modellt is kidolgozott: egy olyan lineáris modellt, amelynek segítségével megpróbálta megmutatni, miként ered a Fiú az Atyától, és miként részesül a Szentlélek mindenben a Fiútól. Ennek értelmében a Fiú is tisztán szellemi természetű, s bár nem teljes értelemben Isten, részesedik az istenségben, „második Istennek” nevezhető, mert megkapja az Atya létének bizonyos mértékét. A Szentlélek szintén csupán bizonyos mértékben részesedik a tiszta isteni lényegben, mégpedig a Fiún keresztül. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek különbözőségét Órigenész tehát alapvetően különböző jellegű részesedésekre hivatkozva értelmezte.

Csak hogy ez sem lehetett végérvényes megoldás, mert a negyedik század elején, az arianusoknál óriási feszültségekhez vezetett az a kettősség, amely abban állt, hogy egyrészt Istennek nevezték az Atyát, a Fiút és a Szentlelket, másrészt azt állították, hogy a Fiú például nem maga a szépség, hanem csak részesedik a szépségben, s ezért közelebb áll hozzánk, emberekhez, mint az Atyához. A feszültségek már csak azért is könnyen felszínre törtek, mert ebben az időszakban már szabadságot élvezett a kereszténység, sokan csatlakoztak az egyházhoz, és így a hitoktatás is kiterjedtebb lett.

A 4. században aztán Athanasziosz és a kappadókiak továbbfűzték Órigenész okfejtéseit, aki, tegyük hozzá, mindig nagyon világosan állította, hogy a Fiú Isten, és a Szentlélek is Isten – bizonyos értelemben pedig ide nyúlnak vissza a Filioque-tan gyökerei, hiszen ha a Szentlélek mindent a Fiútól kap, akkor a Fiúnak van valami köze a Szentlélek származásához. A nyugati teológia fejleményei, a latin teológia eredményei is ugyanebben a hagyományban gyökereznek. A nyugati gondolkodás filozófiai szempontból persze kevésbé volt termékeny, és kevésbé volt eredeti, Keleten viszont hihetetlen erejű gondolkodás bontakozott ki, amely a Szentháromság misztériumának kinyilatkoztatásából kiindulva teljesen új távlatokat nyitott.

Úgy tűnik, az egész könyvnek az az egyik alapvető meggyőződése, hogy a szentháromságtan, és vele a Filioque története egyúttal a metafizika újraalkotásának és újragondolásának története is. Ezt a metafizikai átalakulást a könyv főként a viszony kategóriájáról alkotott felfogás módosulásában követi nyomon. Összefoglalná, hogy milyen jellegű változások történtek, és miként kapcsolódnak a szentháromságtanhoz?

Nagyon köszönöm ezt a kérdést, mert ez valóban nagyon fontos számomra. Úgy vélem, fel tudjuk számolni a Kelet és a Nyugat közötti feszültséget, ha a Szentlélek származását relacionális, azaz viszonyalapú megközelítésben értelmezzük. Ha így járunk el, minden problémára találunk

megoldást. Kiderül ugyanis, hogy a Fiú nem oka a Szentléleknek, hanem csupán meghatározott viszonyban áll az eredésével. Ehhez viszont be kell látnunk, hogy a viszonyok nem csupán akcidencek, mint Arisztotelésznél, nem olyasmik, amik hozzáadódnak a lényeghez.

Példának okáért az én pulóverem fekete, de az anyagául szolgáló gyapjú nélkül nem létezhetne a feketesége, vagyis szükség van valamilyen szubsztanciára (jelen esetben a gyapjúra), amelyhez kapcsolódva, járulékos tényezőként már létezhet a feketeség. Ám a pulóverem akkor is pulóver lenne, ha nem volna fekete: lehetne történetesen fehér vagy barna, a lényegen nem változtatna. A szubsztancia tehát bizonyos értelemben a járulékok előtt létezik. Arisztotelész erről beszélt, és ez önmagában véve teljesen helytálló is. Csakhogy aztán találkozunk Istennel, aki nem teremtmény, hanem maga a Teremtő, ezért új nyelvre van szükségünk ahhoz, hogy beszélni tudjunk róla. Meg kellett tanulnunk, hogy milyen Isten. Nagyon hasonló ez ahhoz, amikor emberi személlyel találkozunk, hiszen azoknak a szavaknak a jelentése, amelyet az adott személy használ, mindig az élettörténetében gyökerezik: ha megismerjük az élettörténetét, minden megváltozik, mert megértjük, hogy pontosan miről beszél. Istennel kapcsolatban ilyen tényező, hogy Jézus *Abbának* nevezi Istent, azaz nagyon bensőségesen szólítja meg. Ha pedig ilyen bensőségesen az Atyjának nevezi, akkor kétségkívül szoros egységben vannak egymással – egyidejűleg viszont az a probléma is felmerült, hogy ha azonos a lényegük, mégis különböznek egymástól, miként fejezhető ki a különbségük.

A Biblia olyan elnevezéseket használ, amelyek kapcsolatot fejeznek ki. Az egyházatyák már csak ezért is úgy vélték, hogy valamiképpen át kell alakítaniuk, meg kell változtatniuk a járulékok értelmét a kapcsolattal, a viszonnal összefüggésben, mivel az atyaság és a fiúság Istenben létezik, azaz örök. A Szentlelket illetően pedig ugyanezzel találkozunk. Ugyanakkor kutatásaim során arra a meglepő jelenségre lettem figyelmes (és ennek hatására írtam meg a könyvet), hogy Keleten az ariánus válság után, vagyis a 4. század elejét és a Nikaiai zsinatot követően kialakult az egyházban egy olyan csoport, amelynek tagjai készek voltak elismerni, hogy a Fiú Isten, mégpedig pontosan a fiúsága miatt (hiszen a természet ugyanaz marad, ha egy ló lovat vagy egy ember embert szül a világra, és Isten esetében sem lehet másként), ám belátták, hogy a Szentlélek nem nemzés útján ered, és nem tekinthető Fiúnak. Ha viszont csak a fiúság útján adható át az isteni természet, akkor vagy azt kell mondanunk, hogy a Szentlélek a Fiú testvére (ami önellentmondás, hiszen csak egyetlen Fiú van), vagy azt, hogy az Atya unokája, ami teljesen értelmetlen. A szóban forgó keresztények egyik lehetőséggel sem tudtak kiegyezni, és igazuk is volt.

Ezért először Athanasziosz, majd a kappadókiaiak azt próbálták kifejezésre juttatni, hogy a Szentlélek úgy Isten, hogy meghatározott viszonyban áll az Atyával és a Fiúval, s a harmadik helyet foglalja el a Szentháromság rendjében. A Máté-evangélium vége (28. fejezet) alapján teljesen egyértelmű volt ez a belső rend, nem lehetett azt állítani, hogy a Lélek a második lenne. De mégis mit ad át az Atya, amikor a Fiút nemzi? A dicsőségét. Ez egészen bibliai háttérű kifejezés, s visszautal a héber *kabódra*, amely Isten „létsúlyát” jelöli. Az Atya tehát nem valamit ad át (ahogyan még Órigenész gondolta), hanem mindent, az egész létét. Ugyanezt oly

módon is kifejezték, hogy az Atya király, úr, s átadja a Fiúnak királyságát, hatalmát, királyi tekintélyét. Ezért pedig a Fiú maga is úr. Csakhogy a Fiú nem tartja meg magának ezt a hatalmat, ezt a dicsőséget, hanem visszaadja – visszaadja dicsőségét és királyságát, azaz istenségét, az Atyának. Az említett teológusok úgy gondolták, hogy a Szentlélek nem más, mint Isten dicsősége, Isten királysága, aki a harmadik a Szentháromság belső rendjében, de az Atya és a Fiú között is elhelyezkedik. Ennek megértéséhez a viszonyt kell alapul vennünk, a személyek kapcsolati közösségében kell gondolkodnunk. Ennek értelmében a Szentlélek az Atya Lelke és a Fiú Lelke, mert valamiképpen személyében maga a visszaadott ajándék; a Szentlélek az a „folyamat”, amelynek során visszatér forrásához az az önátadás, amelyet szeretetnek nevezünk. A görög hagyomány (egészen Palamasz Gergelyig) maga is nagyon szépen beszél arról, hogy a Szentlélek a Fiú és az Atya szeretete. Úgy vélem, ez a meggyőződés érintkezési pontot jelent a keleti és a nyugati hagyomány között, és nem hangsúlyozza túl a különbségeket.

Az egész problematika megértéséhez talán hasznos felidézni a kapcsolódó bibliai szakaszokat. Ha egyrészt azt olvassuk, hogy a Szentlélek az Atyától származik (Jn 15,26), másrészt az üdvtörténetben azt látjuk, hogy a Lélek Krisztus Lelke, akkor óhatatlanul feszültséggel találjuk szemben magunkat. Hogyan kezelte az Isten belső élete (az immanens Szentháromság) és Isten történelmi megjelenése (az üdvtörténeti Szentháromság) közötti feszültséget a patrisztikus teológia?

Bizonyos szempontból a Filioque valódi problematikája ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy vajon Isten belső létében gyökerezik-e az, amiről az evangéliumban szó van, vagyis ami megvalósult az üdvtörténetben. Nem tagadhatjuk, hogy Jézus küldi el a Szentlelket, hiszen ez áll az evangéliumban: egyértelmű, hogy az üdvtörténetben (az *oikonomiában*) a Szentlélek az Atyától ered a Fiú által. A kérdés pedig az, mi mondható el Isten belső életéről. Ugyanez? Vagy valami más? Vajon az üdvtörténet a Szentháromságon belül létező viszonyokat tárja-e fel, vagy sem?

E szempontból fontos szerepet játszik az, amit apofaticizmusnak nevezünk – Isten misztériumáról mindig úgy beszélünk, hogy fátyol választja el tőlünk. Tudunk állítani róla valamit, de nem tudunk elmondani mindent, mert Isten felülmúl minket. (Ugyanez a misztérium a liturgiában is megmutakozik, ahol ikonosztázis áll köztünk és a misztérium között.) Ez pedig rendkívül fontos. Véleményem szerint a Filioque problémája, amely a 9. században, a patrisztikus kor után merült fel, ahhoz kapcsolódik, hogy már nem tudtuk ily módon felfogni a misztériumot, nem tudunk ilyen alázatos módon közelíteni hozzá. Túl sokat próbálunk mondani. A nyugati középkor és Keleten a bizánci kor egyaránt megpróbált zárt képet alkotni. Mindkét területen keresztény birodalom létezett, és megpróbáltunk mindent zárt keretek közé helyezni, valamiképpen átfogó képet próbáltunk alkotni, mert a kereszténység volt az élet alapja, és e zárt rendszerben túl sok mindent igyekeztünk pontosan megérteni, túl sokat próbáltunk elmondani Istenről. A nyugati hagyomány arra a következtetésre jutott, hogy megfelelés van Isten belső élete és kívülre irányuló cselekvése

között. Igazán meglepődtem, amikor észrevettem, hogy a kappadókiaiak ugyanígy vélekedtek. Láttam, hogy kifejezett formában nem állítják a Filioquét, de mindig is azt állították, hogy a Szentlélek nemcsak az időben, hanem Istenen, a Szentháromságon belül is a Fiú által ered az Atyától.

Ennek leszögezésére azért volt szükség, mert válaszolni kellett azoknak az eretnekeknek, akik tagadták a Szentlélek istenségét. Ennek nyomán pedig el tudunk jutni egy közös keleti-nyugati álláspontra, ugyanúgy, ahogyan Hitvalló Szent Maximosz eljutott a 7. században. Vagy akár az 5. században Alexandriai Szent Kírillousz. A kappadókiaiak is úgy gondolták, hogy a Fiú nem oka a Szentléleknek, hanem csak egyetlen princípium, egyetlen *arkhé* létezik Istenben, s ezért megőrződik az Atya monarchiája, megőrződik a Szentháromság belső rendje, a Szentlélek mindig a harmadik marad – de ha a viszony kategóriáját alapul véve közelítjük meg a Szentháromságot, láthatjuk, hogy a Lélek valamiképpen az Atya és a Fiú között helyezkedik el, mivel személye az Atyával és a Fiúval egyaránt viszonyban áll, hiszen nem más, mint a visszaadott ajándék. Ez pedig Nyugaton és Keleten egyaránt elfogadható. Ezért azt javasoltam, hogy ne a középkori Nyugaton kidolgozott Filioque-felfogást hangoztassuk, hanem térjünk vissza ahhoz a közös elgondoláshoz, amellyel a görög és a latin hagyományban egyaránt találkozni lehet.

Ugyanakkor könyvében a szír hagyománnyal is behatóan foglalkozik, és rámutat, hogy a szír teológia azért is érdekes, mert a szír nyelvben kevesebb elvont kifejezés volt, mint a görögben.

A szír és a latin egyaránt meglehetősen szegényes nyelv; a szír sokkal közelebb áll a szemita gyökerekhez, a latin viszont gyakorlati beállítottságú, és nem tudott kifejezni finom árnyalatokat (Nyugaton még a fejlett metafizikát is görögül dolgozták ki, nem latinul, gondoljunk csak Plótinoszra). A latinban nem volt olyan szó, amellyel jelölni lehetett volna a Jn 15,26-ban említett származást (az *ekporeusziszt*), s csak olyan latin szó állt rendelkezésre, amely egészen általános értelmű volt (*procedere*), általában jelölte az eredést – ebből pedig nagyon sok bonyodalom és félreértés fakadt, mert a latin *procedere* nem tudta visszaadni a görög *ekporeuszthai* finomabb értelmét.

Talán szabad egy hasonlattal élnem; nem tudom, hogy segít-e, mindenestre a diákjaimnak szokott segíteni. Gondoljunk egy vonatra, amely elindul Milánóból, és Rómába tart, félúton pedig áthalad Firenzén – ha tehát valaki Rómában van, egyaránt állíthatja azt, hogy a vonat Milánóból érkezik, és azt, hogy Firenzéből. A görög megkülönbözteti ezt a kétféle „érkezést”, és külön szóval jelöli azt, hogy a vonat elsődlegesen Milánóból jön (a szentháromságtanban ez az *ekporeuszthai*), és Firenzén keresztül érkezik (a szentháromságtanban ez a *proienai*). Ágoston is érzékelte ezt a problémát, és határozószókkal próbálta érzékeltetni a különbséget (a *principaliter procedere* az elsődleges „állomásra” vonatkozik, a *communiter procedere* a viszonyalapú perspektívát képviseli). Érdekes megfigyelni, hogy a nyugati egyházatyák miként próbálnak megbirkózni nyelvük szegénységével, s miként próbálnak közös talajt találni a görög szerzőkkel.

Hasonló helyzettel találkozunk a szír kereszténységben, amely szintén csak egy igével (npq) tudta kifejezni mind a Fiú, mind a Lélek eredését.

Könyvében két „meglepetésről” beszél. Egyrészt arról, hogy a kappadókiai atyák, főként Nüsszai Szent Gergely szerint a Fiú tevékeny szerepet játszik a Lélek eredésében, miközben nem oka a Léleknek. El tudná magyarázni, mi a különbség az oksági és a tevékeny szerep között?

Ha például egy tanulmányt írok, ha egy könyvön dolgozom, aktív oka vagyok a szövegnek, hiszen korábban nem létezett. Meghatározott időt fordítottam a megírására, és aztán megjelenik. De a nyelv, amelyen írok, nem az én alkotásom, hiszen máskülönben senki sem értene meg. A szavaim tehát már egy korábban létező és rajtam kívül létező viszonyrendszerben nyernek jelentést. Sőt a könyv értelme abból is fakad, amit mi most éppen művelünk, a beszélgetésünkéből. Ha valaki csupán kézbe veszi és elolvassa, nem érti meg teljes egészében. Mert nem tudja, hogy az apám nagyon fontosnak tartotta az ökumenét, számtalanszor elutazott Áthoszra, otthon sokszor jöttek vacsorára ortodoxok és az ökumenikus folyamatban résztvevő teológusok. Az isteni Szophia hozzátartozott a gyerekkoromhoz, és teljesen normális volt számomra az isteni *energeiák* tana. Ha tehát valaki nem tudja, milyen háttere van a könyvemnek, miként kötődik a kapcsolataimhoz, csupán az egyik rétegéhez tud kapcsolódni. A könyv nem érthető teljesen a kapcsolataim nélkül: lutheránus barátaimhoz vagy görögkatolikus barátaimhoz fűződő viszonyom nélkül. Teljes megértéséhez az egész élettörténetemet ismerni kellene.

A Fiú tevékeny okságával kapcsolatban még azt is kijelenti a könyvben, hogy Nüsszai Szent Gergely szerint az Atya és a Fiú közötti kötelékként fogható fel. Ez annyira nyugati felfogásnak tűnik, hogy nem sokan lennének képesek elismerni a jelenlétét a görög atyáknál. Hogyan támasztható alá ez az állítás?

Ezt nem én találtam ki, Gergely ugyanis kifejezetten állítja, hogy a Szentlélek *szündeszmosz*, azaz kötelék. Nemcsak a dicsőség és a királyság képét használja, hanem az Atya és a Fiú közötti *szündeszmosz*nak, *nexus*nak, bizonyos értelemben a szeretet kötelékének nevezi a Lelket, akárcsak a nyugati teológia. Aquinói Szent Tamás ugyanis ismerte Nazianzoszi Szent Gergelyt, és a kappadókiai teológia nála is jelen van (Nazianzoszi Gergely egyébként a *mezon*, a „középen elhelyezkedő valóság” fogalmát használja).

A könyvben említett „második meglepetés” ahhoz kapcsolódik, hogy számos görög szerzőnél találkozhatunk pszichológiai analógiákkal, amelyek pedig a közvélekedés szerint jellegzetesen nyugati jelenségek, és szervesen összefonódnak a Filioque tanával.

Valóban számos görög szerzőnél találkozhatunk pszichológiai analógiákkal, nemcsak egyetlen különleges írónál, aki valamiképpen kapcsolatba került latinokkal. Egyáltalán nem. A monasztikus hagyomány különö-

sen gazdag efféle párhuzamokban és hasonlatokban, kezdve a 7. századi Anasztasziosz Szinaitésztól egészen a 14. századi Palamasz Gergelyig. Csodálatos, gyönyörű pszichológiai analógiákkal szolgálnak. Ezért is tartom fontosnak, hogy visszahatoljunk a gyökerekig – mert ily módon talán azzal szembesülünk, hogy sokkal közelebb vagyunk egymáshoz, mint gondoltuk, a közöttünk lévő különbségek pedig gazdagítóak. Mert miként volt lehetséges, hogy az egyházatyák közösségben voltak egymással? Az egyház mindig egy, nem létezett valamilyen egyház az első évezredben, és aztán egy másik egyház a második évezredben, mindig Jézus Krisztus egyazon egyháza létezett. Úgy vélem, nekünk, különböző felekezetekhez tartozó keresztényeknek kötelességünk, hogy az egyházak egységén munkálkodjunk. Ha a könyvem nem tud hozzájárulni ehhez, jobb lesz félredobni.

A mondottakból is egyértelműen kitűnik, hogy Önnek kézzelfogható ökumenikus javaslata és ajánlata van a Filioquéval kapcsolatban. Milyen reakciók születtek erre a javaslatra az elmúlt másfél évben? 2024-ben nagyobb konferenciát is rendeztek a Santa Croce egyetemen a könyvről, s ezen mások mellett a melkita Khaled Anatolios és a Filioque történetét részletesen bemutató legújabb könyv szerzője, Edward Siecienski is részt vett. Hogyan reagáltak a könyvére?

Nemrég levelet kaptam valakitől, aki azt kérdezte, miért nem iktatjuk ki véglegesen a hitvallásból a Filioquét. Nem haszontalan feltenni ezt a kérdést, mégis azt válaszoltam, hogy mégiscsak századokon keresztül imádkoztuk a hitvallást ezzel a szóval – csak nem lehet teljesen elhibázott. Az a feladatunk, hogy pontosan megértsük a Filioque tartalmát, de ezen túlmenően más igényeknek is eleget kell tennünk. Véleményem szerint a különbözőségek valódi gazdagságot hordoznak, s arra emlékeztetnek, hogy a misztérium túlnyúlik értelmünk és nyelvünk határain. Ezért a különbözőséget megvédenek a bálványimádástól, attól, hogy szűk keretek közé zárjuk Isten valóságát. Én római katolikus vagyok, és balról jobbra vetek keresztet, de ha jobbról balra vetnék, mint a keleti keresztények, nem tennék alapvetően más dolgot, és nem lennék eretnek. A fő kérdés mindkét esetben az, hogy hiszünk-e abban, amit az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében kimondunk. A jel, amelyet használunk, a forma, amelyet alkalmazunk, a szívünkhöz és a hitünkhöz kötődik, s mind a nyugati, mind a keleti keresztvetés elvégezhető úgy, hogy az ember nem hisz abban, amit a mozdulataival kifejez, s az életét nem alapozza arra, hogy Isten Atya, Fiú és Szentlélek.

Fontos lenne, hogy időt szánjunk a Filioque kérdésének megvitatására, mert nem egyszerűen olyan jellegű kérdést jelent, mint hogy milyen színű liturgikus ruhákat kell viselnünk a böjti időben, s nem is valamilyen mellékes problémáról, amelynek megítélése idővel változhat. Ferenc pápa például azt kéri a papoktól, hogy a prédikációjuk ne tartson tovább nyolc percnél, és az emberek örülnek is ennek a javaslatnak. De Afrikában nem lehet megtenni ugyanezt, mert ha valakinek két órát kell gyalogolnia ahhoz, hogy eljusson a misére, akkor valódi ünneplésre vágyik, nem gyorsan elvégzett misére és nem pár perces beszédre. Szóval bizonyos

kérdések megítélése változó lehet, és fontos, hogy alkalmazkodjunk az eltérő viszonyokhoz.

A Filioque kérdése hasonló különbségeket hoz magával, de nagyobb horderejűeket. Az idevágó eltérések, úgy vélem, segítségünkre vannak abban, hogy közelebb kerüljünk a misztérium mélységéhez. Éppen ezért érdemes megőriznünk a különbözőségeket, de úgy, hogy megértjük őket, és nem dialektikus ellentétet látunk bennünk, már csak azért sem, mert az identitásunk nem függhet attól, hogy bizonyos emberekben és csoportokban ellenségeket látunk. Sokszor hallható, hogy a lutheránus egyház csak azért jött létre, mert szemben állnak a katolikusokkal és az ortodoxokkal, vagy a katolikusok egyszerűen csak azok, akik az ortodoxok ellenségei. Ennek semmi értelme. Az egyházatyák nem így gondolkodtak. Ezért vissza kell nyúlnunk az első évezredre, de nem érhetjük be azzal, hogy pusztán megismételjük, amit az atyák mondtak, hiszen ma már másféle körülmények között találjuk magunkat. Mégis tanulnunk kell abból, amit az első évezredben kidolgoztak, azért, hogy mi is ki tudjunk dolgozni valamit a harmadik évezred számára.

Ami a könyvem fogadtatását illeti, nagy meglepetésemre szolgált, hogy nemcsak görögkatolikusok értékelték pozitívan, például Khaled Anatolios, de ortodoxok is, például John Behr, akinek a véleménye nagyon fontos számomra. A legnagyobb súllyal mégis Edward Siecienski kedvező véleménye esett a latba, hiszen Siecienski kiemelkedő tekintélyű szakértő ezen a téren. Egy athéni barátom, a teológus Iszidorosz Katszosz valamelyest realistábban ítélte meg a dolgot, mert úgy nyilatkozott, hogy valóban van lehetőség a keleti és a nyugati szemléletmód közelítésére, de e lehetőség gyakorlati érvényesülésével kapcsolatban komoly fenntartásai vannak. Ezt megértem, de számomra mégiscsak az a lényeges, hogy felmutassam a lehetőséget, s úgyszólván magot vessek a földbe, amely később, valamikor, talán évszázadok elteltével ki tud csírázni. Nem egyházpolitikai, hanem teológiai célkitűzéseim vannak. És hosszú távon gondolkodom. Mindenesetre sokat jelentett nekem, hogy az említett szerzők eljöttek Rómába, és készek voltak komolyan megvitatni a könyvet, s realista igénnyel felmérni a gyakorlati lehetőségeket.

Persze az is igaz, hogy eleve az ortodox egyházak között is van megosztottság, és ezért joggal merül a fel a kérdés, hogy miként juthatnának közös álláspontra, ha jelentős mértékű konkrét feszültségekkel kell szembenézniük. Csakhogy szerintem fordítva kellene látnunk a dolgot, és nem abból kellene kiindulnunk, hogy először a kisebb horderejű dolgokban kell egyetértенünk, aztán rátérhetünk a legfontosabb kérdésekre, hanem a legjelentősebb problémákkal kell kezdenünk, először például a Szentlélekéről kellene közösen elgondolkodunk, s közösen imádkozva kellene elmélyülnünk a problematikájában. Lehet persze, hogy az ortodoxok eretnek tartanak, de hát mégiscsak imádkozom a Szentlélekhez. Fentről lefelé kellene haladnunk tehát, s ha mindannyian vágyunk az egyház egységére, van esélyünk arra, hogy a kisebb horderejű problémákat is megoldjuk.

Én Rómában élek, és a város tele van romokkal. Most, a jubileumi évben a zarándokok az Angyalvártól, Hadrianus császár síremlékétől indulnak el (ahol két másik császár is el van temetve), és a Szent Péter-bazilika felé tartanak. Három császár sírjától tehát egy szegény halász

sírja felé haladnak. Nem a császárok felé tart a zarándoklatuk, nem azok felé, akik egykor az egész világ urai voltak, mert a Római Birodalom éppúgy összeomlott, mint a bizánci – az egyház viszont megmaradt. Ezért hangsúlyozom, hogy vissza kell nyúlnunk az első évezredre, s valamiképpen ki kell szélesítenünk a szellemi látóhatárunkat, tudatosítva, hogy a misztérium megtapasztalása szervesen hozzátartozik a gondolati erőfeszítéshez – amikor például valaki doktori kutatást kezd nálam szentháromságtani témában, és a keleti egyházatyákkal foglalkozik, mindig megkérem, hogy vegyen részt bizánci liturgián, máskülönben nem fogja megérteni, amit olvas. Ha teret adunk a tapasztalatnak, akkor könnyebben át tudjuk gondolni a történelmi folyamatokat, s lehetőségünk lesz arra, hogy fölébe emelkedjünk a történelmi gyökerű feszültségeknek.

Ehhez szintén hozzátartozik, hogy barátokra is szert kell tennünk, akikkel közösen tudunk járni ezen az úton. Nekem nem ortodox, lutheránus és katolikus barátaim vannak, hanem vannak barátaim, akik ortodoxok, lutheránusok és katolikusok. Ily módon az ortodoxiára gondolva máris ortodox barátaim jutnak eszembe, s ettől valóságos emberek kerülnek elélem, a maguk kézzelfogható hagyományával, amely rendkívül gazdag és szép. De mindenképpen a gyökereink megismerésével tudunk elindulni a jövő felé, s ha ismerjük a gyökereinket, esélyünk lesz arra, hogy szintézist alkossunk. Nem vagyok hajlandó kiegészíteni azzal, hogy megosztottak vagyunk, mi keresztények, és nem vagyok hajlandó feladni azt a reményt, hogy még az én életidőmben lehetségessé válik közös liturgia, az eucharisztia közös ünneplése korábban megosztott keresztények részvételével. Az a legrosszabb, ha hozzászokunk ahhoz, ami elfogadhatatlan. Lehet, hogy csak egy álmot dédelgetek, de a hitem erre készítet.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

TIMOTHY RADCLIFFE:

Közös figyelem az egyházban

Támpontok a szinodalitás gyakorlásához

A szinodalitásról szóló püspöki szinódus előkészítésének céljával 2023 októberében Timothy Radcliffe lelkigyakorlatot tartott a vatikáni tanácskozás résztvevőinek. A kötet a lelkigyakorlat beszédeit tartalmazza. Az előadó nem ismeretlen a magyar olvasó előtt, hiszen számos könyvének fordítása megjelent már. Akárcsak korábban, a domonkos teológus ezúttal is gazdagon merít a teológiai hagyomány és a kortárs kultúra köréből, s úgy világítja meg a szinodalitás gyakorlásának lényeges elemeit, hogy közérthetően megvilágítja

jelentőségüket, legyen szó akár a tekintélyről és az igazságról, akár a barátságról és a reményről.

Ára: 2.800 Ft

BESZÉLGETÉSEK WEISSMAHR BÉLÁVAL

Gömöri György

Még csak két hete voltam Indonéziában, ahová a jogjakartai Gadjah Mada egyetem vendéghallgatójaként, hontalan brit útlevéllel kaptam vízumot, és Jogjában a Bintaran Kidul utcában vettem ki szobát egy tágas házban, amikor egy indonéz ismerősöm közölte, hogy új páter érkezett a helyi katolikus teológiai kollégiumba: német neve van, de magyar, Weissmahr Bélának hívják. Mivel a hírek gyorsan terjedtek abban a nagyvárosias óriás faluban, ahol Jogja akkoriban, 1960-ban volt, ő is tudomást szerzett rólam, és nem volt túlságosan meglepve, amikor felkerestem a helyi jezsuita rendházban – ez az ismerkedés vetette meg későbbi barátságunk alapját.

Mielőtt elmondanám, hogyan került Weissmahr Jogjakartába, pár szót kell szólnom arról, én hogyan kerültem oda. Ötvenhatos emigránsként azonnal egyetemi kutatóösztöndíjat kaptam Oxfordban, hogy disszertációt írjak a legújabb kori (1945 és 1956 közötti) lengyel és magyar irodalomról. Már jól haladtam az angolul írt szöveggel, amikor londoni lengyel barátoktól megtudtam, létezik egy olyan ösztöndíj, amit ugyan lengyel emigráns diákoknak találtak ki, de (ha nincs elég lengyel jelentkező) magyarok is igénybe vehetik. Ezt a New York-i Paderewski Alapítvány nyújtotta,¹ lehetővé téve egy-egy éves tanulmányutat, vagy egyetemi tanulást ázsiai országokban. Mivel oxfordi disszertációm nagyjából már megírtam, eldöntöttem, hogy megpályázom a Paderewski Fellowshipet, ha oxfordi kollégiumom ad egy egyéves szabadságot – ezt Max Hayward russzicista mentorom eszközölte ki a kollégium pénztárnokától. Írtam egy szép lengyel levelet New Yorkba, és hamarosan meg is kaptam rá a pozitív választ, ami havi 100 dollárt jelentett egy egyetemi évre, egy London-New York-San Francisco-Honolulu-Szingapúr-Saigon-Jakarta, bárhol megszakítható repülőúttal egybekötve. Nem térek ki itt részletesen arra, miért éppen Indonéziát, azt az országot választottam, ahol a semleges országok pár éve Bandungban kinyilvánították a Panszasilát, az Öt Pontot, amelynek alapján próbálnak békés együttélésben élni a két nagy hatalmi blokkal, csak annyit mondanék, hogy érdekelt maga az alig 42 éve létrehozott új nyelv, a Bahasa Indonesia, meg a jávai és balinéz kultúra, amiről sokat

olvastam kora ifjúságomban. Elég felkészültem erre az évre, már elég jól tudtam indonézül, amikor a gép letett a jakartai repülőtérén, ahonnan vonattal kellett továbbutaznom Jogjába.

De visszatérek Weissmahr Bélára. A rendházban fiatal, sovány, szemüveges, intelligens arcú férfi fogadott, aki, mint kiderült, nálam öt évvel idősebb. Elmondja, hogy már tavaly megérkezett Indonéziába, de csak egy hónapja tanít Jogjában teológiát – latinul!² Persze beszél hollandul is, tehát az idősebb páterekkel ezen a nyelven ért szót. Szemmel láthatóan örül, hogy velem magyarul beszélhet – különben ő is hontalan útlevéllal érkezett, mint hollandiai magyart beengedték, ugyanis hollandokat, a korábbi gyarmatosítókat, a függetlenségi háború óta nem engednek be Indonéziába. Perceken belül elkezdünk politizálni, gyorsan kialakulnak közös témáink a következő hónapokra: az indonéz politikai helyzet, meg a magyarországi viszonyok bírálata, végül, de nem utolsósorban, teológiai beszélgetések a mindkettőnket érdeklő témákról. Ezek többségükben nálam, a Bintaran Kidulban zajlanak, ahová Béla gyakran odabiciklizik, vagy „betjával” (teherbiciklivel) oda hozatja magát.

Indonéziában ekkor „vezérelt demokrácia” (*guided democracy*) van, Sukarno elnök által vezetett koalíció kormányoz, amit „Nasakom”-nak rövidítenek, a nemzeti, a kommunista és egy mérsékelt muszlim párt, a Masjumi összefogásából. Béla attól fél, hogy a koalíción belül a kommunisták (akik kitűnően meg vannak szervezve a falvakban) Sukarno elnököt az orránál fogva vezetik. Megnyugtatom, hogy értesüléseim szerint ez nem így van, a hadsereg parancsnokai nemzeti érzelműek, bár a kommunisták ezt szovjetbarát és nyugatellenes propagandával próbálják ellensúlyozni. Most éppen új kormány alakult, ez a Djuanda-kabinet inkább Sukarno szája íze szerint politizál.

Amikor Béla először nálam jár, elmondja élete történetét. Polgári családból származik, 1947–49 között volt jezsuita novíciátusban, a kommunista hatalomátvétel előtt próbált disszidálni, de elkapták, fél évet ült. Szabadulása után Szegeden volt szeminarista a Hittudományi Főiskolán, majd matematikát tanult volna Debrecenben, de 1952-től

¹ Anyám, aki a *Magyar Nemzet* című napilap szerkesztőségében dolgozott, beszélt kollégáinak indonéziai ösztöndíjairól, mire az első reakció ez volt: „És mit kell ezért csinálni?” Nem tudom, ő mit mondott erre, de az volt az igazság, hogy 10 hónapos egyetemi tanulmányaimról és utazgatásaimról Indonéziában mindössze egy jelentést kellett írnom az alapítványnak, amit rendben meg is tettem.

² Bár Indonézia túlnyomóan muszlim ország, rendkívül sokféle vallás létezik és létezik a szigetvilágban, több millió katolikus és protestáns lakja. 1960–61 óta a katolikusok száma megháromszorozódott, jelenleg 8 millió 600 ezer római katolikus él Indonéziában.

csak gyárban dolgozhatott. Marós volt a Váci úton, ahol a régi szakik mellett grófok és volt szerzetesek dolgoztak, de sorsa jobbra fordult 1954-ben, amikor egyszerre járhatott a budapesti jogi karra és a teológiára. Bár ismerte a munkásosztály lesújtó véleményét a Rákosi-rendszerrel, őt is csodálatos meglepetésként érte a forradalom. Arra már nem emlékszem, hogyan került a német jezsuitáktól Hollandiába, de arra igen, hogy Jáva előtt Maastrichtban tanult és ott végzett teológiát.

Legközelebbi beszélgetésünk során szóba került a Horthy-rendszer, a háború előtti Magyarország. Béla szerint „az öregek” úgy 1950-ig tagadták, hogy a *Puszták népe* szerzőjének lett volna igaza, akkor beismerték, igen, az akkori állapotok sem voltak ideálisak, sokan nyomorogtak, de most, a kommunista rendszerben „rosszabb a helyzet”. Beszél nekem Prohászka Ottokár földreform-tervéről, amit Serédi Jusztinián érsek megakadályozott. Prohászka „ellentmondásos személyiség”, akinek ugyan egyes antiszemita érvei is érthetőek (!), de (Béla szerint) sem a kormányzat, sem az egyház nem fogadta el őket. Az 1945-ös földreform pedig szükségzerű volt; úgy éreztem, Béla – minden kommunistaellenes fenntartása ellenére – ezt történelmi igazságszolgáltatásnak látta.

Csak ezután kezdtünk vallási és teológiai kérdésekről beszélgetni. Nem akartam Bélának mindazt a rosszat elmondani, amit a jezsuita rend szerepéről olvastam, azt, hogyan alakult át egy energikus tanítórend hatalmi tényezővé egyes országokban, amit csak a felvilágosodás bontott le, és azt sem, hogyan látják protestáns oldalon a rend történelmi szerepét. Arra viszont rákérdeztem, mi a véleménye néhány, a házassággal kapcsolatos nagyon is mai problémáról. Béla azt mondja, az egyház álláspontja talán változhat, mert bár a házasság „szentség”, a válást nem lehet minden esetben megtiltani. Szerinte a nagyon rossz házasság megszentségteleníti, lerombolja az emberi kapcsolatokat.

A következő találkozás alkalmával, amikor Béla fejfájósan jön át – nem olyan könnyű latinul teológiát tanítani – témáink vegyesek, kezdve a házasság fogalmán régen és most, azon, hogy mit jelent ma a bűnbánat, a penitencia. Mond valamit, ami arra vall, hogy bizalmába fogadott – fiatalon őt kezdetben *nagyravágása* tette jezsuitává! „Aztán rájöttem, hogy ez így nem megy, az embert csak a teljes kiüresedés, a maximális lemondás teheti tökéletes kereszténnyé.” Nem akarom megtudni, pontosan mit ért ezen, csak azzal értek egyet, hogy pusztán az akaraterő nem elég ahhoz, hogy bármilyen célunkat megvalósítsuk.

Én ekkor már eldöntöttem, mire használok indonéz időmet: az egyetemi órák látogatása mellett életem talán legnagyobb élményéről, a magyar forradalomról beszélek az indonéz fiataloknak, és összeszedek mindent, ami 1956 után arról az indonéz sajtóban megjelent – ennek eredménye egy hosszabb tanulmány lesz angolul, a címe *Suez versus Hungary*,³ arról szól, hogy az ázsiai országokban miért reagáltak kevésbé a szovjetek imperializmusára, mint a francia-brit fegyveres beavatkozásra a Szezei-csatornánál. Bár tudom, hogy a magyar forradalom elfojtásához nem csak ez szolgáltatott érvet Hruscsovnak, a nyugati hatalmakat megosztotta (az amerikai jóváhagyás nélkül történt) szuezi kaland, amely nélkül még nagyobb lett volna a Szovjetunió erkölcsi vesztesége a harmadik világ országaiban.

Egy más alkalommal együtt szidjuk az indonéz bürokráciát. Hihetetlenül hosszú ideig kell várni egy kiutazási engedélyért; Béla elmondja egy páter esetét, akit hónapokig küldözgettek egyik hivataltól a másikig, míg megkapta a kért engedélyt. Különben az ország nagy része nemzeti felindulásban él: Indonézia meg akarja szerezni a korábban holland gyarmat Nyugat-Új-Guinea (Irian Barat) nyersanyagokban gazdag területét, és a megafonok naphosszat harsány hazafias indulókat sugároznak: „Gyere velünk felszabadítani Iriant!”⁴ Hihetetlenül laza a munkafegyelem, nincs is még szó arra a fogalomra, hogy „hatékonyság”, az átlag indonéz egyfajta, a *manjanára* emlékeztető álmos-bizonytalan időben él (*djam karet*), sem a munkáltatók, sem a munkások nem veszik figyelembe a munkára fordított idő mennyiségét. Béla szerint a független Indonézia egyik nagy problémája a szakemberek hiánya: a holland szakembereket elűzték, még nincs utánpótlás, viszont más országokban, ahová a hollandok ámentek, fellendült a piac. Vajon a Sukarno által támogatott „ázsiai szocializmus”, a közösen megszervezett mezőgazdasági munkával, jelenthet-e megoldást?

Ehhez kapcsolódik látogatásunk a jezsuita rendházban, ahol Béla bemutat Páter K.-nak (teljes nevére nem emlékszem), aki kicsit franciás kiejtéssel beszél angolul. Kérdezem az indonéz kommunisták által programba vett földreformról: valóban megoldja a problémákat? Szerinte nem, csak elodázza a megoldást. A legfőbb probléma a túlnépesedés – K. páter egyedül Jáván 10–12 millió rejtett munkanélkülről beszél. Ha megszervezik az áttelepítést más szigetekre, az segíthet, a rend-

3 Megjelent a Nagy Imre Intézet kiadásában 1961-ben Brüsszelben.

4 Végül Indonézia – amerikai közvetítéssel – komolyabb fegyveres konfliktus nélkül, 1962. augusztus 12-én megszerezte Iriant, amit először Irian Jayának, majd Irian Jaya és Pápuának neveztek el.

szeres talajjavítás úgyszintén, de a végső megoldás mégiscsak az iparosítás. Ez történhet a kisvállalkozások támogatásával, illetve külföldi kölcsönökkel, de állítólag bár Sukarno elnök már fel akart venni egy Shell-kölcsönt, annak a hadsereg állja útját. Tehát, fejezi be K. páter, a gazdasági fejlődéshez politikai változásokra van szükség, meg arra, hogy felmadjon egy technokrata gondolkodású réteg, amelyik nem hivatalt akar szerezni – jelenleg minden indonéz hivatalyszerzésben gondolkodik.

Egy másik alkalommal megint szóba kerül a katolikus egyház maradisága. Béla elmondja, hogy például Kopernikus 1831-ig indexen volt – egyszerűen otfelejtették. Prohászka Ottokár azért került indexre, mert fel akarta osztani az egyházi birtokokat. Különben Prohászka népszerű könyvei, véli Béla, „dagályosak”, ő jobban szereti naplóját, elmékedéseit. Kevesen foglalkoztak Magyarországon a kereszténység és a szocializmus összebékítésével, ennek főleg németül és angolul van irodalma.

Mivel én 1956 előtt Budapesten tanultam antropolófiát, felteszem Bélának a kérdést: mi a lélek, azonos a tudattal? Lehetséges-e lélekvándorlás? Ő úgy gondolja, hogy a reinkarnációs elmélet, azaz, hogy mindig újabb lehetőségeket ad a javulásra, „elveszi a választás komolyságát és tragikumát”. Minél jobban fejlődik a szellem, annál inkább függ Istentől, annál több „a választásra való szabadsága”. Isten egyszerre immanens és transzcendens, ám a dualisták nem ismerik el az immanenciát. Béla nem tud teljesen meggyőzni, de azért elgondolkoztat. Viszont különös, mennyire hisz abban, hogy a világon minden „objektív módon megismerhető”, meg abban, hogy mivel az ember ki tudja mondani: „én vagyok”, saját személyiségét is megismerheti. Nem feszegetem, mi a véleménye a tudatalatti szerepéről az objektív megismerésben.

1960. december 21-én, vasárnap délután átjön Béla, ilyen feldúlt állapotban még nem láttam: tegnap kapta meg a hírt édesapja haláláról. Elmondja, hogy bár apja nem volt hívó ember, miután a kommunisták bebörtönözték és hazajött a börtönből, megváltozott. Eleinte ellenezte, hogy Béla belépjen a jezsuita rendbe, inkább mérnöknek szánta, aztán beletörődött. Mennyire tudta megvalósítani élete céljait, végül is milyen ember volt? Béla: a halál pillanatán dönti el az ember áldozati értékét.

1961 februárjában Béla jelenti, hogy az indonéz hadsereg nagyon készül Irián miatt a hollandok elleni háborúra: megint összeírták a holland születésű páterek névsorát, és a semarang-i püspök elutasító választ kapott több páter beadványára, akik indonéz állampolgárságot szerettek volna kapni. A kommunisták taktikai okokból támogatják a nacionalisták területszerző kampányát. Én kevésbé vagyok pesszimista – nem hiszem, hogy háborúra kerülne sor. Viszont úgy látom, egyre

feszültebb a helyzet a Nasakom-koalíción belül: rejtett hatalmi harc folyik a nemzetiek és a kommunisták között. Bár az utóbbiak nincsenek benne a kormányban, Sukarno nem észleli, hogyan nyomulnak a kommunisták, akik (ezt mondom indonéz barátainknak is) legszívesebben az 1945–48 közötti magyar kommunista taktikát követnék, de ennek a szalámi-taktikának előfeltétele volt a szovjet hadsereg jelenléte. Indonéziában viszont a hadsereg vezetése egyelőre a nemzetiek kezében van, tehát előbb-utóbb leszámolásra kerül majd sor a koalíció pártjai között, és ha ez így van, abból csak a kommunisták jöhetnek ki rosszabbul. Mivel van egy levelem az egyik angol napilaptól, ami „kinevez” engem tudósítójának, megpróbálok végére járni ennek a dilemmának, és valamikor 1961 tavaszán meginterjúvolom Sudijonot, a jogjai kommunista párt titkárát.⁵

Sudijono rokonszenves és művelt embernek tűnik, készségesen válaszol kérdéseimre. Igen, ők a nemzeti egységet, Bung Karno (Sukarno) elvtársat támogatják. Vajon a kommunisták elképzelései a szocializmusról megegyeznek Sukarno „pancsasilás” programjával? Sudijono habozik kicsit, majd így válaszol: „egyelőre igen”. Amikor rákérdezek erre, megemlítve Nasution hadseregfőnök újabb, nemzeti egységet szolgáló politikai húzásait, kitér, ő nem bízik Nasutionban. Nem gondolja, hogy a kommunisták előbb-utóbb össze fognak ütközni a hadsereg vezetőivel? Sudijono szomorúan bólogat, igen ez lehetséges.

Ez a politikai kitérő azért volt szükséges, hogy megmagyarázza Weissmahr Béla nekem írt leveleit, amelyeket 1961 nyarától, amikor elhagytam Indonéziát, hol Angliába, hol Amerikába küldött. Ezekben már nincsen szó teológiai kérdésekről, főleg az indonéz politika változásaival foglalkoznak, és mivel Béla magyarul, részben virágnyelven írta őket, mind átmentek az indonéz cenzúrán.⁶ Így hát első kézből hallottam az 1965. október elsején végrehajtott kommunista puccskísérletről, a meggyilkolt tábornokokról és a Sukarno-rendszer összeomlását követő szörnyű megtorlásról, aminek mintegy félmillió kommunista párttag és szimpatizáns esett áldozatul. Ezt a jogjai jezsuiták csak mint ijedt szemlélők vehették tudomásul, mert bár

5 A Sudijono-interjúról és egy Aidittal készített korábbi interjúról beszámoltam angolul írt tanulmányban: *Interviews with Indonesian Communist leaders. St Antony's papers 14, Far Eastern Affairs, Number Three*, Chatto & Windus, London, 1963, 80–85.

6 Weissmahr Béla hozzám írt leveleit néhány éve átadtam a budapesti jezsuita rendháznak a Horánszky utcában. Nem tudom, kutatható-e jelenleg ez az anyag.

megkönnyebbültek a kommunista puccs kudarcától, mint keresztények el kellett, hogy ítéljék az ámokfutás országos vérfürdőt.

Aminek részleteiről Weissmahr Béla 1967. május végén számolt be nekem, amikor meglátogattott az angliai Birminghamben, ahonnan azután Rómába utazott. Ekkor elmondta, milyen feszült volt a helyzet a puccs előtti hónapokban, bár valásellenes propaganda csak annak előkészítése során, 1965-ben kezdődött. Ekkor a jávai falvakban a kommunista parasztok nagy gödröket kezdtek ásni, feltehetőleg a helyi muszlim aktivistákkal való leszámolásra – ezekbe aztán őket végezték ki, az ő holttestüket temették bele. Béla: „Most értettem meg, milyen nagy dolog a kereszténység: még Sztálin és Hitler is titkolni voltak kénytelen tömeggyilkosságaikat, amire a muszlim antikommunisták kifejezetten büszkék voltak!” Elmondja a kommunista főtitkár, N. S. Aidit kivégzésének történetét: egyik titkára Nasution tábornok beépített embere volt, tudták tehát róla, hol bujkál vidéken, és csak akkor fogták el és ítélték halálra, amikor vissza akart térni Jakartába.⁷ A hajdani Sukarno-

imádát lassan elmúlt, most Suharto tábornok kormányoz, félretették Nasutiont is, aki 1965 októberének hőse volt, egyes muszlim pártok pedig még mindig vallásos muszlim államot szeretnének, ami Béla szerint nem fog megvalósulni. Viszont Indonézia most a gyors modernizálódás útjára lépett.

Ez volt az utolsó alkalom, hogy hosszabban beszélgettem Weissmahr Bélával. Egyszer még futólag találkoztunk, amikor a nyolcvanas évek elején egy müncheni konferencián vettem részt és szállásügyben kértem a segítségét. Béla a helyi jezsuita rendházban biztosított pár napra szállást, és bár barátságosan fogadott, láttam, hogy milyen elfoglalt ember, mennyivel kevesebb ideje van most beszélgetni, mint annak idején Jogjában. Tudom, hogy a rendszerváltás után őt is, a jezsuita rendet is újjászervezték és rehabilitálták, de azt hiszem, senki sincs már életben, aki hozzám hasonlóan ismerte volna nemcsak a teológiatanárt és teológiai tankönyvszerzőt, hanem Bélát, az okos, nyitott és nagyon szeretni való embert.

⁷ N. S. Aiditot 1965 novemberében ítélték halálra és végezték ki Jakartában. Ez még Sukarno névleges uralma idején történt, ő 1967 februárjában adta át a hatalmat Suharto tábornoknak.

Kérjük, támogassa adója 1%-ával a
VIGILIA KERESZTÉNY KULTURÁLIS ALAPÍTVÁNYT

A Vigilia Keresztény Kulturális Alapítvány a Vigilia folyóirat és könyvek kiadásával arra törekszik, hogy elősegítse a párbeszédet a kereszténység és a modern kultúra és társadalom között, másrészt szintézisben jelenítse meg a kereszténység és az irodalom értékeit. A Vigilia immár kilenc évtizedes fennállása alatt ezzel az egyedülálló törekvésével a magyar kultúra szerves részévé vált.

A fenti célokat támogatja, ha személyi jövedelemadójának 1%-át az Alapítvány javára ajánlja fel.

Adószámunk: 19660554-1-41

A legkisebb összeg felajánlását is hálásan fogadja a
Vigilia Keresztény Kulturális Alapítvány.

1052 Budapest, Piarista köz 1.
OTP Bank Nyrt. 11705060-21452361

VISKY ANDRÁS: A TEST TÖRTÉNETEI

POKET PUBLISHING, BUDAPEST, 2024

Maczák Ibolya

Visky András már 2016-ban, *Ki innen* című drámakötetének megjelenése idején több interjúban hangsúlyozta, hogy a nyitott dramaturgia kérdése foglalkoztatja. Joggal tehetjük hozzá: igen radikális formában. A nyitott dramaturgia fogalmát ugyanis – főként Andreas Kotte *Bevezetés a színháztudományba* című művére hivatkozva – elsősorban az olyan drámákra alkalmazzák, amelyekben több cselekményív létezhet, illetve amelyek esetében a darab vége nem jelent feltétlen befejezést, a konfliktus feloldását. Ezzel szemben Visky András sajátos – önmagát alkotóként sem kímélő – szövegkonstrukciót kívánt létrehozni. Ugyanarról a kérdéskorról öt-hét darabot tervezett írni, s ezeket úgy közönség elé vinni, hogy egy-egy előadás során a néző két-három darabot lásson együtt. „Azonos címmel fél év alatt a néző folyamatosan más megközelítést látna az adott témakörnek, olyan módon, hogy az elején nem tudja, hogy pontosan melyik darabok egyvelegét fogja látni”¹ – nyilatkozta egy interjúban a szerző. A darabok – mint ahogyan azt Visky András egy korábbi közlés előszavában megfogalmazta – „egymás tükrében és kontextusában mást jelenthetnének: a test történeteit, a lehető legkülönbözőbb fénytörésben, egyetlen színházi tér (díszlet) variációjaként. Öt darab esetén, ha estéről estére két darabot adnak elő, a nézők 10 különböző előadáskombinációt láthatnak.”² Ez az elgondolás további variációkat is rejt, hiszen a szerzői jegyzés szerint azt is a színrevivők döntik el, hogy az előadások során egy-egy kombinációt különböző színészekkel, vagy éppenséggel szerepkapcsolatban adnak elő, azaz további összefüggéseket generálnak-e két-két darab között. (Visky külön jegyzetben utal arra, hogy lehetségesnek tartja az önálló, egyestés előadásokat, illetve az egyszemélyes produkciók létrejöttét is a drámacsokor nyomán.) E sajátos színházi kísérlet révén tehát a szerző a megszokottól eltérő eszközökkel hívja fel a figyelmet egy-egy téma sokféle értelmezési lehetőségére – a tervezett konstrukcióban elvileg véges számú leírt változattal (a darabok publikációi során a bevezetőben matematikai képlettel is levezetve a lehetséges kombinációk számát) egyszerre megköti és fel szabadítva a színházi alkotói és olvasói fantáziát. Érdemes szót ejteni a megvalósulásról is: a terve-

zett ötven-hatvan perces darabokból négy készült el, ezeket Visky Andrej – a szerző fia – rendezésében mutatták be Debrecenben az elmúlt években. A tetralógia a *Caravaggio terminál* című, korábban szintén bemutatott Visky-darabbal kiegészülve jelent meg a POKET Zsebkönyvek 73-as számú darabjaként.

Ez a megjelenési forma további szempontokat vet fel: egyrészt különös vállalkozásnak tűnik, hogy ez a konstrukció olyan formában jelenjen meg, amelynek sajátos filozófiája van az olvasásról. A POKET Zsebkönyvek kifejezett célja ugyanis egy újabb keletű, a tömegközlekedési eszközökön történő olvasás „becsatornázása”. Ez a forma ugyanis egyfajta sajátos, szórt (esetleg felületes) figyelmet feltételez (hiszen figyelni kell az úti célra, az esetleges útitársakra, s egyéb hasonló, külső tényezőkre), s ezért a hagyományos, olvasással kapcsolatos nézetek nem feltétlenül támogatják. Ugyanakkor a vállalkozás kifejezetten arra irányul, hogy természetessé, akár kívánatosá tegye a „nehéz” művek olvasását ilyen körülmények között is. Ez az elgondolás eleve rokonságban áll a Visky-művek világával, sőt sajátos dimenziót ad a Visky-tetralógia (a Caravaggio-darabbal együtt kvintológia) olvasásának: a szerzői terveknek megfelelő kombinációk ugyanis igen könnyen, gyorsan alakulhatnak ki az olvasókban a POKET-kiadvány révén. Vagyis ez a megjelenési forma sajátos, új dimenziót kölcsönöz a Visky-drámák szerzői koncepciójának. Amelyet tovább erősítenek a könyv gondosan válogatott illusztrációi: a drámákhoz szorosan kötődő festményreprodukciók. A POKET filozófiája szerint „nemcsak könyv, hanem egy egymásra figyelő közösség jelképe, ahol hiszünk az elmélyülésben, a minőségi időtöltésben és az őszinteségben”.³ Ez utóbbira különösen nagy szükség van a Visky-darabok esetében, hiszen a koncepció központi gondolatmenete korántsem egyszerű – és felkínált nézőpontjai sem azok.

Nem egyszerű megmondani, hogy pontosan mi is az a – már idézett, Visky-interjúban említett – témakör, amelyet a drámagyűjtemény öt darabja körüljár. Úgy tűnik, hogy a cím pontos orientációt ad: testekről szóló történetek szerepelnek benne. Érdemes megemlíteni, hogy a Visky-kö-

1 Tasi Annabella: Tíz év után jelentkezett új drámakötettel Visky András. *Magyar Szó Online*, 2016. december 2. <https://maszol.ro/kultura/73356-visky-andras-feszitem-a-hurt-mikozben-szelid-es-poetikus-szovegeket-irok> (hozzáférés: 2025.03.19.)

2 Visky András: A test történetei. Éva, Lina. *Látó 30* (2019/8-9), 97.

3 *Rólunk*, <https://poketonline.hu/rolunk> (hozzáférés: 2025.03.19.)

tet címével megegyező koncepciója volt a 2014-es, kolozsvári Interferenciák Nemzetközi Színházi Fesztiválnak, melynek kialakításában művészeti igazgatóként Visky András is tevékenyen részt vett. Erről a művészeti igazgató, Tompa Gábor a következőképpen nyilatkozott: „idén érdekes, ugyanakkor tág lehetőségeket magában rejtő témánk van: a test történetei, vagy ahogy a román változat szól: a test vallomásai. Jelzi ez, hogy mi, emberek sokat foglalkozunk saját múltandóságunkkal, aminek letéteményese a test, amelyet az idők során annyit isteníttetek, magasztaltak, meggyaláztak, megsemmisítettek, börtönbe vetettek, felszabadítottak, fontos része a fajfenntartásnak stb.”⁴ Természetesen hiba lenne annak dekódolására kísérletet tenni (egy sajátos tyúk-tojás probléma bevonásával), hogy ez a fesztiválkoncepció hatott-e Visky drámakompozíciójára, vagy épp ellenkezőleg, az alkotót foglalkoztató kérdéskör alakította-e ki a színházi találkozó koncepcióját. Lényegesebbnek tűnik az a szempont, melynek révén az vizsgálható, hogy a Tompa Miklós által megfogalmazott – és bizonyosan Visky András alkotói közreműködésével létrejött – koncepció hogyan jelent meg, és/vagy módosult a Visky-tetralógiában, majd a könyv révén létrejött kvintológiában.

Tematika, illetve motívumtörténeti szempontból jól érzékelhetően a darabokban kitüntetett szerepet kapnak a(z akár szent, akár profán okokból) csonkolt és/vagy traumatizált testek, amelyek az egyes művekben egyaránt kapcsolatba hozhatók a hivatással és a transzcendenssel. Sőt, a történetek főszereplői különös viszonyban állnak a halott emberi testekkel, ezekkel kapcsolatos viszonyuk döntően meghatározza gondolkodásukat. („A halott testnél nincs nagyobb igazság” – fogalmazódik meg a tetralógia *Teréz* című drámájában.) A koncepció mélyebb értelmezését érdemesnek tűnik kiegészíteni egy filológiai és egy komparatív szemponttal. Ezek bevonásával megállapítható, hogy milyen szempontok szerint gondolkodik Visky a kérdésről. „A darabok fikció” – fogalmaz a szerző. Mindez valójában némi megkötéssel igaz: Visky András darabjai számos tekintetben épülnek valós történetekre, sőt komoly filológiai munkát igénylő dokumentumokra – éppúgy igaz ez az *Artemisia*⁵

vagy a Caravaggio-darab tárgyalási jegyzőkönyveire, vagy Surányi Z. András és Fridvalszky Bernadett *Az ember lánya* című dokumentumfilmjére az *Éva* című részben. Ugyanakkor a kapcsolódó szavak, gondolatmenetek, következtetések természetesen az írói alkotói folyamat gyümölcsei.

A darabokban különös hangsúllyal szereplő, halott testekkel kapcsolatos viszony feltérképezése során különös fénytörést kap az a tetralógiába tervezett, de oda végül nem került történet, amelynek hősnője bukaresti lett volna és Nadiának hívták. Alakja később a *Kitelepítés*ben válhatott ismertté a magyar olvasók előtt. Különös történetéről (és megírásának folyamatáról) számos interjúban vallott Visky András. Bonczidai Éva interjújában egyebek mellett a következőképpen nyilatkozik a történetről: „az első halott, akit láttam, az az anyám. Anyám ugyanis ott a lágerben a klinikai halál állapotába került, úgy vitték el tőlünk, mint egy holttestet. [...] Ezért nekem anyámhoz kapcsolódik a holttest látványa. [...] Azt láttuk, hogy egyszer csak visszahozták, ott feküdt a szalmán, és a kisebbik nővérem azt mondja, hogy valaki – szerintem Nadia Russo pilótaasszony – elhozta a gramofonját, feltett egy karácsonyi lemezt, felhangzott a *Stille Nacht*, és anyám ekkor felült. [...] Amikor anyám érezte, hogy meghal, végrendelkezett. [...] Vagy Teresa asszony, vagy Nadia Russo írta meg a végrendelet szövegét, mert csak az aláírás anyámé. Neki nem volt ereje megírni, és gyönyörű románsággal van megfogalmazva ez a végakarát. Ezt az okmányt őrizzük.”⁶ A történet (a filológiai alapok ismeretében) jól érzékelteti, hogy milyen szempontok szerint kerülhetett volna a történet a kvintológiába és milyen csomópontok révén szerveződik a tetralógia. (Amely a Nadia-történet kimaradása miatt mint alkotás csonkának is tekinthető.) Az első halott motívumként Pilinszky János *KZ-oratórium*ából lehet ismerős a magyar olvasók számára. Ezt a kapcsolatot már csak azért is érdemes feleleveníteni (annak ismeretében különösen, hogy Visky drámáira bevalóan erősen hatott Pilinszky munkássága), mert a Visky-tetralógiában különös szerepet kaptak a helyszínek a szerzői jegyzések értelmében is. (Egy korábbi, folyóiratban publikált változat szerint: „A darabok: Artemisia – Róma; Éva – Budapest; Lina – Kolozsvár; Nadia – Bukarest; Teréz – Kalkutta.”)⁷ Ennek jelentősége (noha konkrét filológiai kapcsolat nem mutatható ki köztük), Paul Claudel *Kantáta három hangra* című

4 Kustán Magyarai Attila: A test történetei, vallomásai. *Erdélyi Riport*, 2014. október 3. <http://erdelyiportal.ro/interju/a-test-tortenetei-vallomasai> (hozzáférés: 2025.03.19.)

5 A közelmúltban, közel nyolcvan év késéssel jelent meg magyarul a művészettörténész Anna Banti *Artemisia* című regénye (Ford. Lukács Margit. Labirintus, Budapest, 2024), amely mű Visky Andrást is inspirálta.

6 Bonczidai Éva: „Eddig nem ismertem, de most ismerem”. Visky András: Az apakérdés valahogy Isten-kérdés is számomra – az eltűnésük is. *Magyar Kultúra* 1 (2021/1). <https://magyarkultura.hu/eddig-nem-ismertem-de-most-ismerem-visky-andras-az-apakerdes-valahogy-isten-kerdes-is-szamomra-az-eltunesuk-is/> (hozzáférés: 2025.03.19.)

7 Visky András: A test történetei. Éva, Lina. *Látó* 30 (2019/8–9), 97.

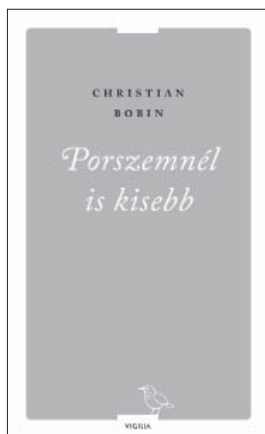
verse és annak magyarázatai nyomán érzékelhető. E mű alaphelyzete szerint három fiatal nő (egy latin, egy lengyel és egy egyiptomi) álmodozik, beszélget és énekel egy éjszakán. Claudel megfogalmazása szerint a három szereplő a szőlőfürt, az aratás és az árny megtestesítője, mégpedig azért, mert „minden elmúlik, igaz, de csak azért, hogy minden évben visszatérjen ugyanahhoz az eksztázisponthoz. [...] Minden elmúlik, de a legteljesebb érettség e pillanatában legalább ez a három dolog a miénk: a misztikus fürt mámora, az arany aratás, amely megkoronázza a föld hosszú türelmét; végül az árny és az éj, amelyek – miközben beborítják azok tűnékeny alkalmát – megszabadítják örömről és birtoklásunkat, ami veszendő.” A kantáta három szereplője és a hozzájuk kapcsolódó, bonyolult jelképrendszer tömör, szűkszavú, sőt, töredékes párbeszédek és a lírai szövegrészek éppúgy váltakoznak benne, mint Pilinszky *KZ-ortoriumában* vagy Visky András darabjaiban. Legalább ilyen fontos kapocs az a gondolat, amely a Claudel-kantáta *Szétosztott ország* című részében fogalmazódik meg. A szerző így írt erről egy olaszországi előadásában: a lengyel Fausta „a megosztott népekről és rasszokról énekel, amelyeket a

szeretet egyesít, jöllehet, az erőszak szétválasztja őket. [...] Amíg az Igazságosság napja fel nem virrad, más népek is megismerik ezeket a gyászos pillanatokat, amikor úgy tűnik, semmit sem várhat az ember a jövőtől, és amikor az antik remény csalfa muzsikának tűnik, amelyet a fül alig hallhat meg.”⁸ Ez utóbbi gondolatmenet Visky András drámagyűjteményéhez kapcsolódik: „Az emberi lény mindig egész, mert érzékeli a maga csonkaságát.”

Amikor tehát az izgalmas és előremutató, új színházi formákat kereső Visky András drámái PO-KET-könyvben jelennek meg, voltaképpen újabb könyvműfajt teremt a szerző egy sajátos olvasási forma támogatásával. Mindezt azonban korántsem csupán az újdonság iránti öröm révén (ez sem lenne kevés!), hanem egy alapvető emberi gondolat újrafelfedezése, újraértelmezése jegyében is, amelyet Radnóti Miklós *Hetedik eclogájának* szavaival így is kifejezhetünk: „szétdarabolt lázas test s mégis egy életet él itt”.

8 Szabó Ferenc: A válogatás elé. In Paul Claudel: *Kantáta három hangra és más költemények*. (Vál., ford., bev. Szabó Ferenc.) Új Ember, Budapest, 2005, 19–20.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

CHRISTIAN BOBIN:

Porszemnél is kisebb

Christian Bobin (1951–2022) francia író, költő, mintegy hatvan könyv szerzője, amelyek közül több jelentős közönségsikert aratott. Írásai az egyszerűséget, a létezés csodáját ünneplik, amely egyaránt magába foglalja a lét biztonságát és törekénységét, minden gyengédségét és borzalmát. Az Assisi Szent Ferenc életét feldolgozó *Porszemnél is kisebb* című kötetéért 1993-ban elnyerte a Katolikus Irodalmi Nagydíjat, 2016-ban pedig írói munkássága elismeréseként a Francia Akadémia díját.

Ára: 2.850 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető:

1052 Budapest, Piarista köz 1. Honlap: www.vigilia.hu

Telefon: 36-1-486-4443 E-mail: vigilia@vigilia.hu

Ádám Péter

MICHEL HOUELLEBECQ: MEGSEMMISÜLNI

FORD. TÓTFALUSI ÁGNES. MAGVETŐ, BUDAPEST, 2023

„Csak annyira vagyok katolikus, hogy megmutatom, milyen borzalmas is a világ Isten nélkül.”¹

Michel Houellebecq

Az életművét elemző tanulmánykötet előszava a következőképpen próbálta meghatározni, hogy mi is Michel Houellebecq szerint napjainkban az emberi sors leglényege: „szexuális frusztráció egy teljesítményorientált társadalomban, amelyben az ember mindig alatta marad a külső elvárásoknak; érzelmi frusztráció egy szélsőségesen individualista világban, amelyben szinte lehetetlen a harmonikus párkapcsolat kialakítása; egzisztenciális frusztráció abban a világban, amelyben csaknem minden tudat a tömegtársadalom gépezetének egyenterméke; és végül metafizikai frusztráció abban a világban, amelyben az egyén nem lát túl a standardizált élvezetek horizontján. Mindennek tükrében aligha véletlen, hogy az író – szembesülve a szerinte végnapjait élő európai civilizáció megsemmisülésének lehetőségével – egyetlen megkérdőjelezhetetlen realitást lát maga előtt: a gyönyörnek és a fájdalomnak egyformán otthont adó emberi testet. Ezért olyan fontos regényalakjainak a szexualitás, ezért olyan részletes legújabb regényében a testi hanyatlás leírása, és ezért az öregedéstől meg az elmúlástól való szorongó félelem.

*

Houellebecq nyolcadik regénye, amelynek kiváló magyar fordítása egyenértékű az eredetivel, az eddig érintett témák olyan összegzése vagy szintézise az író életművében, mint amilyen az *Elveszett illúziók* volt Balzacéban. A *Megsemmisülni* egyszerre politikai sci-fi és családrege, biztonságpolitikai thriller és társadalomkritika, lélekrajz és sorskérdéseken való meditáció. A háttérben két cselekményszál hálózta be vagy inkább fogja keretbe a közeljövőbe vetített történetet. Egyik a 2027-ben esedékes államfőválasztás előkészületei, másik a kiberterrorizmus elleni hiábavaló védekezés.

A megbízatása vége felé közeledő államfő (aki ugyan nincs nevesítve, de akár Emmanuel Macron is lehetne), amerikai típusú elnöki rendszerről ál-

modozik (a francia államberendezkedés ugyanis jelenleg félelnöki), és mivel csak két ciklust tölthet be egymás után, azt tervezi, 2027-ben egy népszerűnek népszerű, de jelentéktelen tévés személyiséget ültet az Élysée-palotába, hogy azután, öt évvel később, államfőként visszatérhessen az időközben alkotmánymódosítással elnöki rendszerré átalakított „posztdemokratikus” államapparátus élére. Eközben a DGSJ, vagyis a francia titkosszolgálat mindent bevet, hogy megfektse, tulajdonképpen kicsodák a különböző nemzetközi terrorakciók elkövetői, és hogy mi a céljuk ezekkel a – hol kínai konténerszállító tengerjáró, hol dán spermabank, hol menekülteket szállító halászhajó ellen elkövetett – bombamerénylettekkel. Jóllehet az utóbbi cselekményszál a regény második felében háttérbe szorul, mindvégig idősebb a főhősnek a mű világvége-hangulatát erősítő rezignált megállapítása: „...amennyiben a terroristáknak az a céljuk, hogy megsemmisítsék [...] a modern világot, ő bizony nemigen tudja őket hibáztatni érte” (299).

A főhősnek, Paulnak – ő a gazdaságiügyi miniszter (Bruno) barátja, munkatársa és tanácsadója – öt nagy gondja van az életben: a felesége, az apja, a munkahelye, a terroristák, plusz az egészsége. Felesége, akivel teljesen kiüresedett a kapcsolata, a *wicca* nevezetű pogány (vagy sámánista?) vallási mozgalomban keres kapaszkodót; apja – a francia titkosszolgálat egykori munkatársa – agyvérzéssel kerül egy lepukkant öregotthonba, ahonnan a családnak (Paul mélyen hívó nővére, Cécile, valamint öccse, Aurélien segítségével) még idejekorán sikerül kimenekítenie; főnöke és barátja, Bruno, akit rendszeresen csal a felesége, a munkában keres vigasztalást, és tevékenyen részt vesz a már említett tévés személyiség választási kampányában (az író a figurát, ha igaz, Emmanuel Macron gazdaságiügyi miniszteréről, Bruno le Maire-ről mintázta); ami a terroristákat illeti, nemcsak lehetetlen felderíteni kilétüket, de azt se tudni, ki nek-minek a nevében hajtják végre merényleteiket. Paulnál, a regény vége felé, rákot diagnosztizálnak, és a megpróbáltatás, érzelmileg és szexuálisan, újra összehozza a házastársakat. A főhős hosszú agóniája, semmi kétség, a megsemmisülés felé tartó világnak is metaforája.

*

Az író, igaz, ezúttal sem tudott megszabadulni obszesszióitól, de a leegyszerűsítő politikai elfogultságok szerencsére háttérben maradnak, nem tolakodnak a regény homlokterébe. Míg Paul

1 Entretien avec Michel Houellebecq. In: *Misère de l'homme sans Dieu. Michel Houellebecq et la question de la foi.*

(Sous la direction de Caroline Julliot et Agathe Novak-Lechevalier.) Champs/Essais, Flammarion, Paris, 2022, 366.

2 *Misère de l'homme sans Dieu*, 7–8.

szélsőjobboldali sógora – munkanélküli jegyző – aranyos, kedves figura, Paul öccsének rosszindulatú felesége mindenre képes baloldali újságíró. Mintha az író, kimondatlanul, a „nagy lakosságcsere” Renaud Camus-féle teóriájára is célozna, amikor a főhősnek feltűnik, milyen sok az „arab” egy burgundiai kisváros utcáin. Mégis, hiba volna meven elutasítani az életművet Houellebecq nem egyszer provokatív nézetei miatt. Ha igazuk van a francia kritikusoknak, akik korunk – Balzachoz és Flaubert-hez fogható – „nagyrealistáját” látják a *Megsemmisülni* szerzőjében, akkor az is igaz, hogy amiképp a 19. századi két előd is felül tudott emelkedni kicsinyes társadalmi előítéletein, és ahogy politikai elfogultságaik ellenére is képesek voltak tárgyilagos jellem- és társadalombrázolásra, Michel Houellebecq pesszimista társadalomképe és izgalmas regényvilága is többé-kevésbé független az általa vallott szemellenzős ideológiától.

Az otthontalanság-érzés, vagyis az a tény, hogy az ember idegenül érzi magát a világban, hogyan az eddigi Houellebecq-regényeknek, a mostaninak is fő témája. Ez az otthontalanság az író szerint a modernkori individualizmusnak, illetve annak a vallás helyébe tolokodó és vallásként működő individualista ideológiának következménye, amelynek a szociológus Émile Durkheim szerint „az ember egyszerre híve és Istene”.³ Houellebecq legtöbb regényhőse – ahogyan Paul is – nemcsak szélsőségesen individualista, de egyszersmind szenvedő áldozata, sőt, leleplezője is annak a világnak, amelyben „mindenki be van zárva saját egyéni kis

poklába”⁽⁶²⁾. Houellebecq valójában az individualizmus okozta patológiák regényírója. De mintha, ezzel egyidejűleg, a *Megsemmisülni* főhőse valami megkérdőjelezhetetlen hitelességre is vágyakozna, amely kiemelheti a konformizmus közegéből, amiben életét éli. Paul maga sem érti, hogy agnosztikus létére miért is gyűjt gyertyát a lakása közelében álló templomban⁽⁵⁶⁹⁾, amit időnként fel szokott keresni.

Nosztalgia az elvesztett hit után? Annyi bizonyos, hogy mindegyik Houellebecq-regényben ott az Auguste Comte-tól (1798–1857) átvett bizonyosság, hogy csakis a vallás teremtheti meg a társadalom kohézióját. Csakhogy a pozitivista filozófus, aki különleges helyet foglal el az író műveiben és gondolkodásában, valamiféle új – Isten és egyház nélküli – vallást javasolt a „rég” helyett.⁴ Ennek a „pozitivist” vallásnak a társadalom alapos ismerete volna az alapzata. De míg Auguste Comte szerint a történelem meg a szociológia, Michel Houellebecq szerint kizárólag a regény vezethet a társadalom megismeréséhez. Eszerint az elmélet szerint a „pozitivist” vallásként” felfogott irodalomnak az író a „főpapja”, aki a regénnyel mintegy tükröt tart a nagybeteg társadalom elé. És eddigi regényeiben az író – ha rezignáltan, ha illúziók nélkül is, de – hitt az irodalom megváltó erejében. A mélyen pesszimista *Megsemmisülni* olvastán azonban olyan érzése támad az olvasónak, hogy Michel Houellebecq már az irodalom megváltó erejébe vetett hitét is elvesztette...

3 Émile Durkheim: *L'individualisme et les intellectuels* (1898), https://classiques.uqam.ca/classiques/Durkheim_emile/sc_soc_et_action/texte_3_10/individualisme.html

4 Lásd Michel Bourdeau: Auguste Comte et la religion positiviste. *Revue des sciences philosophiques et théologiques* 87 (2003/1), 5–21.

RUZSA GYÖRGY: A CZĘSTOCHOWAI MADONNA

A MADONNA CZĘSTOCHOWAI IKONJÁNAK HÁROM

ISMERETLEN VAGY ALIG ISMERT 18. SZÁZADI MÁSOLATA

BUDAPESTI GYŰJTEMÉNYEKBN

NAPKÚT, BUDAPEST, 2025

Prohászka László

A lengyel katolicizmus egyik szimbóluma a *Częstochowai Madonna*-ikon, amely ugyanakkor szorosan kötődik az egyetlen magyar alapítású rendhez, a pálosokhoz is, mivel évszázadok óta a Jasna Góra-i pálos kolostorban őrzik. Valószínűleg Itáliában készült, a 14. században. Alkotóját illetően különböző hipotézisek láttak napvilágot. Feltételezhetően I. (Nagy) Lajos uralkodása idején kerülhetett Jasna Górába, amelynek kolostorát a király bizalmasa, Oppelni László (Władysław Opolczyk) alapította. Lajos 1342 és 1382 között volt magyar király, de 1370-től viselte Lengyelország koronáját

is. Erre utalhatnak a Madonna köpenyén látható, aranyszínű Anjou-liliomok.

Ruzsa György művészettörténész, egyetemi tanár az európai ikonfestészet nemzetközi szinten is elismert kutatója, új könyvet készített a Częstochowai Madonnával kapcsolatban. Bár az alcím három ismert – vagy alig ismert – másolat vizsgálatára utal, a kötet lényegesen többről szól, mint amit az alcíme ígér. A szerző először a Cze-

tochowai Madonnáról készített fontosabb hazai másolatokat mutatja be nagyméretű színes fényképekkel illusztrált művében. (Tegyük hozzá, az ikonmásolatokat is mindig nagy tisztelet övezte, hiszen ez nem magának a tárgynak, hanem a rajta ábrázolt Szűz Máriának és a karjában tartott Jézusnak szólt.)

A magyarországi másolatok egy része nagyjából hűen idézi az eredeti kegyképet, de léteznek helyi változatok is. A Madonna częstochowai ikonjának egyik legkorábbi, feltehetőleg 15. századi másolata a sopronbámfalvai templom oltárképe. A gazdagon díszített, barokk stílusú, aranyozott keretbe foglalt ikon ugyanakkor nem szolgál másolata a lengyelországi eredetinek, ugyanis Szűz Mária köpenyét az Anjou-liliomok helyett aranycsillagok díszítik. A hasonlóan nevezetes hazai másolatok közé tartozik a szegedi alsóvárosi ferences Havas Boldogasszony-templomban lévő, 1740-ben festett Fekete Madonna, amelyről Juhász Gyula verset is írt 1924-ben (a kötet közli a teljes költeményt). A rend 1782-ben történt feloszlatásáig szintén a pálosoké volt a pesti Kisboldogasszony (ma Egyetemi) templom. Ennek a Conti Antal Lipót által készített, barokk angyalokkal körbevett főoltárán a 18. század közepén oltárképként helyezték el a częstochowai kegykép részlemezre festett másolatát. A częstochowai ikon különlegesen továbbgondolt változata a márianosztrai Magyarok Nagyasszonya kegytemplom főoltárképe. Ezt 1720 körül festette a lengyel P. Cyprian Laszkiewicz. Figurálisan tökéletes mása a Jasna Góra-i jegyképnek, de Szűz Mária fején a magyar Szent Korona látható.

Külön dicséret illeti a szerzőt, hogy a tematika ismertetése során nem ragaszkodott a feszes műfaji korlátokhoz, és a festmények mellett bemutatót egy 20. századi plasztikai másolatot is. A VIII. kerületi Lósy Imre utcában, a Papnevelő Intézet bérházai által határolt kis téren 1916. október 8-án avatták fel Ligeti Miklós *Béke kút* (más néven *Pálosok kútja*) című kompozícióját. Az alkotás középpontjában, az oszlop tetejére helyezve, a Częstochowai Madonna márványból kifaragott alakja

áll. A kőoszlop mellett kétoldalt egy-egy térdelve imádkozó pálos szerzetes életnagyságúnál nagyobb alakja látható. Ligeti alkotását 1935-ben át helyezték a Központi Papnevelő Intézet belvárosi Papnövelde utca 7. szám alatti épülete belső udvarára. (Az épület egykor a pálos rend otthona volt.) Ma is itt található, szerencsére teljes épségben.

A pálos rend 1934-ban tért vissza hazánkba. Ekkor kapták meg a Magyarok Nagyasszonyáról elnevezett Gellért-hegyi Sziklatemplomot, és mellette épült a rendházuk, ahonnan a kommunista diktatúra 1951-ben ismét elűzte őket. 1989-ben újjáalakulhatott a Magyar Pálos Rend, visszatérhettek a Gellért-hegyi rendházba és a Sziklatemplomba. Ennek egyik kápolnájának fő ékessége az 1994-ben felszentelt lengyel oltár, rajta hatalmas, bronzból öntött aranykoronás lengyel címersassal, amelynek a szíve fölött a Częstochowai Madonna-ikon másolata látható.

A könyv alcímében jelzett, kevésbé ismert három hazai másolat mindegyike a Nagyházi Galéria és Árverezőház árverésén került a közönség elé. A szerző megállapítása szerint mindhárom alkotás a 18. század második felében készülhetett. Az első kettő festett fa, feltehetőleg a Kárpátok lengyelek lakta vidékén készülhetett. A két ikonmásolat nem kelt el a Nagyházi Galéria és Árverezőház 2014. és 2015. évi árverésén. Mindkettő ajándékozás révén került a Gellért-hegyi Pálos kolostor tulajdonába. A harmadik ikon igen magas színvonalú olajfestmény, amely jelenleg magántulajdonban található. Mivel ezen alkotás lengyel eredete a hátoldali szöveg alapján kizárható, viszont a hazai ferencesek egyik latin jelmondata olvasható rajta, és itthon került elő, a szerző szerint a mű Magyarországon készülhetett. A szerző alapos és pontos művészettörténeti elemzést ad mind a három alkotásról.

A Częstochowai Madonna hazai másolataival és ezek Kárpát-medencei kultuszával már több tanulmány foglalkozott a 21. században, ám Ruzsa György nagy jegyzetanyagot tartalmazó, igényes megjelenésű kötete számos új információval járul hozzá ehhez a témakörhöz.

SOMMAIRE

Péter Cardinal Erdő: Continuité ou immuabilité?
Les canons du concile de Nicée II (787)

LA QUESTION DU FILIOQUE

Thomas Weinand OFM Cap.: Le développement
de la querelle du Filioque et ses questions non
résolues *Zoltán Szegvári:* Exitus acta probat?
Représentations intentionnellement erronées du
Filioque dans l'épistolographie byzantine tardive
Szabolcs András: L'interprétation du contenu
du Filioque dans les débats théologiques
contemporains Entretien avec *Giulio Maspero*
Tivadar Palagyi: L'Église catholique et la
sécularisation dans quelques œuvres d'Annie
Ernaux et Michel Houellebecq Poèmes de *Mari*
Falcsik, László Győri, Anikó Juhász, János Lackfi,
Ágnes Lehóczky et Tamás Vasas György Gömöri:
Conversations avec Béla Weissmahr SJ

INHALT

Péter Kardinal Erdő: Kontinuität oder
Unwandelbarkeit? Die Canones des II. Konzils von
Nizaea (787)

DIE FRAGE DES FILIOQUE

Thomas Weinand OFM Cap.: Die Entwicklung der
Filioque-Kontroverse und ihre ungelösten Fragen
Zoltán Szegvári: Exitus acta probat? Intendiert
falsche Darstellungen des Filioque in der
spätbyzantinischen Briefliteratur *Szabolcs*
András: Die Interpretation des Inhalts des Filioque
in der theologischen Debatten der Gegenwart
Gespräch mit *Giulio Maspero Tivadar Palagyi:*
Die katholische Kirche und die Säkularisierung
in einigen Werken von Annie Ernaux und Michel
Houellebecq Gedichte von *Mari Falcsik, László*
Győri, Anikó Juhász, János Lackfi, Ágnes Lehóczky
und *Tamás Vasas György Gömöri:* Gespräche mit
Béla Weissmahr SJ

CONTENTS

Péter Cardinal Erdő: Continuity or Changeliness?
The Canons of the Second Council of Nicaea (787)

THE QUESTION OF THE FILIOQUE

Thomas Weinand OFM Cap.: The development of
the Filioque controversy and its unresolved issues
Zoltán Szegvári: Exitus acta probat? Consciously
Flawed Representations of the Filioque in the Late
Byzantine Epistolography *Szabolcs András:* The
Interpretation of the Content of the Filioque in
Contemporary Theological Debates Interview
with *Giulio Maspero Tivadar Palagyi:* The
Catholic Church and Secularization in Some Works
of Annie Ernaux and Michel Houellebecq Poems
by *Mari Falcsik, László Győri, Anikó Juhász, János*
Lackfi, Ágnes Lehóczky and Tamás Vasas György
Gömöri: Conversations with Béla Weissmahr SJ

Főszerkesztő: *Görföl Tibor*
Felelős szerkesztő: *Puskás Attila*
Felelős kiadó: *Gájer László*
Szerkesztők:
Bende József, Kisnémet Fülöp,
Pataki Elvira, Varga Szabolcs, Vörös István
Szerkesztőbizottság:
Bábel Balázs, Heidi György, Hidas Zoltán,
Horkay Hörcher Ferenc, Lázár Kovács Ákos,
Máté-Tóth András, Molnár Antal, Patsch Ferenc,
Solymári Dániel, Thomka Beáta
Kiadóhivatali titkár: *Fazakas Annamária*
Honlap: *Somfai Boglárka*
Betűtípus: *BROTHER 1816, FreightMicro & Sans*
Lapterv és tipográfia: *Jmtypography*
Tördelés: *Németh Ilona*
Kivitelezés: *VIRTUOZ Kiadó és Nyomdaipari Kft.*
Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024
Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 1052 Budapest,
Piarista köz. 1. Telefon: 486-4443.
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím:
<http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu
Előfizetés, egyházi és templomi árusítás:
Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt.
és alternatív terjesztők.
A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest.
Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik
postáján, a hírlapot kézbesítőknél, posta.hu
webshop-ban (eshop.posta.hu/storefront),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1767 8262 számon, levélben
a Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.
A Vigilia számlaszáma: OTP Bank Zrt:
11707024-20373432-00000000.
Előfizetési díj: egy évre 10.800Ft, fél évre 5.400Ft,
negyed évre 2.700Ft. Előfizethető külföldön
a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.).
Ára: EU országok: 10.800Ft/év + postaköltség,
tengerentúli országok: 112\$, illetve
ennek megfelelő más pénznem/év.
Szerkesztőségi fogadóóra:
kedd, csütörtök 10–14 óra
Kéziratokat nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

SZEMLE

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

XC. ÉVFOLYAM

Ádám Péter:

Michel Houellebecq – MEGSEMMISÜLNI

Prohászka László:

Rusza György – A CZESTOCHOWAI MADONNA

A CENTRUM ÉS A PERIFÉRIÁK

2025 május

VALLÁSI SZOCIALIZÁCIÓ

Balogh Vilmos, Barabás Gábor,
Béres Tamás, Bodonovich Jendő,
Éjfalvy Lívía, Albert Gerhards,
Hajmády Zoltán és Hetényi Zsuzsa
tanulmánya

Acsai Roland, Bartók Imre,
Eaván Boland, Gsely Zoltán,
Győri László, Iancu Laura,
Kőrössi P. József, Lukács Flóra,
Molnár Illés és Viliányi László
írása

Nemzeti
Kulturális
Alap

MINISZTERELNökség

